

T.C

Ardahan Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Hüseyin OĞUZORHAN

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2017

T.C

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hüseyin OĞUZORHAN

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Levent KÜÇÜK

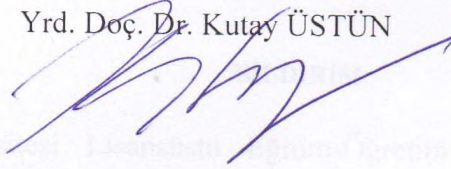
Ardahan, 2017

KABUL VE ONAY

Hüseyin OĞUZORHAN tarafından hazırlanan "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye
Emmenistan İlişkileri" başlıklı bu çalışma 15.09.2017 tarihinde yapılan sınav sonucunda
başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

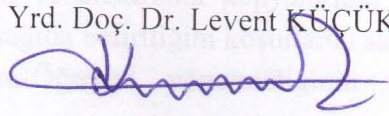
Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Kutay ÜSTÜN

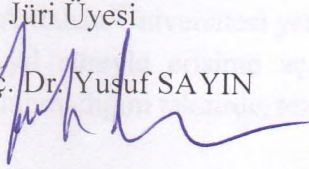
Danışman

Yrd. Doç. Dr. Levent KÜÇÜK

Jüri Üyesi

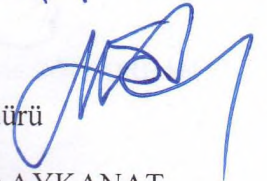
Yrd. Doç. Dr. Yusuf SAYIN

Bu çalışmadaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. 31.10/2017

Enstitü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Zafer AYKANAT

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ BEYAN FORMU

27.10.2017

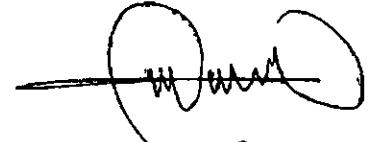
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Ermenistan İlişkileri " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporum sadece Ardahan Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Hüseyin ÖZÜZÖRMAN

ÖNSÖZ

Türkiye Ermenistan arasındaki ilişkilerin bir türlü kurulamamasının ardında yatan nedenleri belirlemek, ilişkilerin normalleşmesi adına özellikle son dönemde atılan resmi adımların ilişkileri hangi boyuta taşıdığını incelemek, ortaya çıkan çözüm önerilerini ele alarak Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin normalleşmesi mümkünümdür sorusuna cevap aranmaktadır.

Bu bağlamda, ilişkilerin normalleşmesi Ermeni tarafının çözümsüzlüğün çözüm olduğu yönündeki tavrı nedeniyle çözülebilecek gibi görünmemektedir.

Tez çalışmamda planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Haydar EFE'ye, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Levent KÜÇÜK'e en derin saygı ile sonsuz teşekkürlerimi bildiririm.

Tez çalışmamı Kafkas Üniversitesinden Ardahan Üniversitesine taşımamda ve bitirmem için gerekli moral ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili Öğr. Gör. Fatih Volkan AYYILDIZ'a, Selçuk Üniversitesinde okul yıllarında tanıştığım ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen Mustafa ESER'e ve bu çalışmanın bitmesini umutla bekleyen sevgili eşim Çiçek OĞUZORHAN'a sonsuz teşekkür ederim.

ARDAHAN-2017

Hüseyin OĞUZORHAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
HARİTALAR LİSTESİ	VIII

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1:

ERMENİSTAN.....	4
1.1.Güney Kafkasya Bölgesi.....	4
1.2.Ermenistan.....	5
1.2.1.Ermenistan'ın Coğrafyası.....	7
1.2.2Ermenistan'ın Dili.....	9
1.2.3.Ermenistan'ın Dini Yapısı.....	10
1.2.4.Ermenistan'ın Etnik Yapısı	11
1.2.5.Ermenistan'ın Ekonomik Yapısı	12
1.2.6.Ermenistan'ın Siyasi Yapısı.....	13

BÖLÜM 2:TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNDE LİDER FAKTÖRÜ..15

2.1.Levon Ter Petrosyan Dönemi	15
2.2.Robert Koçaryan Dönemi	17
2.3.Serj Sarkisyan Dönemi	19

BÖLÜM 3: TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN

UNSURLAR.....	22
3.1.Dağlık Karabağ	22
3.1.1.Dağlık Karabağ'ın İşgali.....	23
3.1.2.Hocalı Katliamı.....	26
3.1.2.1.Minsk Süreci.....	27
3.2.Soykırım İddiaları Ve Ermeni Diasporası.....	29
3.2.1. Soykırım Kavramı.....	29
3.2.2. Ermenilerin “Soykırım” İddiaları	30
3.2.3.Ermenilerin “Dört T” Planı.....	33
3.2.4. Ermeni Diasporası'nın Tutumu.....	34
3.3.Toprak Bütünlüğünü Tanımama ve Sınır Kapısının Kapanması	36
3.3.1. Toprak Bütünlüğünü Tanımama.....	37
3.3.1.1.Kars Antlaşması.....	38
3.3.2.Sınır Kapısının Kapanması.....	39
3.4.PKK ve Ermenistan'ın İşbirliği.....	40
3.5.Bölgesel ve Küresel Aktörler.....	42
3.5.1. Bölgesel Aktörler.....	42
3.5.1.1.Rusya Federasyonu.....	43
3.5.1.2.İran.....	49
3.5.1.3.Azerbaycan.....	52
3.5.2.Küresel Aktörler.....	54
3.5.2.1.Amerika Birleşik Devletleri.....	54
3.5.2.2.Avrupa Birliği.....	57

BÖLÜM 4: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDEKİ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ.....	62
4.1. Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin İktidara Gelişi Ve Değişim.....	62
4.1.1. Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin İyi Niyet Girişimleri.....	63
4.1.1.1. Futbol Diplomasisi.....	64
4.1.1.2. Yol Haritasının Çizilmesi.....	66
4.2. Protokollerin İmzalanması.....	67
4.2.1. Diplomatik İlişkilerin Kurulması Hakkında Protokoller.....	70
4.2.2. İkili İlişkilerin geliştirilmesi Hakkında Protokoller.....	71
4.3. Yol Haritasının Belirlenmesine Azerbaycan'ın Tepkisi	72
SONUÇ	74
KAYNAKÇA.....	77
EKLER.....	87
ÖZGEÇMİŞ.....	100

ÖZET

Soğuk Savaş Sonrası Türkiye –Ermenistan İlişkileri

Yüksek Lisans Tezi, Ardahan-2017

Hüseyin Oğuzorhan

Bu çalışma, Türkiye'nin SSCB'nin dağılmasından sonra 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Ermenistan Cumhuriyeti ile olan ilişkilerini incelemektedir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan üzücü olayların etkisi belirleyici olmaktadır. Bu olayların da etkisi ile SSCB sonrası inşa edilmeye çalışılan ikili ilişkiler sorunlu bir zemine sahiptir. Bu çalışmanın temel amacı, Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine engel olan sorunları tespit ve analiz etmektir.

Ermenistan Cumhuriyeti 1991'de bağımsızlığını ilan ettiğinde bu devleti ilk tanıyanlardan biri de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Ancak aynı dönemlerde Ermenistan'ın uluslararası hukuk kurallarını çiğneyerek Azerbaycan'ın beşte birini işgal altında tutması, soykırım iddiaları, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımama ve Türkiye'den toprak talepleri gibi konu başlıkları ilişkilerin gelişmesini engellemiş ve Türkiye ile sınır kapılarının kapanmasına neden olmuştur. Bu bakımdan, tarihsel birikim ve Soğuk Savaş sonrası yaşanan gelişmeler nedeniyle iki ülke ilişkisi geliştirilememiştir. İkili ilişkileri geliştirmeye dönük çalışmalar politik söylemler düzeyinde kalmış ve sonunda başarısız olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ Sorunu, Azerbaycan, Soğuk Savaş, Türkiye, Ermenistan.

ABSTRACT

POST-COLD WAR RELATIONS OF TURKEY AND ARMENIA

Master Thesis, Ardahan-2017

Hüseyin OĞUZORHAN

This study examines the relationship of Turkey with the Republic of Armenia, which gained its independence in 1991 after the disintegration of the USSR. The influence of the sad events in the last periods of the Ottoman Empire in Turkey-Armenian relations is very determinative. Because of the effects of these events, the bilateral relations that are being tried to be built after the USSR have a problematic climate. The main purpose of this study is to identify and analyze the problems that hamper the normalization of Turkey-Armenia relations after the Cold War.

Republic of Turkey was one of the first countries that recognize the Republic of Armenia when she proclaimed her independence in 1991. However, in the same period, Armenian attempts such as the unlawful occupations of territories of Azerbaijan, the genocide claims, the denial of the territorial integrity of Turkey and the territorial demand from Turkey etc. have prevented the development of bilateral relations and because of these attempts Turkey has closed the border gates with Armenia. In this respect, the relationship between the two countries could not be developed due to historical accumulation and development after the Cold War. The efforts to develop bilateral relations have remained at the level of political discourse and have eventually failed.

Key Words: Nagorno Karabakh Question, Azerbaijan, Cold War, Turkey, Armenia.

KISALTMALAR

Avrupa Birliği (AB)

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Amerikan Gizli Servisi (CIA)

Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Konferansı (AGİK)

Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

Avrupa Topluluğu (AT)

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)

Birleşmiş Milletler (BM)

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)

Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesi (BTC)

Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF)

Ermenistan'ın Kurtuluş'u İçin Ermeni Gizli Ordusu (ASALA)

Ermeni Ulusal Hareketi (EUH)

Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK)

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİO)

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)

Uluslararası Para Fonu (IMF)

Rusya Federasyonu (RF)

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)

Türk İşbirliği Ve Kalkınma Ajansı (TİKA)

HARİTALAR

Harita 1: Güney Kafkasya Bölgesi.....	4
Harita 2: Ermenistan.....	8
Harita 3: Dağlık Karabağ.....	22
Harita 4: İşgal Altındaki Azerbaycan Toprakları Ve Karabağ'ın Durumu.....	25
Harita 5: Hocalı Katliamı.....	26

GİRİŞ

Türkiye, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerde Soğuk Savaş dönemine göre daha etkin bir dış politika benimsemiştir. Yeni kurulan bu devletlere yönelik hiçbir ayırım gözetmeksizin 16 Aralık 1991'de Ermenistan dâhil bütün devletleri tanımıştır. Yeni politika anlayışı çerçevesinde Ermenistan'la kurulan ilk temaslar olumlu sonuçlar vermiştir. 1991'de Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Erivan'ı ziyaret etmiş; Ermenistan'ı yeni kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatına kurucu üye olarak davet etmiştir.

Bu olumlu hava çok uzun sürmemiş; Ermenistan ve Azerbaycan arasında şiddetli çatışmaların başlaması ve Ermeni birliklerinin Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesini ele geçirmesi, Türkiye'nin kara sınırını kapatması ile sonuçlanmıştır. Türkiye kısmen ılımlı bir politika izlenmiş olsa da Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin gelişmemesinde Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan “Dağlık Karabağ” sorunu belirleyici olmuştur. Kendisinden sonra gelecek olan Ermeni liderlere göre daha uzlaşmacı politika izleyen Ter Petrosyan bu politikalarından dolayı baskı görmüş ve daha fazla dayanamayarak istifa etmiştir.

Ter Petrosyan'nın istifasının ardından devlet başkanlığını devralan Robert Koçaryan, Petrosyan'ın uzlaşma yanlısı politikaların aksine sert ve uzlaşmaz bir politika izlemiş; dış politikanın merkezine 1915 olaylarını koymuştur. Koçaryan, Petrosyan'ın Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri geliştirme gayretine karşı çıkmış ve siyaseti “taviz siyaseti” olarak yorumlamıştır. İki dönem başkanlık yapmış olan Koçaryan döneminde Türk Ermeni ilişkileri daha da bozulmuştur.

Koçaryan'da sonra devlet başkanlığını devralan ve halen bu görevi yürütmekte olan Serj Sarkisyan döneminde Türk Ermeni ilişkileri tekrar normalleşme sürecine girmiştir. Sarkisyan'ın iktidara gelişi ve Ermenistan'ın karşı karşıya kaldığı iç sorunlar, Rusya-Gürcistan Savaşı'nın yarattığı olumsuz etki, Ak Parti iktidarının dış politik yaklaşımı gibi nedenler normalleşme sürecini başlatmıştır.

Son on yılda her iki tarafın da, diyalog ve karşılıklı empati yollarıyla ortak sorunları çözmek adına çeşitli somut adımlar attıkları görülmüştür. 2000'li yılların

başında taraflar gayri resmi ilişkiler kurmuş, 2007 yılının sonunda ise yakınlaşma karşılıklı resmi adımlarla devam etmiştir. “Futbol diplomasisi” adı altında başlayan bu süreç, 2009 yılında iki önemli protokolün imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak söz konusu süreç 2010 yılında, bazı iç politik gelişmelerden dolayı askıya alınmış ve her iki ülkenin parlamentoları tarafından protokollerin onaylanmaması nedeniyle tamamen durdurulmuştur.

İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi konusunun bir iç politika malzemesi haline gelmesi ise kapsamlı bir çözüm ortamının yaratılmasını engellemektedir. Türkiye'nin son dönemde yürüttüğü “ komşularla sıfır sorun” ve “bölgesel sorunlara bölgesel çözüm üretme” yaklaşımının bu konuda etkili olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin iç dengeleri ve dış ilişkileri burada sınırlayıcı konulardır. Diğer taraftan Ermenistan'ın uluslararası hukuk kurallarını çiğneyerek Azerbaycan'ın beşte birini işgal altında tutması, soykırım iddiaları, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımama ve toprak talepleri gibi konu başlıkları ilişkilerin normalleşmesinin önündeki engellerdir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsızlığını tanınması sonrasında iki devlet arasındaki ilişkilerin bir türlü kurulamamasının ardında yatan nedenleri incelemek; ilişkilerin normalleşmesi adına özellikle son dönemde atılan resmi adımların ilişkileri hangi boyuta taşıdığını ve ortaya çıkan çözüm önerilerini ele alarak bu iki devletin birbirlerinden beklentilerini değerlendirmektir.

Tezde “İki ülke arasındaki ilişkilerin ikili ilişkiler olarak ele alınması ve normalleşmesi mümkün müdür?” sorusuna cevap aranacaktır. Bu çerçevede, varılan aşama, yaşananlar, imzalanan protokollerin gölgesinde ilişkilerin normalleşmesinin mümkün olup olmadığı sorusu değerlendirilecektir. Tezin iddiası, ilişkilerin normalleşmesi Ermeni tarafının çözümsüzlüğün çözüm olduğu yönündeki tavrı nedeniyle çokta mümkün olmadığıdır.

Çalışma bu amaç doğrultusunda beş bölümden oluşmaktadır;

Birinci bölümünde, Güney Kafkasya jeopolitiğinde Ermenistan'ın ülke bilgileri, dini, dili, ekonomik yapısı ve siyasi yapısı hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde; Ermeni devlet başkanları Levon Ter Petrosyan, Robert Koçaryan ve Serj Sarkisyan dönemlerindeki Türkiye-Ermenistan ilişkileri incelenmektedir. Ter Petrosyan'ın ılımlı politikaları, bu politikaları taviz olarak gören Koçaryan'ın sert ve

uzlaşmasız politikası ve son olarak koltuğa oturan Sarkisyan'ın tekrar normalleşmeye dönük politikaları anlatılacaktır.

Üçüncü bölümde; Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileyen unsurlar incelenecektir. Bunlardan, Dağlık Karabağ sorunun temeline inilecek ve Dağlık Karabağ işgali sırasında yaşanan Hocalı Katliamı ve çözüm için kurulan “Minsk Süreci” açıklanacaktır. Sonra, Türkiye-Ermenistan Sınırına ilişkin tartışmalar, PKK-Ermeni İşbirliği, 1915 olaylarında “sözde soykırım”ın yapılıp yapılmadığına dair iddialar ve dünyanın çeşitli ülkelerine dağılan Ermenilerin oluşturduğu diasporanın etkisi incelenecektir. Ayrıca Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkiye Bölgesel aktörlerden; Rusya, İran, Azerbaycan ile Küresel aktörlerden; Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği'nin (AB) yaklaşımları üzerinde durulacaktır.

Dördüncü bölüm; Ak Parti'nin iktidara gelişi ile birlikte Türk Dış Politikasında yaşanan “Komşularla Sıfır Problem Politikası” ve “Futbol Diplomasisi” ile “Ermenistan Açılımı” olarak da nitelendirilen sürecin başlaması ele alınacaktır. Futbol Diplomasisi şeklinde başlayan iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirme çabaları, protokol sürecinde somut bir “yol haritası”nın belirlenmesiyle farklı bir boyuta taşınmıştır. Protokoller incelendiğinde iki tarafında protokollerden farklı beklentileri olduğu açıkça görülmekte olup bu farklılıkların değerlendirilmesi protokollerin neden yürürlüğe sokulmadığına ve ikili ilişkilerin neden normalleşmediğine ışık tutmaktadır.

Sonuç kısmında, çalışmanın başında ileri sürülen varsayımı desteklemek üzere ortaya konan verilerin ne ölçüde gerçeğe uygun olduğu, sorunun mahiyeti itibariyle önerilen çözüm yollarının gerçek anlamda çözüm getirme şansının olmadığı anlatılmaya çalışılacaktır.

Konu kapsamında yapılan araştırmada; konu kapsamına giren yerli, yabancı, kitap, dergi, makale, gibi dokümanlarla birlikte, internet veri tabanlı araştırma yapılmıştır. Daha sonra elde edilen belgelerin incelenerek, yorumlanması ve değerlendirmesi yapılmıştır. Yararlanılan kaynaklar çalışmada dipnot ve kaynakça kısmında belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERMENİSTAN

Bu bölümde, Güney Kafkasya bölgesi hakkında bilgi verilerek, Ermenistan'ın coğrafi konumu, dili, dini, ekonomik, etnik ve siyasi yapısı değerlendirilecektir.

1.1.Güney Kafkasya Bölgesi

Güney Kafkasya, Kafkas sıra dağlarının güneyinde yaklaşık 37°-43°Kuzey enlemleri ile 41°-50° Doğu boylamları arasında yer alan bölgedir (Şen, 2009: 8). SSCB'yi oluşturan Abhazya, Acara, Dağlık Karabağ, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetleri ve Güney Osetya bölgesinden (Tavkul, 2002: 11-13) 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını ilan ederek ayrılan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Güney Kafkasya veya Transkafkasya olarak adlandırılmaktadır (Yalçinkaya,2006: 15; Karabayram, 2007:9-13).

Harita-1:Güney Kafkasya Bölgesi

Kaynak: <https://www.turkcebilgi.com/images/imgk/karabag-savasi.png>, 13.06.2017

186.100 km²'lik bir alanı kapsayan, kuzeyde Büyük Kafkaslar, güneyde Türkiye ve İran, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi ile çevrili olup, Akdeniz dünyasını Orta Asya'ya, bozkır ülkesini de Yakındoğu'ya bağlayan (Demir, 2003: 60-61) bu bölgenin literatürdeki adı “Kafkas Ötesidir”. Bu bölge için Osmanlı ve Arapların “Mavera-i Kafkasya”, Rusların “Zakavkazya” ve İngilizlerin kullandıkları “Transcaucasus” da Kafkas Ötesini ifade etmektedir (Şen, 2009: 8).

Kafkasya, tarih boyunca etnik gurupların nüfusları, dağılımları ve önemleri nedeniyle en eski çağlardan itibaren, çeşitli milletlerin mücadelelerine sahne olmuş bir bölgedir. Bölgedeki etnik yapının çeşitliliği, kültürel ve sosyal yönden son derece önemli bir zenginlik oluştururken, bu etnik yapının çeşitliliği bölge içi ve dışı güçlerin iktidarı ele geçirmek için istismar ettikleri bölgenin bir zaafını da taşımaktadır (Demir, 2003: 70).

Ruslar tarafından değişik tarihlerde (1864 ve 1944) planlı olarak uygulanan pek çok toplu sürgün olayı ile bu etnik yapı daha da karıştırılmış ve birleştirilmesi imkânsız bir hale getirilmiştir (Yavuz, 2009: 43-44). Kalabalık nüfusların içine azınlıklar yerleştirilmiş, azınlıkların çoğunluğu yönetmesi istenerek halklar göçe zorlanmış ve bunun gibi yaşanan sorunlar düşmanlıklar meydana getirmiştir (Saydam, 1997:18).

Etnik yapıların uluscu ve ayrılıkçı hareketleri, bölgenin petrol ve doğalgaz rezervlerinin üzerinde bulunması nedeniyle yaşanan güç mücadeleleri ve siyasal istikrarsızlıklar Güney Kafkasya'da meydana gelen kriz alanlarını oluşturmaktadır (Şen, 2009: 33).

1.2.Ermenistan

Birçok milletin tarihinde olduğu gibi; kökeni konusunda bilim adamları arasında tam bir anlaşma mevcut olmayan Ermeniler; özgürlük ve hürriyet kavramına sahip olmadıkları için hiçbir zaman bir devlet çatısı altında uzun süre barınamamış Türk, Arap ve Rum gibi milletlere nazaran daima azınlıkta kalmak suretiyle hükümdarlık kudret ve kabiliyetlerini gösterememişler ve bütün tarih boyunca, diğer milletlerin hâkimiyetleri altında yaşamışlardır (Karayumak, 2007: 17).

Bazı kaynaklara göre Ermeniler, Balkanlardan Ortadoğu'ya göç etmiş bir kavim bazı kaynaklara göre de İran ile Türkiye Arasındaki yüksek platoda yaşamış Urartular'a akraba bir kavim olduğu söylenmektedir. Ve son yıllarda yapılan bazı araştırmalar

Ermeniler ile Urartular arasında ırk ve dil bakımından hiçbir benzerliğin olmadığını da göstermektedir (Gürun, 1993: 210-213).

İran hükümdarı “Daryüs=Dara”nın yazıtlarında ilk olarak “Ermeni” kelimesine rastlanmış ve yazılan eserlerde “Armina” kelimesi çok kullanılmıştır. Dara devrinde, İran’da yapılan Bistin Anıtı üzerindeki yazılarda da “Armania” kelimesi görülmüş bu döneme kadar Ermenilerle ilgili hiçbir eser, kitap, anıt ve Ermeni kelimesine rastlanmadığından “Armina-Armania” kelimesinin, İranlılar tarafından bugünkü Ermenilere verilmiş adlar olduğu görülmüştür (Uras, 1987: 101). Ermeni tarih yazarları “Armania” kelimesinin eski Sami dilinden olduğunu ve “Ararat (Ağrı) memleketi” manasına geldiğini bu bölgeye Asurilerin “Urartu”, İbranilerin “Ararat” demelerine rağmen Ermenistan’ın uzun zaman İranlıların idaresi altında kaldığından, İranlıların bu memlekete verdikleri “Armania” kelimesi kökleştiğini ve bütün dünyaca tanındığını belirtmişlerdir (Güler ve Akgül, 2003: 2-3).

Ermenilerin halen yaşadığı bu coğrafyaya yerleşmeleri nasıl ve ne zaman geldikleri tam olarak bilinmemekle beraber, eski tarihçilere göre Anadolu’nun doğusundaki Urartu Krallığı’nın hâkimiyeti sonrasında M.Ö. 6. yüzyılda bu çevrede yaşayanlar bu alanda bir topluluk oluşturmuşlardır. Daha sonrada buranın Pers İmparatorluğu’nun bir vilayeti haline gelmiş 3.yüzyılın başında Hıristiyanlığın etkisinde kalan Ermenistan’a, Müslüman Arapların eline geçmesiyle nispi bir özerklik verilmiştir. Abbasiler zamanında bir ara ayrı bir krallık olarak tanınmış fakat 11.yüzyılda Büyük Selçukluların, ardından Moğolların ve Tatarların eline geçen ülke, sonunda 1473 yılında Osmanlı toprakları üzerinde ve onların hâkimiyeti altında varlıklarını devam ettirmişlerdir (Saray, 2010: 4-10; Güler ve Akgül, 2003: 2-3; Kantarcı, 2007: 6).

16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı ve Sefaviler arasındaki yaşanan çekişmeler sonucunda Ermenistan toprakları bu iki ülke arasında sürekli el değiştirmiştir. 1743 yılında Nadir Şah’ın saltanatı altında güçlenen Safevi Devleti Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yaparak daha önce 1639 yılında imzalanan “Kasr-ı Şirin Antlaşması” sınırlarına dönmeyi kabul etmiştir. Böylece Ermenistan toprakları en son olarak Osmanlı Devletinin elinden çıkarak tekrar Safevi egemenliği altına girmiştir. 1747 yılında Nadir Şah’ın suikast sonucu öldürülmesinden sonra Ermenistan topraklarında Revan Hanlığı adı verilen bir devlet kurulmuş ve 1826-1828 Rusya-İran Savaşına kadar bu durum devam etmiştir. 1 Ekim 1827 tarihinde Rus ordusu Erivan’ı ele geçirmiş 21 Şubat 1828 tarihinde

imzalanan Türkmençay Antlaşması üzerine Ermenistan toprakları Rusya İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur (Yeşilot, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunitaed/article/view/1020001937>, 16.06.2017).

Rusya, Ermenistan topraklarını Ermeni Vilayeti adı altında bir yönetim birimine dönüştürmüştür (Hallaçoğlu, 2010: 19).

Rusya'da meydana gelen 1917 Devrimi Kafkas halklarının siyasi bağımsızlık elde etme yönünde çeşitli örgütlenmelere yönelmiştir. Güney Kafkasya'da Gürcü Menşeviklerin liderliğinde; Gürcü, Ermeni ve Azerilerden oluşan, "Maveray-ı Kafkas Komiserliği" Transkafkasya Federasyonu 28 Kasım 1917'de kurulmuştur (Yanar, 2002: 49). Transkafkasya'da kurulan bu üç başlı, "Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti'nin istikrarlı bir devlet olamayacağı kısa sürede anlaşılmış ve Tiflis'te yapılan son toplantıda 26 Mayıs 1918 tarihinde kendisini feshederek, Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti'nin sona erdiğini ilan etmiştir (Pamuk, 2002: 14). 28 Mayıs 1918'de Ermenistan bağımsızlığını ilan ederek Erivan'da Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti İlan edilmiştir (Demir, 2003: 68).

Kısa süren bağımsızlığı sırasında ekonomik, askeri ve siyasi krizlerle sarsılan Ermenistan Demokratik Cumhuriyet'i 1920 Kasım ayında Türk ve Sovyet ordularının eş zamanlı işgaline uğrayarak bağımsızlığını kaybetmiş ve 2 Aralık 1920'de Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla Sovyetler Birliği'ne katılmıştır. 1936 yılında bu üç cumhuriyet ayrı ayrı Sovyet Cumhuriyetlerine dönüştürülerek doğrudan SSCB'ye bağlanmış ve Sovyetler Birliğinin Dağılması üzerine Ermenistan 23 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir (Pamuk, 2002: 14; Yanar, 2002: 51).

1.2.1.Ermenistan'ın Coğrafyası

Ermenistan, Sovyetler Birliği'ne bağlı bir cumhuriyet iken 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Resmi adı Ermenistan Cumhuriyeti olan Ermenistan'ın yüz ölçümü 29.743 km²'dir (Şen, 2009: 47). İpek Yolu üzerinde yer alan bölge tarih boyunca pek çok kültürle etkileşim içine girmiştir (http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040112_ermenistan_rehber.shtml, 23.03.2016).

Harita-2:Ermenistan

Kaynak: <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-ermenistan>, 15.08.2017

Ermenistan, kuzeyinde Gürcistan (164 km), doğusunda Azerbaycan (566 km), batısında Türkiye (268 km), güneyinde İran (35 km), güney batısında Nahcivan (221 km) ile çevrili Güney Kafkasya ülkesidir (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>,23.03.2016).

Coğrafi olarak “kapalı” bir ülke olan Ermenistan’ın denizlere çıkışı olmadığı gibi önemli ticaret merkezlerine de bağlantıları bulunmamaktadır. Toprakları dağlık, yüksek rakımlı ve engebelidir; toprakların % 90’ı 900 metreyi aşan yükseltilerden oluşur ve tarıma elverişli arazisi azdır. Aras Nehri’nin geçtiği alanlar ile Sevan Gölü’nü besleyen ırmaklar çevresinde tarıma elverişli alanlar bulunmakla birlikte ova ve dağ eteklerinde çeşitli meyveler ve tahıl yetiştirilmektedir (Yalçınkaya, 2006: 145).

Ülkenin en yüksek dağı, 4.090 metre rakımı ile Alagöz Dağı’dır, en düşük rakımı ise 400 metre yükseklikte olan Debed Nehri’nde bulunmaktadır. Ülkenin iklimi karasaldır; yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuktur. Isı derecesi genellikle rakıma göre değişmektedir. Ermenistan’ın dağları, Karadeniz ve Akdeniz’in iklimsel etkilerini engelliyor ve böylece mevsimsel çeşitlilik yaşanmaktadır. Ermeni Platosunda kış ortası ortalama yağış oranı rakımın düşük olduğu Aras Vadisi’nde senede 250 milimetre iken en yüksek rakımda ise 800 milimetredir (<https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/954/ermenistan/>, 21.03.2016).

Küçük yüz ölçümüne sahip Ermenistan'ın uluslararası mücadelede öne çıkmasını sağlayacak ekonomik kaynağa sahip olmamasına rağmen tüm komşularına hasmane politikalar yürütmektedir (Şen, 2009: 50). Ermeniler dünyanın her yerinde yaşamalarına rağmen Ermenistan'da sadece Ermenilerin yaşayabileceğinin düşünmekte kendini diğer Transkafkasya devletlerinden farklı ve üstün görmekte ayrıca kendisini çevresindeki ülkeler tarafından kuşatılmış olarak hissetmektedir (Sapmaz, 2008: 61; Şen, 2009: 50). Güneyinde yer alan İran ile son yıllarda ilişkilerini geliştirmek istese de güvenilir bir dost olacağı konusunda hala daha şüpheleri bulunmakta olup karasal olması nedeniyle deniz imkânlarından yararlanamadığı gibi Türkiye ve Azerbaycan'ın uyguladığı ambargolar nedeniyle Ermenistan jeopolitik konumunun olası getirilerinden de faydalanamamaktadır. Bu durumda kuzeyde en kısa ve en güvenilir yol olarak Gürcistan'ı görmektedir (Arı, 2010: 131).

1.2.2.Ermenistan'ın Dili

Ermenilerin Hıristiyanlıktan evvelki eski ve asıl dilleri hakkında gerçekçi hiçbir belge mevcut olmadığı gibi (Metin, 1997: 17) bilhassa Ermenice'nin bir yazı ve edebiyat dili olması, İncil'in 435 yılında Ermeniceye çevrilmesiyle başlamıştır (Kocaş, 1990: 55). Ermeni dilinin kökünün Turanî bir dil olduğu, daha sonraları başka dillerle etkileşim içine girerek karıştığı düşünülmektedir. Farsça, Rumca ve Türkçe sözcüklerde içinde barındıran Ermeni dili, Asurîlerin, İranlıların, Parthların (Pars) etkisi altında kalmıştır (Taran, 1984: 3). Belli dönemlerde Yunanistan'a gidip oradan eğitim alıp geri dönen Ermeniler daha çok dualar, ilahiler yoluyla Ermenice Yunancasında etkisi altında da kalmıştır (Kocaş, 1990: 55). Ermeni alfabesi, V. Yüzyılın ilk yıllarında bir din adamı olan Mesrob Maşdot'un öncülüğünde (Tezcan, 2007: 183-202) oluşturularak meydana getirilmiş ve birçok alfabeden yararlanılmak suretiyle 38 harften oluşan bir alfabe türetilmiştir. 11 harfi tamamen Göktürk alfabesine benzeyen Meşrop alfabesi veya Danyelli de denilen bu yazı türünün Yeni Sey ve Göktürk oyma yazısı ile benzerliği vardır. Ermenistan'ın resmi dili Ermenice olup ülkede en çok konuşulan dildir. Sovyet dönemi boyunca Ermenistan'daki okulların öğretim dilleri Ermenice ve Rusça olup bütün kent ve köy nüfusu Rusça konuşabiliyordu. Günümüzde ise ülkenin Ermenice 'den sonra en çok konuşulan ikinci dili Rusça olup İngilizce gibi Batı Avrupa dilleri pek bilinmemektedir. Azınlıklar tarafından konuşulan diller Kürtçe, Süryanice, Potnus Rumcası ve Karabağ Savaşı'ndan önce Azericedir (Şen, 2009: 48).

1.2.3. Ermenistan'ın Dini Yapısı

Ermenilerin dini, Hıristiyanlığı kabul etmeden önce Sasinler ile Ermeniler arasında müşterek din olan Zerdüşt (Ateşe tapma) dinidir (Kılıç, 2003: 39). Belirli tapınakları olmayan Ermeniler, güneşe, aya, rüzgâra, Sabuh dağı eteklerindeki tepelere taparlardı (Kocaş, 1990: 55). Ermeniler, iyi ve kötü ruhlara, perilere inanırlar, bunlara yaranmak, kötülüklerine uğramamak için büyüye başvururlardı (Kalafat, 2003: 13).

Ermenilerin Hıristiyan olmaları IV. yüzyıl başlarına rastlamasına rağmen büyük bir kısmı Ermeni Apostolik (İsa'nın 12 havarisi tarafından kurulan kilise) Kilisesi'ne bağlı, monofizit (Hıristiyanlıkta İsa'nın kimliği ve tabiatı hakkında bir görüş ve bu görüşe sahip olan kişi ya da kiliselerdir) Hristiyanlardır (Yalçınkaya, 2006: 146-147). Daha önce İncil'i Latince'den Grekçe ve Suryanice'ye tercüme ederek öğrenen Ermeniler, Ermeni Alfabesinin ortaya çıkmasıyla birlikte Hıristiyanlığı kendi alfabe ve dillerinde öğrenerek Ermeniler arasında daha hızla yayılmasını sağlamışlardır (Uras, 1987: 110). Hristiyanlığın en yaygın din olarak kullanıldığı Ermenistan'da, Hristiyanlığı devletin dini olarak kabul eden dünyanın ilk ülkesidir. Nüfusun geri kalanına ait en büyük inançlar arasında, diğer Hıristiyan tarikatları (Katolisizm, Rus Ortodoks v.s), Yezidilik ve İslam yer almaktadır (Şen, 2009: 48-53). Mezhep ayrılıklarını gidermek için yapılan toplantılarda alınan kararları tartışmasız kabul eden Ermeniler, IV. Yüzyılın sonlarına doğru İran egemenliğine girerek İstanbul ve Roma kiliselerinden ayrı hareket etmişlerdir. Ermeni kilisesi ile Roma kilisesi arasında; kilisenin ruhani egemenliği, İsa'nın ilahi ve insani kişiliği, Papa'nın kudret ve yetkileri gibi konularda önemli görüş ayrılıkları vardır (Kılıç, 2003: 39-50).

Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul etmeleriyle birlikte Eçmiyazine kasabası Ermeni kilisesinin merkezi olmuş ve en yüksek dini organ olarak "Katogikosluk" burada kurulmuş daha sonra Sis, Akdamar ve Lübnan gibi yerlere taşınmış buralarda yeni katogikosluklar kurmuşlardır (Yalçınkaya, 2006: 147).

Ermeniler hangi devletlerle münasebette bulunmuşlarsa, bunların hepsi Ermenileri kendi din ve mezheplerine çevirmeye çalışmış, bazen dostça, bazen savaşlarla bu isteklerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. İranlıların, Bizanslıların hatta Gürcülerin asırlar boyu devam eden faaliyetleri ve Papa'nın uzun süre devam eden baskısı bunun en büyük göstergesidir. Ermenilerin tarih boyunca tabi oldukları veya komşu olarak yaşadıkları devletlerden sadece Türklerden böyle bir baskıya maruz kalmamışlardır.

Bunun nedeni ise Türkler'in milli örf ve adetleri kadar, İslamiyet'in başka dine mensup azınlıklar hakkındaki hükümleridir (Kocaş, 1990: 62).

1.2.4. Ermenistan'ın Etnik Yapısı

Ermenistan'ın toplam nüfusu yaklaşık olarak 3.000.000 civarında olup nüfus artış oranı yaklaşık %-0.15'dir. Toplam nüfusun % 63'ü kentlerde ve % 37'si köylerde yaşamaktadır. (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>.05.04.2016). Ülke nüfusunun önemli kısmı Ağrı Ovası ve başkent Erivan arasındaki bölgeye yayılmıştır. En son nüfus sayımına göre Ermeni % 98,1, Yezidi (Kürt) % 1,1, diğer % 0,7. Nüfusun büyük bir bölümünü Ermeniler, geri kalan kısmını ise Türkler, Ruslar, Yezidiler, Kürtler, Rumlar, Ukraynalılar, Polonyalılar, Belaruslar, Süryaniler, Yahudiler, Molokanlar, Gürcüler ve Almanlar oluşturmaktadır (Saray, 2010: s.1). Ermenistan'da eğitim, yasal olarak bir insan hakkıdır, ve temel eğitim şarttır. Devlet orta eğitim okullarında da eğitim ücretsizdir. Ermenistan'daki okuryazarlık oranı % 99,7 (erkek oranı % 99,7, kadın oranı % 99,6) (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>.05.04.2016).

Geçmiş dönemlerde ülke nüfusunun neredeyse yarısı Azeri Türklerinden oluşmaktaydı. Fakat hem Çarlık hem de Sovyet döneminde sistemli ve planlı bir şekilde Türk nüfusu göçe tabi tutulmuş ve yerine Ermeniler yerleştirilmiştir. Bugünkü Ermenistan, 1828–1829 yıllarında, Türkiye ve İran'a karşı bir tampon bölge olarak kurulmuştur. Azerbaycan toprakları üzerinde kurulan Ermenistan devletinin nüfusun artırılması için Doğu Anadolu Bölgesi ve İran'da yaşayan Ermeniler bu bölgeye göç ettirilerek iskân edilmiştir. Bu olaylardan önce bölge tamamen Azerbaycan Türklerinin yerleşim alanıydı. Ama toplumlar arası gerilimler, özellikle Karabağ Savaşı nedeniyle neredeyse hiç Azeri Türkü kalmamıştır (Saray, 2010: 1).

Nüfusun büyüklüğü önemli olduğu gibi bu nüfusun ne kadar kaliteli yetişmiş insan gücüne sahip olduğu da önemlidir. Ermeniler ülkelerinde yaşamamakta, dünyanın farklı bölgelerine dağılmaya devam etmektedirler. Bu süreç içinde nüfus da doğal olarak erimektedir. Bu da Ermenistan'da devamlılığı engellemektedir (Bardakçıoğlu, 2005: 10). Ülke dış etkilere açık konumdadır. Ayrıca nüfusun azalmasına rağmen milli gelirin artmaması yaşanan sıkıntının farklı bir boyutunu göstermektedir.

Ermenistan nüfusunda kaliteli insan sayısının azalması, ülkenin gelişmesi yönünde büyük bir dezavantaj olmuştur. Nitelikli kişilerinin çoğunun özellikle Rus ve

Azerbaycan Türkünün dış göçe yönelen gruplar içerisinde yer alması, Ermenistan'da birçok sektörün işleyişine büyük zarar vermiştir. Bu durumdan en büyük zararı hizmet sektörü ve devlet sektörü almıştır. Üst düzey nitelikli ve iyi eğitilmiş elemanların Ermenistan'ı terk etmesi sonucu dış politikada karar alma mekanizması üzerinde aşırı gruplar etkin olmuştur. Aksine ihtiyaçlar artarken, Ermenistan'dan başka ülkelere giden nitelikli eleman sayısında daha büyük bir artış gözlenmekte olup nüfus artış hızı %5,8'dir (Bardakçioğlu, 2005: 10-11).

1.2.5. Ermenistan'ın Ekonomik Yapısı

Merkezi planlamaya dayanan Sovyetler ve oluşturdukları planlama sistemi ortadan kalkınca, Ermenistan'ın yaralandığı bu sistemde ortadan kalkmış (Şen, 2009: 51) 1991 yılının sonlarında Ermenistan'da ülke genelindeki tarım arazilerinin yaklaşık olarak % 90'lık kısmını özelleştirmiş 1994 yılında IMF'in desteğiyle ekonomik liberalizasyon politikası izlemeye başlamış ve ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir (Kasım, 2010a: 133). Ermenistan'da nüfusun % 39'u tarım, % 17'si sanayi ve % 37'si hizmet sektöründe çalışmakta (Kasım, 2010b: 133) olup 1994 yılındaki liberalizasyon politikasından sonra uluslararası kuruluşlardan önemli miktarda krediler almıştır (Kasım, 2010a: 132). Birkaç yıl yaşanan hiperenflasyonun ardından 1995 yılında ekonomik durum düzelmeye başlamış, 2001-2007 yılları arasında Ermenistan'da ekonomik alanda hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Bu yıllar arasında Ermeni ekonomisi yıllık ortalama % 13 büyümüştür. Fakat 2008 yılına gelindiğinde ekonomik ve finansal alanda yaşanan bu büyüme bir anda durmuş ve durum kötüleşmeye başlamıştır. Bunun sebebinin ise 2008 yılında uluslararası metal fiyatlarında yaşanan düşüş ile 2008 sonlarında petrol fiyatlarındaki düşüşün Rus ekonomisinde sebep olduğu sıkıntıdan kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Ayrıca Ermenistan'ın başlıca ihracat sektörlerinden birisi olan ve yabancı yatırımcıların 2000-2004 yılları arasında büyük ilgi gösterdiği elmas işleme sektörü 2005 yılında Rusya ile yaşanan hammadde krizi ve uluslararası elmas piyasalarında yaşanan genel düşüşle birlikte büyük darbe almıştır (<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5275.htm>, 15.05.2016). 2015 yılında 2014 ile karşılaştırıldığında GSYİH % 3,4'ten 2,5'e düşmüş; enflasyon oranı % 5,6 düşmüştür. Kişi başı GSYİH 8.400 dolar olup genel olarak değerlendirildiğinde Ermeni ekonomisi kötü durumdadır (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-actbook/geos/am.html>, 05.04.2016).

Ekonomisinin zayıf olmasının en önemli nedenlerinden biri Ermenistan'ın coğrafi konumudur. Ermenistan'ın etnik çatışmaların kolayca gerçekleşebileceği Kafkasya bölgesinde olması diğer bölge ülkeleri gibi Ermenistan'ı da büyük ölçüde etkilemektedir. Çeçenistan, Karabağ, Osetya, Abhazy vb. bölgelerde her an bir çatışma çıkma beklentisi bölgeye yatırım yapılmasını önlemektedir. Böylece Ermenistan'ın ticaret yapabilme gücü zayıflamaktadır.

Ermenistan komşularının aksine doğal kaynaklar açısından zengin bir ülke değildir. Ayrıca ülkenin dağlık bir bölgede olması ulaşım yollarının yetersiz olmasına yol açmıştır. Enerji kaynakları açısından fakir olması ve bu eksikliği dengeleyecek farklı kaynakları olmaması Ermenistan için ciddi bir problemdir. ABD, Rusya ve Avrupa'ya kaliteli insan gücünün dış göçlerle kayması sonucu ülke ekonomisi zayıflamaya başlamıştır (Şen, 2009: 51).

Nüfusun sürekli olarak azalmasının en temel nedenlerinden bir tanesi Ermenistan'da yaşanan işsizlik (% 17,8) sorunudur (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>.05.04.2016).

Özellikle Azerbaycan ve Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini en alt düzeye indirmeleri Ermenistan ekonomisine ağır darbe vurmaktadır. Coğrafi açıdan rekabet gücü yüksek pazarlara uzak olan Ermenistan, Azerbaycan'ın karşı tutumu sayesinde enerji alanında çok daha büyük riskler getiren kaynaklara yönelmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan topraklarının işgaline karşı Ermenistan'a almış olduğu tavır sonucu, Ermenistan kalitesiz ithal mallarına daha çok para ödemek zorunda kalmıştır. Dış ticaretin bölge ülkeleri ile gelişmemesi ve ithalattaki sıkıntılar yüzünden ülke içinde iç piyasada istenen gelişme bir türlü sağlanamamıştır (Gül, 2001: 36-46).

1.2.6. Ermenistan'ın Siyasi Yapısı

Başkanlık sistemiyle yönetilen Ermenistan'da başkan 5 yıllık bir süre için halkoyuyla seçilir. 131 üyeden oluşan parlamento Yasama yetkisini elinde bulundurmaktadır. Yürütmeyi oluşturan hükümet başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır. Ermenistan devlet başkanı başbakanı atama ve görevden alma yetkisine sahiptir. 1995 yılında Ermenistan'ın ilk anayasası halk oyunun ardından yürürlüğe girmiştir. 2005 yılında da yine halk oylamasıyla yeni anayasa kabul edilmiştir (Kasım, 2010a: 137). Ermeni Ulusal Hareketi'nin lideri olan Levon Ter-Petrosyan Ermenistan'daki ilk devlet başkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Devlet Başkanlığı seçimlerinin 5 yılda bir yapıldığı

son seçim 18 Şubat 2013 yılında yapılmış; sonraki seçim 2018 Şubat ayında yapılacaktır (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-actbook/geos/am.html>.05.04.2016).

Ermenistan'da bir tane Merkezi Seçim Kurulu, 41 tane Bölgesel Seçim Kurulu ve 1923 adet Yerel Seçim Kurulu vardır. Merkezi Seçim Kurulu 8 üyeden oluşmaktadır. 5 üye parlamentodaki partilerden, 1 üye Devlet Başkanı tarafından ve yargıdan gelen iki üye de Ermenistan Cumhuriyeti Mahkemeleri Konseyi başkanı tarafından aday gösterilmektedir (Kasım, 2010a, s.139).

Yasama yetkisi mecliste olup, Milli meclis toplam 131 milletvekilinden oluşmaktadır. Bunlardan 75 tanesi çoğunluk sistemi ile 56 milletvekili ise parti listesine göre seçilmektedir. 131 üyeli parlamentoda tek başına iktidara gelebilmek için 66 milletvekili çıkarmak gerekmektedir. Parlamenteoya girebilmek için % 5'lik baraj bulunmaktadır. Meclis seçimleri de devlet başkanı seçimleri gibi 5 yılda bir yapılmakta olup son seçim 6 Mayıs 2012 tarihinde yapılmış; sonraki seçim 2017 yılının ilkbaharında yapılacaktır (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html> .05.04.2016).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNDE LİDER FAKTÖRÜ

2.1. Levon Ter Petrosyan Dönemi

Ter-Petrosyan Erivan Devlet Üniversitesi Şarkiyat çalışmaları Bölümünden 1968 yılında mezun olmuştur. Lisansüstü çalışmalarını Leningrad Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü'nde tamamlayan Ter-Petrosyan ABD'deki bazı Diaspora guruplarına rağmen Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı olarak seçilmiştir (Kasım, 2009: 45).

Bu dönemde birçok araştırmacı tarafından demokrat, entelektüel ve ılımlı kişiliği ile ön plana çıkartılan Ter-Petrosyan eski SSCB cumhuriyetleri içinde komünist partililere üye olmayan tek lider olarak Ermenistan'ın yönetimine geçmiştir. Ter-Petrosyan yönetimi Ermenistan dış politikasını normalleştirmeye özellikle Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve bunu sadece bölgesel istikrar açısından değil, Batı bloğunun Ermenistan'a yapacağı umulan yardımlar için de bir amaç olarak benimsemiştir. Ter-Petrosyan, bir yandan diasporadan destek almaya çalışırken, diğer taraftan da diasporayı iç ve dış politika konularından uzak tutmaya çalışmıştır (Astourian, 2000:1).

Kendi çıkarlarını kendi güçleriyle savunmalarını ve Ermenilerin buldukları coğrafyadaki diğer halklarla birlikte yaşamayı öğrenmeleri gerektiğini düşünen Ter-Petrosyan, Türkiye'nin hassasiyet gösterdiği “soykırım iddiaları” ve “toprak taleplerinin” Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinde yer almasına da karşı çıkmıştır. Türkiye ile ilişkilerini geliştirme yolunda daha temkinli bir siyaset izlemiştir (Astourian, 2000: 19).

Ter-Petrosyan, iktidarı döneminde Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme yönünde mesajlar vermiştir. 1991 Mayıs ayındaki Fransa ziyareti sırasında, Ermenistan'ın Türkiye başta olmak üzere, komşuları ile iyi ilişkiler kurmadan tam bağımsızlığına kavuşmasını mümkün olmadığını söyleyen Ter-Petrosyan, ‘ABD ve Fransa gibi ülkelerde yaşayan Ermeniler de Türkiye ile dostluk ilişkilerinin kurulmasına yardımcı olmalıdırlar’ demiştir. Bu ifade, Ter-Petrosyan'ın, dünyadaki Ermeni diasporasına Türkiye'ye karşı son yıllarda yürütülen düşmanca kampanyaya son verilmesi için verdiği bir işaret olarak yorumlanmıştır (Ertekin, 2007: 100).

Bu olumlu hava uzun sürmemiş ve Ermenistan Parlamentosu'nun 23 Ağustos 1991'de kabul ettiği Bağımsızlık Bildirisi'nin 11. maddesinde “Ermenistan Cumhuriyeti, 1915’de Osmanlı Türkiye’si ve Batı Ermenistan’da işlenen soykırımın uluslararası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyecektir” ifadesine yer verilmiştir. Bu durum Türkiye tarafında, koşulların oluşması durumunda Ermenistan’ın Türkiye’den toprak ve tazminat talep edeceği şeklinde değerlendirilmiştir. Nitekim Ermeni Parlamentosu da Şubat 1991’de Kars Antlaşması ile oluşturulmuş olan Türkiye-Ermenistan sınırını tanımadığını açıklamıştır (<http://www.bilgesam.org/incele/889/normallesme-surecinde-ermenistan/#.WWfABOY0McA>, 6 Kasım 2009).

Ter-Petrosyan her ne kadar Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan ile Azerbaycan arasında bir çatışma olmadığı izlenimini vermeye çalışsa da devlet başkanlığı döneminde Azerbaycan topraklarının Ermeni kuvvetlerce işgal edilmesi ve bunun Ermenistan’ın desteği olmadan mümkün olamayacağı gerçeği Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmesini engellemiştir (Kasım, 2009: 46). Gelişmelere Türkiye’nin tepkisi dönemin Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü’nün iki ülke arasındaki elektrik anlaşmasının iptal edileceği açıklamasıdır. İnönü, Karabağ’daki durumda düzelmeye yaşanmadığı sürece ikili ekonomik ilişkilerin ilerleyemeyeceğini belirtmekteydi. Buna karşılık, Ermeni güçlerinin 28 Mart 1993’te Azerbaycan’ın Kelbecer bölgesini işgal etmeleri (Kasım, 2010: 144) Türkiye’nin bu tarihe kadar açık olan Türkiye-Ermenistan kara sınırını kapatmasına neden olmuştur (<http://www.milliyet.com.tr/2008/02/15/yazar/idiz.html>, 15.03.2016). Bu işgal üzerine Türkiye-Ermenistan arasındaki ikili görüşmeler sonlandırıldı ve Türkiye üzerinden Ermenistan’a yapılan ulaşım tamamen durdurulmuştur. Kelbecer’in işgalinden sonra Türkiye’nin kara sınırını kapatmasıyla Ter-Petrosyan döneminde Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşme şansıda kalmamıştır (Kasım, 2009: 46).

Bu çerçevede olumlu bir gelişmenin yaşanmaması Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde beklenen olumlu adımların atılmasını engelledi. Ermenistan’ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan yönetiminin dış politikası değerlendirildiğinde Levon Ter-Petrosyan’ın dış politika hedeflerinin arasında Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi yer almaktaydı. Erivan’ı ilk ziyaret eden Türk Büyükelçisi olan Volkan Vural 16 Mart 1992’de Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan tarafından Erivan’a davet edildi. Petrosyan bu görüşmede: *“Ben geçmişin acılarını unutamam. Ancak geçmişe takılı da kalmak istemiyorum. Sorumlu bir devlet adamı olarak çocuklarımın, torunlarımın*

geleceğini düşünmek zorundayım. Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini samimiyetle arzu ediyorum” demektedir. Petrosyan’ın bu yaklaşımının bir sonuç yaratmadığı görülmektedir. Ter-Petrosyan, Karabağ sorununa çözüm aradığı ve Türkiye ile ilgili ilişkiler kurmak istediği için sertlik yanlısı uzlaşmaya karşı grup tarafından iktidardan uzaklaştırıldı (Özbay, 2009: 10).

Levon Ter-Petrosyan’ın iktidarı süresince, Türkiye’nin Ermenistan’la ilişkilerini normalleştirmek adına çeşitli yolları denediği görülmüştür. Örneğin 1996’da Başbakan Mesut Yılmaz Karabağ sorununun çözümü dâhilinde kara sınırının açılabileceğini söylemiştir. Ancak bu çabalar sonuç vermemiş ve Ter-Petrosyan iktidarı sona ererken ilişkilerde ciddi bir ilerleme gözlenmemiştir. Bu bilgiler dâhilinde Ermenistan Ter-Petrosyan döneminde özellikle dış politikada başarısız bir dönem geçirmiştir. İlk bakışta bir başarı gibi görünen işgaller dahi aslında başarısızlık olarak görülebilir. Bu işgallerle birlikte ülke ekonomisi ve siyasi yapısı ciddi sıkıntılara girmiş; yönetim aşırıların eline geçmiştir (Kasım, 2009: 46-47).

2.2.Robert Koçaryan Dönemi

1954 yılında Dağlık Karabağ Hankendi’nde doğmuş ve Erivan Politeknik Enstitüsü’nü bitiren Robert Koçaryan 1988 Şubat ayından itibaren Karabağ hareketinin politik liderlerinden biri olmuştur (Kasım, 2009: 48).

1996 yılında Dağlık Karabağ Cumhurbaşkanı, 20 Mart 1997’de Ermenistan Başbakanı ve 1998 yılında Levon Ter Petrosyan’ın istifa etmesiyle birlikte geçici olarak devlet başkanlığını alan Robert Koçaryan aynı yıl yapılan seçimlerde devlet başkanı seçilmiştir. 2003 yılında tekrar devlet başkanı olarak seçilen Koçaryan 2008 yılına kadar iktidarda kalmıştır (<http://www.president.am/library/presidents/eng/?president=2>, 08.03.2011). Koçaryan’ın başa gelmesiyle birlikte Ermenistan’da yeni bir dönem başlamış, Levon Ter-Petrosyan’ın uzlaşma yanlısı politikalarının aksine Robert Koçaryan sert ve uzlaşmaz dış politikayı tercih etmiştir (Kasım, 2009: 48-49).

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Ermeni soykırım iddialarının büyük bir yeri vardır. Ermeni devleti özellikle Koçaryan döneminde teşvik edici ve işbirlikçi olarak bu tasarımlarda önemli bir rol almıştır. Hemen hemen tüm resmi ziyaretlerde Ermenistan yetkilileri soykırım konularını açmışlardır. Ermenistan’a gelen herkes mutlaka soykırım anıtı ve müzesine götürülmekte ve gezinin önemli bir kısmında soykırım iddiaları

tekrarlanmaktadır. Koçaryan iktidara gelirken diasporanın aşırı milliyetçi unsurları ile işbirliği halinde işbaşına gelmiş ve bundan sonra da diaspora Ermenistan ittifakını hemen hemen her konuda sürdürmüştür. Koçaryan ayrıca Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin de Ermenistan sınırı kapalıyken gerçekleşmesinin doğru olmayacağını ileri sürmüştür (Ermenistan'da Harekete Geçti, Milliyet, 9 Ekim 2006).

Koçaryan; Türkiye ile ilişkilerin sadece Dağlık Karabağ sorununa bağlanmasından rahatsız olduğunu belirtmiş bu durumda Ermenistan'ın da soykırım ve başka konuları ilişkilerde ön koşul yapabileceğini ifade etmiştir. Türkiye ile ilişkilerde sert bir tutum gösteren, eski düşmanlıklara ve olaylara sürekli atıf yapan Koçaryan'ın olumsuz ve sert politikaları "soykırım" konularına da sığrayarak, Türkiye üzerinde olumsuz havalar estirmeye başlamıştır (Demir, 2003: 115).

Koçaryan, başkanlığının ilk yıllarında Karabağ sorununun Dağlık Karabağ arasında bir sorun olarak gördüğünü ve Azerbaycan Devlet Başkanı ile görüşmeyeceğini söylese de daha sonra sorun ile ilgili görüşmelere katılmıştır (Kasım, 2009: 49).

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Dağlık Karabağ sorunundan soyutlanması gerektiğini ifade eden Koçaryan; Ocak 2001'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın Avrupa Konseyi üyeliğine kabul töreninde, Fransız Meclisinin Ermeni soykırımına ilişkin bir yasa taslağını kabul etmesi halinde Türkiye'den toprak ve tazminat talebinde bulunmayacaklarını açıklamış ve esnek bir görüntü çizmiştir (Işıyar, 2006: 276-278). Robert Koçaryan'ın gazeteci Mehmet Ali Birand'a 1 Şubat 2001 tarihinde verdiği mülakatta Türkiye'nin soykırımını tanınması ve özür dilemesi konuları üzerine durmuş; özür dilendiği takdirde Ermenistan Devleti için, hukuken Türkiye'den tazminat ve toprak talep etmesi sonucunun çıkmayacağını da defalarca vurgulamıştır (Lütem, 2005: 17).

Ter-Petrosyan gibi başlangıçta Koçaryan'da Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için ABD ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik hamleler yapmıştır. Fakat Ermenistan'ın güvenlik kaygıları ve Metsamor nükleer enerji santrali ile Sevan-Hrazdan Hidroelektrik santrali gibi tesisler üzerinde Rusya'nın söz sahibi olması Ermenistan'ı Rusya'ya bağımlı kılmıştır (Arı, 2010: 144).

Ermenistan içerisinde bulunan radikal gruplar ve onların oluşturduğu şiddet ortamı Ermenistan'ın dış politikada açılım yapmasına engel olmuş iki ülke arasında diyalogların kurulamaması, tarihten gelen sorunlara yeni sorunların da eklenerek diğer

devletlere de empoze edilmeye çalışılması Koçaryan dönemindeki Türkiye'ye karşı uygulanan olumsuz dış politikanın en önemli nedenleri olmuştur (Kasım, 2009: 49).

2.3.Serj Sarkisyan Dönemi

1954 Dağlık Karabağ Stepanakert'de doğan Serj Sarkisyan, 1989-1993 yılları arasında Dağlık Karabağ Savunma Ordusu komitesinin başkanlığını yapmıştır. Savaş sonrası Erivan'a yerleşen ve 2000 yılında Milli Güvenlik Bakanı ve Milli Güvenlik Konseyinin Başkanlığını yürüten Serj Sarkisyan daha sonra Ermenistan Savunma Bakanı olarak görev yapmış; 2008 yılında Devlet Başkanı olarak Ermenistan'ın üçüncü devlet başkanı seçilmiştir (Kasım, 2009: 52).

Türkiye'nin tutumu ise bu seçimlerde pek anlaşılammıştır. Daha Ermenistan Devlet Seçim Komisyonu'nun Sarkisyan'ın kazandığına dair resmi açıklama yapmadan dünyada neredeyse ilkler arasında yer alarak Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Sarkisyan'ı tebrik etmiştir. Ancak yaşanan hadiseler dış politikanın ne kadar ince bir çizgide ilerlediğini ve politikasını Türkiye düşmanlığı üzerine inşa eden 24 Nisan sözde Ermeni "Soykırımı"nın anma günü dolayısıyla yaptığı konuşmada, Ermeni "Soykırımı"nın Ermeni milletine, insanlığa ve medeniyete karşı suç olarak tanımlamıştır. Ermeni devletinin, uluslararası alanda sadece soykırımın tanınması için değil, aynı zamanda soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması için çaba göstereceğini söyleyen Sarkisyan'ı tebrikte acele edildiği sonradan daha iyi anlaşılmaktadır (Ogan, 2008: 46).

Bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana, Ermenistan devlet başkanlarının ve hükümet üyelerinin Türkiye'den toprak istenmesi anlamına gelecek ifadelerden dikkatle kaçındıkları görülmektedir (<http://www.hurriyet.com.tr/nalbandyan-ermenistan-hicbir-zaman-turkiyeden-toprak-talebinde-bulunmadi-28945801.12.05.2017>). Ancak diğer yandan, mesela Kars Antlaşması'nın yürürlükte olduğu gibi, mevcut sınırı tanıdıkları anlamına gelecek beyanlarda da bulunmamışlardır. Başkan Sarkisyan da seçildikten sonra iki yıl kadar seleflerinin bu politikasını aynen izlemiştir. Sonra onlardan ayrılarak 10 Ekim 2009 tarihli "Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına İlişkin" protokolle Türkiye ile olan sınırın tanınmasını kabul etmiştir (Lütem, 2005: 17).

Sarkisyan'ı bu sürece zorlayan nedenlerden biri uluslararası konjonktür olurken diğer bir neden ise ABD'nin Kafkasya'da Rusya'nın gündemindeki Ermenistan'ı Avrupa-Atlantik eksenine kazandırma politikasıdır. Diğer taraftan Rusya-Gürcistan

Savaşı Ermenistan'a da Rusya'ya bağımlılığın ve Türkiye ve Azerbaycan sınırlarının kapalı olmasının risklerini göstermiştir. Bu ortamda önce Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine yönelik bir yol haritası açıklanmıştır. 31 Ağustos 2009 tarihinde ise iki ülke arasında protokoller parafe edilmiştir. Protokollerden ilki Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına; diğer protokol ise iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine ilişkindir (Kasım, 2010: 149).

Ancak Türkiye'nin protokollerin onaylanması konusunu Karabağ sorunun çözümüne bağlaması Ermenistan'da büyük rahatsızlığa yol açmış ve özellikle Diaspora'dan gelen büyük itirazlara rağmen Protokollerin imzalanmasını sağlayan Başkan Sarkisyan'ı çok zor bir durumda bırakmıştır (Lütem, 2005: 17). Ayrıca Türkiye tarafından Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden sınırın açılmayacağı Azerbaycan tarafına bildirilmiştir (Kasım, 2010: 151).

Bunun üzerine Sarkisyan protokollerden kurtulma politikası izlemeye başlamış ve bunun için de tüm antlaşmaları Anayasa'ya uygunlukları açısından inceleyen Anayasa Mahkemesinden yararlanmıştır. Anayasa Mahkemesi Protokollerin imzalanmasından üç ay kadar sonra aldığı bir kararda, Protokollerin bazı maddelerine yorumlar getirmiş, bunlara riayet edilmesi koşusuyla protokollerin Anayasa'ya aykırı olmayacağını belirtmiştir (<http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/15839b92-ab79-46c6-b386-a48f0d4f815e.pdf>. 08.05.2017).

Ermenistan Anayasa Mahkemesinin bu kararı Türkiye için Protokollerin getireceği yararları ortadan kaldırmıştır. Türkiye, Anayasa Mahkemesi kararına itiraz etmekle beraber protokolleri reddetmemiş ve bu belgeleri TBMM Dış İlişkiler Komisyonu gündeminde tutulmaya devam etmiştir. Ermenistan ise protokollerden kurtulmak politikasının gereği olarak Protokolleri kendi Meclisinden geri çekmeye çalışmış, ancak ABD, AB ve Rusya'nın aksi görüş bildirmesi üzerine, bir ara formül olarak, 22 Nisan 2010 tarihinde Protokolleri, geçici kaydıyla, Ermenistan Parlamentosu'nun gündeminden çıkarılmıştır (Lütem, 2005: 17).

Sarkisyan, Türk-Ermeni ilişkilerinin Türkiye'nin izlediği politika nedeniyle gelişme olacağına inanmadıklarını söylemiş; Türkiye ile Ermenistan arasında aslında ilişkiden söz edilemeyeceğini, yakınlaşma çabaları çerçevesinde imzalanan protokolün TBMM'de kabul edilmemesi nedeniyle Ermenistan Parlamentosunda da

onaylanmadığını ifade etmiştir (<http://www.cnnturk.com/210/dunya/06/22/sarkisyan.turkiye.ileiliskiler.konusunda.olumsuz/580925.0/index.html>. 10.05.2017).

Ermenistan protokollerle ilgili süreçte Türkiye ile Azerbaycan arasında yaşanan gerginlikten faydalanma yoluna gitmiştir. Karabağ sorunundan bahsedilmemesini de diplomatik açıdan kullanıp Türkiye üzerinde baskı oluşturmaya çalışmıştır (Kasım, 2010: 151).

Kısaca Başkan Sarkisyan döneminde Ermenistan'ın Türkiye politikasında köklü değişiklik olmuştur. Daha önce Türkiye'nin soykırım iddialarını tanıması konusunda sessiz kalınırken şimdi bu husus açıkça talep edilmeye başlanmıştır. Daha önce Türkiye'den toprak talep edildiği anlamına gelen her türlü beyandan dikkatle kaçınılırken şimdi toprak talebine esas olacak hukuki çalışmalar resmen başlatılmıştır. Sonuç olarak Ermenistan artık Türkiye'ye karşı yeni bir politika izlemektedir. Bunun nedeni son tahlilde daha fazla Ermenistan'ın lehine olan Protokollerin akamete uğraması ve Türkiye-Azerbaycan arasındaki yakın ilişki ve işbirliğinin Protokoller döneminden sonra daha da artmasıdır. Diğer yandan bu yeni politikanın 2015 yılı için yapılması planlanan Türkiye aleyhindeki etkinliklere uygun düştüğü de görülmektedir. Gerçekten de Türkiye'nin soykırımı tanıması ve Ermenistan'a toprak vermesi gibi talepler bu etkinliklerin önemini arttıracak ve daha fazla dikkat çekmelerini sağlayacaktır (Lütem, 2005: 17).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR

3.1. Dağlık Karabağ

Kafkas dağlarının güney doğusunda yer alan 4392 km²'lik Karabağ; Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde Kür, Aras nehirleriyle Gökçe Göl arasında batıda Ermenistan, güneyde İran sınırına yaklaşan kuzeyden güneye 120 km, doğudan batıya ise 35-60 km uzunlukta dağ ve ovalardan oluşan bir bölgedir. Başkenti Stepanakert (Ermenice), Hankendi (Azerice) olarak bilinmektedir (<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ana-hatlariyla-daglik-karabag-sorunu>).

Harita-3: Dağlık Karabağ

Kaynak: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/kafkasyanın-acik-hesabi-daglik-karabag>, 16.09.2017

Bu coğrafyanın üst kısımları, dağlık bir bölge olduğundan Dağlık Karabağ veya Yukarı Karabağ olarak da adlandırılmaktadır. Bölge maden yatakları, mineral suları, orman ürünleri ve tatlı su balıkçılığıyla önemli bir merkezdir. 210.000 hektar tarıma elverişli arazi bulunmaktadır. Alan olarak bütün Azerbaycan'ın % 5'i kadardır (https://www.turkcebilgi.com/Dağlık_Karabağ, 01.11.2016).

3.1.1. Dağlık Karabağ'ın İşgali

1735'de Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü 150 yıllık Osmanlı hakimiyeti sona ermiş ve Dağlık Karabağ İran Hakimiyeti altına girmiştir. 1747'de Nadir Şah'ın ölümü bölgede "Hanlıklar Dönemi"ni başlatmış ve Karabağ Hanlığı da bu dönemde bağımsız birim olarak kurulmuştur (Uras, 1987: 623-624).

18. Yüzyılın sonlarına doğru Kafkasya'ya yerleşmeye başlayan Rusya, Osmanlı Devleti ve İran'a karşı bu bölgede bir set oluşturmak için bu hanlıklar'ı kendine bağlamaya çalışmıştır. 1813 Gülistan anlaşmasıyla Karabağ, Dağıstan, Bakü, Şirvan, Kuba ve Derbend Hanlıklar'ı Rusya'ya bırakılmıştır. 1828'de Türkmen Çay antlaşmasıyla İran Ermenilerini ve 1929'da Edirne Antlaşmasıyla da Anadolu Ermenilerini bu bölge'ye yerleştirerek bölge içinde Ermeni nüfusunu arttırmaya çalışmıştır. Rusya'nın bu politikasının temeli, Türkiye ile Rusya'daki Türklerin arasında mümkün olduğu kadar geniş bir Türk olmayan bölge kurmaktır. Azerbaycan içerisinde kurulan özerk Karabağ'ın Ermenileştirilmesi, yine Azerbaycan-Nahçıvan arasında Ermeni bölgesinin oluşturulması, günümüzde de devam eden Azerbaycan'daki Ermeni işgalinin Rusya'nın desteklemesi bu politikanın devamı niteliğindedir (Yalçınkaya, 2006: 131).

19. Yüzyılın boyunca sürekli göç alan bölgede nüfus hareketleri devam etmiş buna rağmen 20.yüzyıla gelindiğinde Karabağ'da'ki Türk nüfusunun çokluğu Ruslar tarafından dahi reddedilmemiştir. Hatta I. Dünya Savaşı sonrasında bir dönem bölgeyi işgal altında tutan İngiliz güçleri dahi 28 Ocak 1919 tarihli tebliğ ile coğrafi, iktisadi ve kültürel sebepleri ve bölgedeki Azeri Türk'ünün nüfus çokluğunu dikkate alarak Karabağ'ın Azerbaycan' a bağlı olduğunu kabul etmiştir (Uras, 1987: 623-624).

Bu Özerk Cumhuriyeti 1921'de Azerbaycan' a bağlanmış ve SSCB dağılına kadar da bu durum aynı kalmıştır. 1985 yılında iktidara gelen Gorbaçov'un izlediği politikalarının gerek ülke içinde yol açtığı hareketlilikten, gerekse de milliyetçi hareketleri arttırması durumlarından faydalanan Dağlık Karabağ Ermenileri 1987 yılının son aylarından itibaren Dağlık Karabağ üzerinden hak iddia etmeye başlamışlardır. 20 Şubat 1998'de Azerbaycan, Ermenistan ve SSCB'ye müracaat ederek Azerbaycandan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmak istediklerini bildirmişlerdir. SSCB bu kararı reddederek Dağlık Karabağ'da yerel otoritenin yetkilerini kaldırarak Sovyetler Birliği Bakanlar

Konseyi'ne karşı sorumlu olan Özel İdare Komitesine devretmiş kısa süre sonra yeniden Azerbaycan kontrolüne bırakmıştır (Kasım, 2009: 29-30). Azerbaycan bunu toprak bütünlüğüne müdahale olarak görmüş tepki göstermiştir. Moskova'nın direk yönetimine karşı tepki oluşması üzerine 5.000 kişilik Sovyet güçleri ülkeye gönderilmek zorunda kalmıştır (http://www.academia.edu/25862138/DA%C4%9ELIK_KARABA%C4%9E_SORUNU_VE_BU_EKSENDE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_ERMEN%C4%B0S_TAN_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0).

1988 ve 1989 çatışmalar şiddetlenmiş birçok kişi yaralanmış ve tutuklanmış gerilim her iki ülkenin iç işlerine de yansımıştır. Ermenistan'daki ve Azerbaycan yönetimindeki Karabağ'da bulunan Ermeniler örgütlenerek silahlandığı Karabağ Komitesi ile bölgedeki Azerbaycan nüfusunu göç ettirmeye başlamıştır. Komite faaliyetlerini sürdürürken Ermenistan'ın başkenti Erivan'da toplanan kalabalık Ermeni Nüfusu Azerbaycan'la savaş çağrısı yaparken Azerbaycan'da ciddi iç çekişmeler yaşanmış, bu çekişmeler ise cephede ciddi kayıplar vermeye neden olmuştur. 1989'da Karabağ'da'ki Ermeni saldırıları zirve noktasına ulaşmış ve zaman zaman Karabağ Özerk bölgesi dışına da taşmıştır. Kısa sürede başlayan katliamlar ne Azerbaycan ne de Moskova tarafından durdurulabilmiştir (Demirtepe, 2011: 6).

Bu bağlamda, bu çalışma Türkiye'nin Dağlık Karabağ yönündeki politikasını incelemek istemektedir. Çatışmaya çözüm bulma çabalarını analiz edecek Azerbaycan toprak bütünlüğü korumak için Aktif diplomasi yoluyla Azerbaycan'ın uluslararası statüsü çerçevesinde ve Azerbaycan işgali için bölgesel ve uluslararası kurumların ilgisini bölgeye yönlendirmek temel problematiğimizi oluşturmaktadır. Ermenistan ordusu tarafından Azerbaycan sivillerinin yerinden edilmesi uluslararası kamuoyunun dikkatine sunulmaktadır (Shamkhal Abilov, 2015: 29-58).

28 Ocak 1990'da taraflar arasında bir ateşkes imzalsansa da silahlar neredeyse hiç susmamış; kanlı çatışmalar daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Ermenistan bağımsızlığını ilan ederken Karabağ'ı da kendi toprakları arasında göstermiştir. Azerbaycan parlamentosunun tepkisi ise Karabağ bölgesinin özerkliğine resmi olarak son vermek ve Karabağ'ı Azerbaycan'a doğrudan bağlamak şeklinde bir tutum içinde olmuştur. 1992 yılı başlarında Rus güçleri bölgeden çekilirken gerginlik ve küçük çaplı çatışmalar aktif ve şiddetli bir savaşa dönüşmüştür. Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın başkenti Stepanakert'e Ermeniler ise çoğunluğun Azerilerin oluşturduğu Suşa kentine

saldırmışlardır. 1992 yılı ortalarına gelindiğinde Yakarı Karabağ'dan Azeri Türkleri atıldı ve sadece bölgede Ermeniler kalmıştır. Yaşanan etnik temizlik harekâtı Yukarı Karabağ Ermenilerinin, Ermenistan ve Rusya birliklerinin desteğiyle, Azerbaycan'ın Laçın, Kelbecer, Ağdam, Fizuli Kubatlı ve Zengilan bölgelerinde yoğun bir şekilde yaşanmıştır (Novruzovlu ve Oğuz, 2002: 3).

Harita-4: İşgal Altındaki Azerbaycan Toprakları ve Karabağ'ın Durumu

Kaynak: Azerbaycan Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi yönlendirme linkleri, www.karabakh.org, 27.02.2016.

Savaşta her iki halk da büyük zarar görmüş, yüz binlerce Azeri Türkü mülteci durumuna düşmüş ve Azerbaycan topraklarının % 20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Her ne kadar çatışma 1994 yılındaki ateşkes ile sona erse de sorunun çözümüne yönelik barış süreci halen olumlu bir sonuç elde edememiştir. (Yılmaz ve İsmayılov, 2011: 4).

Türkiye her ne kadar bir anlığına olsa da, Kafkaslar ve Orta Asya'da nüfuz sahibi olmakla birlikte, halen önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmekte olan dünya politikasında etkili olmak için Bölgedeki ülkelerle Batı arasında ana bağlantı olan ve bu ülkeler için gelişimsel bir model oluşturmaktadır; Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki mücadelede daha fazla merminin oynamasına fırsat vermeden üstlendiği rolü için daha az risk üstlenmektedir (Cornell, 1998: 51-72).

3.1.2. Hocalı Katliamı

Ermenilerin, 25-26 Şubat 1992 gecesi Karabağ'ın Hocalı bölgesine düzenledikleri saldırı ve peşinden gelen katliamlar, Dağlık Karabağ savaşının seyrinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Düşman iki komşu ülke arasında konvansiyonel bir savaş haline dönüşen bu çatışmada Türkiye, tarafsız görünümünü korumakta zorlanmıştır. Alparslan Türkeş ve Bülent Ecevit gibi muhalefet liderleri hükümeti Ermenilere müdahale etme yönünde etkilemeye çalışmışlardır. Bu etkilemenin sonucunda Türkiye, Ermenilere yönelik söylemlerini sertleştirirken, Ermeniler de boş durmamışlar ve Türkiye'nin kendilerine yönelik giderek sertleşen tepkileri karşısında, diasporanın da yardımıyla Türklerin 1915'teki tehcir sırasında Ermenilere soykırım yaptığı tezini canlandırmaya çalışmışlardır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakınlaşma ve dayanışma ise, bu aşamada dikkat çeken boyutlara ulaşmıştır (İşyar, 2006: 249).

Azerbaycan topraklarına yönelik Ermeni kuvvetlerinin işgali ve katliamlar devam ederken bunların içinde uluslararası alana Karabağ sorununun taşınmasında çok etkili olması bakımından Hocalı katliamının ayrı bir önemi vardır. 24-26 Şubat 1992 tarihinde Hocalıyı ele geçiren Ermeniler resmi makamlarca 613 olarak ifade edilen; ancak kayıplarla birlikte 1000'in üzerinde sivilin ölümüne neden olan bir katliam yapmışlardır. Hocalı, Azerbaycan açısından ilk önemli kayıp olmuştur. Hankentine ulaşan yol Ermenilerin kontrolüne geçmiş (Askeron-Hankenti arası) ve Dağlık Karabağ'daki tek geniş kanatlı uçakların inebileceği havaalanının olduğu yerleşim birimi Azerbaycan'ın kontrolünden çıkmıştır (Kasım, 2009: 31).

Harita-5: Hocalı Katliamı

Kaynak: <http://www.islamdergisi.com/wp-content/uploads/karabag-hocali-harita.jpeg>. 16.09.2017

Hocalı, haritada yer alan Hankenti ve Şuşa yakınlarında yer almaktadır. Hocalı, işgal altındaki Hankenti'ye 12 km mesafededir. 1992 ve 1993 yıllarında Ermeniler tarafından işgal edilen Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ve Azerbaycan topraklarıdır. Hocalı stratejik bir öneme sahip bir konumdadır. Bölgedeki tek havaalanının bulunduğu Hocalı aynı zamanda Karabağ'ın merkezi olan Hankendi' nin elektrik hattının ve Bakü-Hankendi Demiryolu ile Bakü-Şuşa karayolunun kesiştiği bir yerleşim birimidir. (<http://www.islamdergisi.com/wp-content/uploads/karabag-hocali-harita.jpeg>).

Hocalı katliamında Rus 366. Alayının Ermenilere yardım ettiği iddiaları Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde gerilime neden olmuştur. Rusya ise iddiaları reddederek alayda yer alan askerlerin bazılarının gönüllü ya da paralı olarak herhangi bir tarafta savaşmış olabileceği şeklinde değerlendirmeler yapmıştır. 366. Rus alayından firar eden üç Rus askeri, Ermenilerin yanında Azerbaycanlılara karşı savaşmaya çağıldıklarını itiraf etmişlerdir. Ayrıca Hocalı katliamına karıştığı ileri sürülen altı Rus askeri de Azerbaycan güvenlik güçlerince yakalanmış ve bunlardan beşi idam cezasına çarptırılırken biri 15 yıl hapis cezası almıştır. Askerler paralı asker olup Ermenistan'daki Rus 7. Ordusu'na bağlı özel güçlerde yer aldıklarını ifade etmişlerdir. Rusya ise yargılanan askerlerin halâ görevde olduğunu belirtip askerden kaçma suçundan dolayı onları yargılayabilmek için iade edilmelerini istemiştir. Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ'da yer alan Rus kuvvetlerin Ermeni kuvvetlere yardım ettiği ve katliamlara karıştıklarına ilişkin olarak ileri sürülen görüşler sonucunda Hankentin 'de ki 366. Alay dağılmıştır (Kasım, 2009: 32).

Yaklaşık altı yıl süren çatışmaların ardından ateşkesin imzalandığı 12 Mayıs 1994 tarihine kadar, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinin dağlık kısmının tamamı, bunun yanında yedi ilçesi daha Ermenistan silahlı güçleri tarafından işgal edilmiştir (Kantarci, 2006: 76).

3.1.3. Minsk Süreci

Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes imzalanmasına rağmen Karabağ sorunu tam olarak çözülememiştir. Anlaşmazlığın barışçıl yollarla çözümü amacıyla 1992 yılından itibaren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), 1994'ten itibaren Avrupa Güvenlik İşbirliği (AGİT) bünyesinde Minsk Grubu kurulmuş ve barış konferansının hedefleri tespit edilmiştir (Waal,2014: 328).

Minsk grubunda Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Rusya, Türkiye, Çek ve Slovakya Federal Cumhuriyeti olmak üzere toplam 11 devlet yer almıştır. İki ülke arasındaki sorunların çözümü için Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen barış sürecine hız verilmiş ve çeşitli dönemlerde çözüm planları oluşturulmuştur. AGİT ülkeleri Başkanlık açıklamasında bulunmuş, Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüklerine saygı, Yukarı Karabağ'a Azerbaycan içinde en yüksek düzeyde özerklik, Yukarı Karabağ ve ahalisi için güvenlik garantileri temelinde çözümlenmesi çağrısında bulunmuş bu çağrı; Ermenistan hariç Minsk Grubundaki diğer devletlerce çözüm için uygun çerçeve olarak kabul edilmiştir (Novruzoglu ve Oğuz, 2002: 3).

1996 yılında yapılan Lizbon zirvesi barış sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zirvede yapılan öneride Dağlık Karabağ ve onu çevreleyen Azerbaycan topraklarından Ermeni Kuvvetlerinin çekilmesi ve tüm mültecilerin dönüşünün sağlanması istenmiştir. Bunun yanı sıra taraflara 1997 ve 1998'de oluşturulan toplam üç barış planı sunulmuş, ancak gerek Azerbaycan gerek Ermenistan tarafından farklı nedenler öne sürülerek sonuçsuz kalmıştır (Kantaracı, 2007: 269).

2007 yılında Lizbon Zirvesindeki maddelere ek olarak; Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında irtibatı sağlayacak Laçın Koridorunun açılması, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsünün bir referandum ile belirlenmesi gibi maddelerin kabul edildiği Madrid Kriterleri imzalanmıştır. 2008 yılında da benzer şekilde Rusya Azerbaycan ve Ermenistan arasında Madrid Kriterlerini destekleyen Moskova bildirgesi imzalanmıştır (Cicioğlu, 2012: 16-17).

14 Mart 2008'de BM Genel Kurulunun 62. oturumunda Karabağ sorununa yönelik kabul edilen kararda Azerbaycan'ın uluslararası alanda kabul edilmiş sınırlarını ve toprak bütünlüğünü desteklemiş, Ermeni kuvvetlerin işgal altındaki bölgeden çekilerek göçe zorlanan nüfusun evlerine dönmeleri hakkı desteklenmiştir (Kasım, 2010b: 627).

1994 yılından bugüne kadar gerek AGİT – Minsk Grubu tarafından gerekse de BM kararları ile barışın sağlanması için birçok girişimde bulunulmuş çeşitli barış planları oluşturulmuştur. Alınan kararlarda ve barış planlarında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün desteklendiği görülmektedir. Ancak uluslararası alanda Azerbaycan desteklense de ve bu yönde çeşitli girişimlerde bulunulsa da süreç nihai çözüme kavuşturulamamıştır (Kantaracı, 2007: 265-268).

Shahumian ve Kashatagh Bölgelerinin stratejik değeri hakkındaki geleneksel düşünceler, Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin askeri güvenliği, ulaştırma ağları ve ekonomik canlılık arasındaki ilişkiden oluşmaktadır. Bununla birlikte, bu bölgeler aynı zamanda Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin su güvenliğine stratejik olarak bağlı Dağlık Karabağ Cumhuriyeti petrol veya gaz açısından zengin değil, ancak su açısından zengin, stratejik değeri gelecekte artacak olan yenilenebilir bir kaynağı kontrol ediyor. Dolayısıyla, su güvenliği, Karabağ sorununun nihai bir çözümü için de önemlidir (Dietzen, Mark, 2011:1-13).

3.2. “Soykırım” İddiaları ve Ermeni Diasporası

Ermeniler, günümüzden yaklaşık olarak 100 yıl önce Osmanlı devletinin savaş yıllarında yaşanan olayları kendilerine yönelik “soykırım” olarak iddia tanımlamaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmadan önceki bir zamanda bir devletin kendi savaş döneminde vatandaşlarıyla yaşadığı bir sorun kısa zamanda Ermeni diasporası tarafından uluslararasılatırılmış bir sorun olarak Türkiye'nin dünya ile ilişkilerini ve Türk Dış Politikasını etkilemektedir.

3.2.1. “Soykırım” Kavramı

Polonyalı hukukçu Raphael Lemkin soykırım (genocide) kavramını, eski Yunancada genos (İrk, aşiret, klan...) ve Latince 'de cide (öldürme, katletme, yok etmek...) kelimelerinin birleşmesinden oluştuğunu ifade etmiştir. Lemkin, soykırımın; direkt olarak kişileri hedef almadığını kişinin dâhil olduğu grubu hedef aldığını, kişinin de bu gruba dâhil olduğu için saldırıya uğradığını ifade etmiştir (Yüksel, 2005: 1).

1948 yılında ise Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kabul edilen soykırım kelimesinin tanımı 2. maddede şöyle yapılmıştır: “Ulusal, etnik ırksal ya da dinsel bir grubun toptan ya da onun bir kısmını yok etmek niyetiyle grup üyelerinin öldürülmesi, grup üyelerinin fizik ya da akıl bütünlüğünün ağır biçimde zedelenmesi, grubun kısmen veya tamamen fiziki varlığının yok olmasına neden olacak yaşam koşullarına tabi tutulması, gruba ait çocukların başka bir gruba zorla geçirilmesi eylemlerinin herhangi birine başvurulmasının kapsamını içine alır” ([http:// www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/yanitlar/yanit19.html](http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/yanitlar/yanit19.html), 20.03.2012).

“Soykırım” iddiasında bulunurken bu kavramı çok dikkatli kullanmalıdır. Silahsız ve savunmasız bir toplumun bütün bireylerinin, hiçbir ayırım gözetilmeksizin

planlı bir şekilde ve silahlı bir toplum tarafından tamamen yok edilmesine soykırım denilmektedir. Bundan dolayı her savaşı, yaşanan her öldürme olayını, her çatışmayı soykırım olarak nitelendirmek doğru değildir (Taşkiran, 2006: 223).

ABD’li tarihçi Justin McCarthy; *“Herhangi bir savaşta sadece tek tarafın ölümlerini sayarsanız, bu bir “soykırım” gibi görünecektir. Mesela Amerikan iç savaşında sadece Kuzey’in verdiği kayıpları incellersiniz, Güney’i; Güney’dekilerin başına gelenlere bakarsanız da Kuzey’i “soykırım” yapmakla suçlayabilirsiniz...”* (Çongar, “Tarihten Korkmayın”, Milliyet, 20.09.2000).

Zira Birinci Dünya Savaşı sırasında 3 milyondan fazla Müslüman Türk öldürülmüştür. Tarih bilimi açısından bir soykırımdan bahsetmek için mutlaka bir belgeye dayandırmak gerekir (Taşkiran, 2006: 224). Sadece Ermenilerin kayıplarına bakarak “soykırım”dan bahsedemeyiz, Osmanlı’nın verdiği kayıplara da bakmalıyız.

3.2.2. Ermenilerin “Soykırım” İddiaları

Osmanlı topraklarında 19. Yüzyıla kadar Müslüman halk ile birlikte yaşayan Ermeni toplumuna bu tarihe kadar devlete olan bağlılıklarından dolayı Osmanlı Hükümeti tarafından “millet-i sadıka” unvanı verilmiştir. Ancak 19.yüzyıl’a gelindiğinde Fransız İhtilali’nin yaydığı milliyetçilik düşüncesiyle birlikte Balkanlar’da bağımsızlıklarını kazanan devletler Ermeni toplumuna bir örnek teşkil etmiştir. Ayrıca Türkiye ve bölge üzerinde planları ve çıkarları olan Amerika-Rusya-İngiltere ve Fransa ittifakı oynanacak oyunun senaryosunu yazmış; figüranlığına da Ermeniler talip olmuştur (Korkmaz, 1992: 113).

Ermeni toplumu içinde ayrılıkçı fikirler ortaya çıkmış Osmanlı devletine olan bağlılıklarında değişmeler yaşanmıştır. Ermeni toplumu içinde tamamı olmamakla birlikte, bir kısmı milliyetçilik fikirlerinden etkilenmiş ve bu doğrultuda bağımsızlık arayışına girmişlerdir. Ermenilerin ciddi anlamda Osmanlı İmparatorluğu’ndan ilk ayrılma istekleri 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra ortaya çıkmıştır (Şimşir, 2013: 68).

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı bölgeyi Rus işgaline bırakmış ve savaş tazminatı olarak bırakılan bölge halkı yaklaşık kırk yıl sürecek bir esaretin ilk mağdurları olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya’da çıkan Bolşevik İhtilâli sonrası Rusların kendi isteğiyle Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerini terk etmesi ile yeniden Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Bu süreçte Rusların bölgeden çekilmesini müteakip Ermeni

çeteleri ve örgütleri kendilerine bağımsız bir Ermenistan kurma amaçlarıyla masum ve savunmasız Müslüman halka karşı büyük katliamlara girişmişlerdir. Ermeniler, Erzincan, Erzurum köylerinde yaptığı gibi, Kars ilindeki Türkleri kadın, çocuk demeden kundaktaki bebekleri bile vahşi şekilde katletmiştir (Kırzioğlu, 1953: 555). Şehirler, kasabalar ve köyler yakılmış, yıkılmış; Doğu Anadolu'nun birçok tarafında Ermeni zulmü görülmüş ve 1 milyondan fazla kişi hayatını kaybetmiştir (Süslü, 1992: 29).

Osmanlı devletinin Birinci Dünya savaşı döneminin ilk yıllarında karşılaştığı yenilgiler ve söz konusu dönemde Osmanlı yönetiminin buhranlı bir dönem geçiriyor olması dış güçlerin gözünü Osmanlı topraklarına çevirmesine neden olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Rusya, Ermeni toplumunu etkisi altına almaya başlamış ve bağımsızlık fikirlerinin yayılmasında etkili olmuştur (Palabıyık, 2015: 44-45).

Özellikle doğu Anadolu coğrafyası adeta asayişsizliğin kol gezdiği bir mekâna dönüşmüştür. Sarıkamış Harekâtının başarısızlığından sonra Ermeni çevrelerinin 15 Nisan 1915 tarihinde ikinci Van isyanını çıkarması ve dışarıdan Rus saldırılarıyla karşı karşıya olan Osmanlı Devleti'ni içeriden vurmaya başlaması Osmanlı Hükümeti tarafından 27 Mayıs 1915 tarihinde kabul edilen, bugün yaygın olarak bilinen ismiyle "Tehcir Kararı" olarak adlandırılan "Sevk ve İskân Kanunu"¹nun en önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur (<http://akademikperspektif.com/2011/04/13/turkiyenin-ermeni-soykirim-iddialarina-cev-abi/>).

Osmanlı Devleti Birinci Dünya savaşı sırasında kendisine karşı giriştikleri silahlı isyanın batırılması ve iç güvenliğin sağlanması amacıyla, dönemin İttihat ve Terakki hükümetince İstanbul ve İzmir haricinde kalan Ermenileri kitlesel olarak İmparatorluğun güney eyaletlerine; bugünkü Suriye'ye zorunlu göçe(tehcir) tabi tutmuştur (Akgün ve Çemrek, 2010: 10).

Ermeniler; o dönemde nüfuslarının 2-2,5 milyon arasında olduğunu ve tehcir sırasında 1,5 milyon Ermeni'nin katledildiğini, tehcirinde Ermenileri cepheden uzaklaştırmak için değil, önceden planlanarak yapılan bir soykırım amacıyla yapıldığını söylemişlerdir. Ermeni isyanlarının ise o dönemde Osmanlı devletinin yapmış olduğu baskılara tepki olarak ortaya çıktığını ve bağımsızlık için mücadele etmek için çete kurarak ve Ruslarla işbirliği yaparak kendilerine haklılık payı çıkarmaya çalışmışlardır.

¹ Bkz. Ek:1: Tehcir Kanunu.

Oysa 13 Nisan 1915'te başlattıkları ve tehciye yol açan Van isyanından hiç söz etmemektedirler (<http://www.usakgundem.com/makale.php?id=106>, 20.02.2011).

1915 olayların tarihsel gelişimine bakıldığında Osmanlı devletinin ermeni isyanlarını bazı idari tedbirlerle önlemeye çalıştı, fakat Ermenilerinin artan terör faaliyetlerine yönelik tedbirlerinde arttırıldığı görülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı hükümeti, aldığı tedbirleri önceden planlı olarak yapmamış aksine bunların gelişen olaylara bağlı olarak askeri kaygılar ve güvenlik gibi nedenlerle almıştır. Ayrıca Ermeniler ülke sınırlarının dışına sevk edilmemiş, imparatorluk topraklarının savaş alanı dışında bulunan bölgelerine doğru yer değiştirilmeye tabi tutulmuştur. Savaş koşullarının sona ermesinden sonra yaşadıkları topraklara geri dönme hakları saklı tutulmak kaydıyla, imparatorluğun, savaş ve çatışmadan uzak başka bir bölgesine sevk edilmiştir.

Osmanlı hükümeti, çıkarılan yasa ile Ermenilerin güvenliğini sağlayacak her türlü önlemi almıştır. Yerel makamlara, yerleşmenin düzenli şekilde gerçekleştirilmesini sağlayacak önlemlerin alınması yönünde talimatlar verilmiş, talimatlara uymayan kişiler hakkında soruşturma açılarak suçlu bulunan ve görevlerini kötüye kullananların Divan-ı Harbe sevk edilmelerini emretmiştir. Bu mahkemelerde 1916 yılında 1673 kişi tutuklanmış, 67 kişi idam cezasına çarptırılmıştır. Tehcir sırasında, devletin otoritesinin güçlü olduğu bölgelerde Ermeni kabilelere yapılan saldırılar oldukça sınırlı olmuştur. Savaş zamanında ihtiyaç malzemelerinin yetersiz olması, ağır iklim koşulları ve salgın hastalıkların başlaması can kayıplarına neden olmuştur. Ermeniler tarafından iddia edildiği gibi Osmanlı devleti Ermenileri yok etmek isteseydi, nakillerin güvenli bir şekilde gerçekleşmesi için özel bir kanun çıkarmaz ve tehcir sırasında Ermeni kabilelerine muamele edenleri cezalandırmazdı (<http://akademikperspektif.com/2011/04/13/turkiyenin-ermeni-soykirim-iddialarina-cevabi/>, 25.05.2016).

Tehciye giden süreçte Osmanlı Devleti tarafından Ermeni entelektüeller ve komitacılarının elbaşlarından olan 2000'e yakın kişinin 24 Nisan 1915'te tutuklanması olayını Ermeniler, daha sonra "soykırım" ve "yas günü" olarak anmaya başlamışlardır. Ermeni diasporası, Türkiye'yi zor durumda bırakmak amacıyla bu durumu güçlü oldukları ülkelerin meclislerinde etkinliklerini kullanarak, "24 Nisan 1915" tarihinin tüm dünyada "soykırım günü" olarak ilan edilmesi için çok ciddi siyasi çaba sarf etmektedirler (Akgün ve Çemrek, 2010: 10).

Diasporanın ve Erivan'ın yürüttüğü karalama kampanyaları zaman zaman ırkçı nitelik taşımaktadır. Ermenistan'ın yürüttüğü karalama kampanyaları neticesinde; Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa gibi ülkelerle olan ikili ilişkilerinin zarar görmektedir. Türkiye'nin "soykırım" iddialarına karşı resmi tezi, yaşananların büyük bir trajedi olduğu ve iki tarafında büyük kayıplar verdiği, ancak olayların kesinlikle "soykırım" olarak nitelendirilemeyeceği şeklindedir. Bu çerçevede referans verilen 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi, 1951 tarihinde yürürlüğe girmiş olup geriye dönük bir uygulama konusunda açık bir hükme yer vermemektedir. Ermenistan tarafı, soykırım suçlarında zamanaşımı olmaması nedeniyle, soykırım sözleşmesinin geriye dönük uygulanması gerektiğini iddia etmektedir. 1968 yılında oluşturulan savaş suçları ve insanlığa karşı suçlara zamanaşımı uygulanmaması konusundaki sözleşmeye göre, 1948 Soykırım Sözleşmesinde tanımladığı şekliyle soykırım suçuna zaman aşımı uygulanmamaktadır. Türkiye bu ikinci sözleşmeye taraf olmasa da savunduğu tez, zaman aşımı meselesinden ziyade Soykırım Sözleşmesinin 2. maddesine göre 1915 olaylarının soykırım olarak tanımlanamayacağı argümanına dayanmaktadır (Görgülü vd. 2010: 14-15).

3.2.3. Ermenilerin "Dört T" Planı

1955'den sonra Ermeni diasporası 1915 Olaylarını "soykırım" olarak tanıtmaya uğraşlarına başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası Alman Devletinin Yahudilerden resmen özür dileyerek tazminat ödemesi ve Nazi Almanya'sının önderlerinin soykırım suçuyla yargılanarak ceza almaları Ermeni diasporası için ilham kaynağı olmuştur. Bu amaçla diaspora tarafından aşamalı olarak uygulamaya sokulan ve "Dört-T (Tanıtım, Tanınma, Tazminat ve Toprak)" olarak ifade edilen siyasî bir strateji geliştirilmiştir (Akgün ve Çemrek, 2010: 11). Bunlardan birincisi, "Tanıtmak"tır. İnsanların canına kastetmeye kadar gözlerini karartan Ermeni Terörünün amacı sözde soykırım iddialarını ve Ermeni taleplerini tüm dünyaya duyurmaktır. Asıl hedefte ise, "Büyük Ermenistan" rüyası yatmaktadır (<http://www.turkishnews.com/tr/content/2008/10/25/ermeni-planlari-uzerine/05.10.2014>).

Bu amaçla 1975'te Lübnan iç savaşı sırasında Agop Agopyan tarafından kurulan ASALA (**Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia; Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu**) isimli terör örgütü, terör eylemleri yoluyla "Ermeni soykırımı" iddialarını uluslararası arenaya taşımışlardır. İkinci aşama ise

“Tanınma”dır. Burada ise diasporanın propaganda faaliyetleri yoluyla “soykırım” iddialarını dünyanın farklı yerlerinde resmen tanınmasını sağlamaktır. Çeşitli ülkelerin parlamentolarında alınan tanınma kararlarıyla² dünya kamuoyunda oluşturdukları “mağdur ermeni” imajı ile sonuç almaktır. Üçüncü aşamada ise “Tazminat” talepleri gelmektedir. Son aşamada ki talepleri ise “Toprak” talebi olup batı Ermenistan olarak adlandırdıkları Doğu Anadolu’nun Ermenistan’a verilmesini istemektedirler (Akgün ve Çemrek, 2010: 11).

“Dört T” planına dayanak olarak Ermeniler şu iddiaları ortaya atmışlardır (<http://www.turkishnews.com/tr/content/2008/10/25/ermeni-planlari-uzerine/05.10.2014>);

- Ermeni Toprakları Türkler tarafından işgal edilmiştir.
- Ermenilerin 1877-78 savaşından itibaren Türkler tarafından sistemli olarak katliama tabi tutulmuştur.
- 1915 yılından itibaren Türklerin Ermenileri planlı şekilde “soykırımı” tabi tutmuşlardır.
- Ermenilerin soykırımı tabi tutulması için Talat Paşa gizli emirler vermiştir.
- Ve bu soykırımı sonucunda 1,5 milyon Ermeni yaşamını yitirmiştir.

“Dört T” planını gerçekleştirmek içinde meselenin Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Adalet Divanı’na taşınması için çaba göstermektedirler.

3.2.4. Ermeni Diasporası’nın Tutumu

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileyen unsurlardan bir diğeri de Ermeni diasporasıdır. Bütün mesaisini soykırım iddialarının meşrulaştırmak için kullanan Diaspora bu konuda Ermenistan devletinden bile çok çaba sarf etmektedir (Palabıyık, 2015: 76). Ermeni diasporasının soykırım konusunu siyasallaştırma çabaları Türkiye ile Ermeni diasporası arasında bir mücadele unsuru haline dönüşmüştür.

Kelime anlamı itibariyle “Kopuntu” anlamına gelen diaspora “çok uzun bir zamandan beri ortak bir kökene sahip bir kavimin veya ulusun ana yurtlarından koparak başka yerlerde azınlık olarak yaşamları anlamına gelmektedir” (http://tdk.gov.tr/?option=com_karsilik&view=karsilik&kategori1=abecesel&kelime2=D). Ermeni diasporası da

²Bkz. Ek:2: Soykırımı Parlamentolarında Tanıyan Ülkeler

bu tanıma uymaktadır. Birinci Dünya savaşından sonra Tehcire tabi tutulan Ermenilerin daha iyi hayat şartlarında yaşayacaklarını düşünerek Amerika, Fransa ve Rusya gibi ülkelere göç etmişlerdir. 1915-1920 yılları arasında Avrupa'ya göç eden Ermenilerin yabancı ülkedeki yalnızlık hissiyatı, akrabalık duygusu, kader birliği gibi olgularla yurt dışında yaşayan Ermenileri bir araya getirmiş ve bugünkü Ermenistan diasporasının temelleri atılmıştır. 1922 Lozan Konferansı öncesinde dağıntık olan Ermeniler bir araya gelerek "Ermeni Milli Heyeti"ni kurarak çalışmaya başlamış ve iddialarını ortaya koymuştur. Bu iddialarını gerçekleştirmek amacıyla konferansın hazırlık aşamasında İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan'a mektuplar göndererek ittifak oluşturmaya ve Türkiye toprakları üzerinde talep ve iddialarda bulunan çeşitli topluluklarla ittifak yapmaya çalışmışlardır (http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/239/ermeni_diasporasi_ve_turkiyenin_uluslararası_iliskilerine_ etkisi).

Ermenistan dışında dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış şekilde yaşayan ve sayıları yaklaşık olarak 3 ila 4 milyon arasında olan Ermeni Diasporası demokratik geleneğin güçlü olduğu ABD veya Fransa gibi ülkelerde kolaylıkla sivil toplum örgütleri veya siyasi lobiler bünyesinde örgütlenebilmekte ve içinde yaşadığı ülkeden daha zayıf olan Ermenistan'ın iç ve dış siyasetine kolaylıkla müdahil olabilmektedir (Palabıyık, 2015: 80)

Lozan konferansında isteklerine ulaşamayan Ermeni Diasporası 1965 yılında sözde Ermeni soykırımının 50.yılında yeni bir imaja bürünerek Büyük Ermenistan ve Sözde Soykırımın tanınması istekleriyle gündeme gelmiştir. 1970'li yıllardan sonra dünya kamuoyuna sesini duyurmaya çalışan diaspora, ASALA terör örgütü ile sahneye çıkmış; değişik ülkelerde toplam 42 Türk diplomati³ şehit etmiştir. 1985 yılından sonra basın yayın yoluyla Ermenistan dışındaki Ermenileri Sözde Soykırımı tanıtmaya çalışmaları adı altında toplamaya başlamıştır (http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/239 /ermeni_diasporasi_ve_turkiyenin_uluslararası_iliskilerine_ etkisi).

Erivan'da bulunan diaspora Ermenileri ve Ermenistan'da yaşayan Ermeniler için, bir nevi haç merkezine dönüşen sözde soykırım anıtı inşa edilmiştir (Palabıyık, 2015, s.87). 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte faaliyetlerini daha da artırarak buldukları ülkelerin yönetimini soykırım iddialarıyla yönlendirmeye çalışmışlardır. 1993'te Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal etmesiyle kendinde daha

³Bkz. Ek:3: Şehit Edilen Diplomatlar.

da güç bulan Ermeni diasporası Ermenistan'ın dış politikasına yön verme çabalarına girmiştir. Ermenistan'la bağlarını daha sıkı hale getiren diaspora bundan sonra Türkiye'ye karşı "Büyük Ermenistan" üzerinden soykırım propagandalarıyla Türkiye'den toprak talebinde bulunmuştur (http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/239/ermeni_diasporasi_ve_turkiyenin_uluslararası_iliskilerine_etkisi).

Türkiye Ermenistan arasında imzalanan protokollere de karşı çıkan diaspora, Protokoller, yürürlüğe girse ve gerekenler yapılmaya başlansa bile diasporanın kendi politikasından vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. Ermenistan da "diaspora kontrolümüzde değil" diyecek ve Türkiye protokoller öncesinde olduğu gibi aynı sorunlarla uğraşmak zorunda kalacaktır (Demirtepe, 2011:41).

Amerikan Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) Başkanı Ken Hachikian da Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesini öngören protokollerin 'tek taraflı' olduğunu savunarak ve 'üzücü olmasına rağmen bunun Türkiye'nin başarısı olduğunu' dile getirerek protokol sürecinin diasporayı bağlamadığını açık bir şekilde dile getirmiştir (<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/11/protokoller.imzalandi.diaspora.tepkili/547129.0/index.html.24.0.2016>).

Dolayısıyla protokollerin imzalanması diaspora tarafından hiç olumlu karşılanmamış; Diaspora Ermenileri tarafından Fransa, Suriye, Lübnan, Kanada, ABD ve Avustralya gibi ülkelerde düzenlenen birçok gösteri, protokolleri protesto ederek Türkiye ile herhangi bir yakınlaşmaya çoğunlukla karşı olduklarını göstermişlerdir. Ermenistan'ın pozisyonunu savunmak üzere Cumhurbaşkanı Sarkisyan Ermeni toplumlarının en fazla bulunduğu ülkeleri tek tek dolaşarak ziyaret etmiş; çoğu ziyarette Sarkisyan soğuk tepkiler ile karşılaşmıştır. Diaspora'nın Ermenistan'ın izlediği Türkiye politikalarına yönelik tavrının değişmeyeceği neredeyse kesindir ve bu tutum yakınlaşma sürecini etkilemeye devam edecektir (Görgülü vd. 2010: 14).

3.3. Toprak Bütünlüğünü Tanımama ve Sınır Kapısının Kapanması

Ermenistan'ın, Bağımsızlık Bildirgesinin 11. maddesinde Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesini Batı Ermenistan olarak adlandırması ve 13. maddesinde Ağrı Dağı'nı Ermenistan'ın devlet simgesi olarak göstermesi Türkiye tarafından tepki ile karşılanmış; iki ülke ilişkileri bozulmuştur. Türkiye-Ermenistan sınırını belirleyen Kars Antlaşmasının Ermenistan tarafından tanınmadığı Ermeni liderler tarafından sürekli dile getirilmiştir. İki

ülke ilişkileri sancılı bir şekilde ilerlerken 1993 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi üzerine Türkiye Ermenistan kara sınırını kapatmıştır.

3.3.1 Toprak Bütünlüğünü Tanımama

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin önündeki temel sorunlardan biri de Türkiye'nin toprak bütünlüğünün Ermenistan tarafından tanınmamasıdır. Ermenistan'ın, AGİT çerçevesinde kabul etmiş olduğu ilkelere rağmen, kesin bir taahhüt altına girmek istememesi ve yine iki ülke sınırını belirleyen 1921 tarihli Kars ve Moskova Antlaşmalarını tanıdığını açıkça beyan etmemesidir. Ermenistan'ın üst düzey yöneticilerinin konuşmalarında olduğu gibi Ermenistan'ın Bağımsızlık bildirgesinin de bu duruma rastlamak mümkündür (<http://www.turkishnews.com/tr/content/2010/02/23/ermenistan-anayasa-mahkemesi-protokolleri-derhal-onayladi/>, 05.06.2016).

Ermenistan Anayasası'nın parçası sayılan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesinde Doğu Anadolu'dan Batı Ermenistan olarak bahsederken, 13. maddenin 2. paragrafında Ağrı Dağı'nı Ermenistan'ın devlet simgesi olarak bahsetmektedir (Kasım, 2009: 101-102). Kayıp topraklar olarak gördüğü Doğu Anadolu'nun da içinde bulunduğu çevre ülke topraklarının günün birinde yeniden Ermenistan'ın toprakları olacağını hedeflemektedir. Türkler ile yaptıkları toplantılarda Sınır meselesini bir pazarlık unsuru olarak kullanmaktadırlar (<http://www.turkishnews.com/tr/content/2010/02/23/ermenistan-anayasa-mahkemesi-protokolleri-derhal-onayladi/>, 05.06.2016).

Ermenistan meclisinde 19-20 Aralık 2007 tarihinde yapılan "Türkiye İle İlişkiler" özel oturumunda Ermenistan uzlaşma arayışı yerine Türkiye'den yeni taleplerde bulunmuştur. Bu oturumda söz alan Taşnak Partisi Erivan Büro Şefi Kiro Manoyan, konuşmasında, "Türkiye ile aramızdaki sınır çizgisi yeniden belirlenmeli, Kars anlaşmasının bağımsız Ermenistan tarafından imzalandığını, Sovyetler döneminden sonra bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın bu yüzden temel olarak Sevr anlaşmasını gördüğünden bu anlaşmaya göre ise sınırların çok farklı bölgeleri kapsadığını" söylemiştir (<http://bs.test.hurriyet.com.tr/301-i-at-sevr-i-getir-7941906,07.06.2016>).

Ancak bu noktada şunu belirtmek gerekir ki; Sovyetler Birliği'ne fiilen son veren Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulma kararının alındığı Kazakistan'ın o zamanki başkenti Alma Ata'da yapılan Alma Ata Deklarasyonu'nda Sovyetler Birliği ile imzalanan Antlaşmalara yönelik bir madde bulunmaktadır. 21 Aralık 1921'de kabul

edilen söz konusu Deklarasyon'da; Sovyetler Birliğinin taahhüt ettiği antlaşmalardan kaynaklanan uluslararası yükümlülüklerin yerine getirileceği kabul edilmiştir (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2544.pdf>.02.11.2016). Bunun yanı sıra uluslararası hukuk ilkelerine göre; sınır antlaşmalarına taraf olan devletler dağılmaları durumunda, sınır antlaşmaları kendilerinden sonraki ardıl devletleri bağlamaktadır ki bu durum 1978 tarihli Viyana Devletlerin Antlaşmalarına Ardıl Olma Sözleşmesinin 11. maddesinde de belirtilmiştir. Ermenistan'ın, Türkiye-Ermenistan arasındaki sınırın geçersizliğine yönelik iddialar bu çerçevede hem uluslararası hukuk ilkeleri gereği hem de Alma Ata Deklarasyonu gereği geçersizdir (Özkan, 2012: 464).

Ermenistan, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanıma hususunda ciddi bir duruş sergilememekte fakat bunu Soykırım meselesi gibi sürekli dile getirmemektedir. Gerek yazılı metinler, gerekse de Ermeni üst düzey yöneticilerin açıklamaları, Ermenistan'ın Moskova ve Kars Antlaşmasıyla çizilen Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı tanıdığına dair kesin bir taahhüt altına girmemesi; sınır sorunun iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinin önündeki engellerden biri olmaya devam edeceğini göstermektedir.

3.3.1.1. Kars Antlaşması

İnönü Muharebesi'nden sonra Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan katılmamıştır. Dış politikada olumlu gelişmelere yol açan Sakarya Zaferi, Türk Devleti'nin Sovyet Rusya ile ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Ancak, Doğu sınırlarımız ile ilgili bazı konular Moskova Antlaşması'nda giderilememiştir. Sovyet Rusya'nın aracılığı ile 13 Ekim 1921'de Kars'ta Türkiye ile Kafkas Cumhuriyetleri (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan) arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır. Kars Antlaşması, Moskova Antlaşması'nın hükümlerine dayanmıştır (<http://ataturkdevrimleri.com>). Bu antlaşma ile Moskova Antlaşması'nın eksik yanları giderilerek Türkiye'nin doğu sınırı kesinlik kazanmıştır. Moskova Antlaşması'nın Kafkas Cumhuriyetleri ile ilgili kısımları yeniden düzenlenmiştir (<http://www.ataturkinkilaplari.com/avea/81/kars-antlasmasi-13-ekim-1921.html>).

Bu antlaşma ile ilgili söylenebilecek bir husus daha vardır: 16 Mart 1921'de Moskova'da Ruslarla Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Batum Gürcistan'a bırakılmış, Nahçıvan ise, bir üçüncü devlete terk edilmemek şartıyla

Azerbaycan himayesinde muhtar bölge statüsüne sokulmuştur. Antlaşmanın 15. maddesinin bir gereği olarak Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında 13 Ekim 1921’de Kars Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre Ankara Hükümeti’nin kabul etmediği bir antlaşma (öncelikle Sevr kastedilmektedir) taraflarca hükümsüz sayılacaktır. (Yalçınkaya, 2006: 154-155). Kars Antlaşması ile hem Doğu sınırlarımız çizilmiş, hem de Sevr Antlaşması bu antlaşmanın bir maddesi yani –Türkiye’nin kabul etmediği bir antlaşmayı diğer üç ülke de kabul etmeyecekti– sebebiyle Sevr Antlaşması geçersiz olacaktır. Ayrıca Ermenistan, Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 1991’de dağıldıktan sonra Kars Antlaşması’nı tanımamıştır.

3.3.2 Sınır Kapısının Kapanması

Türkiye-Ermenistan sınırının toplam uzunluğu 325 km² olup kapalı durumda bulunan Alican Karayolu Sınır Kapısı ve Akyaka Demiryolu Sınır Kapısı bulunmaktadır. Ermeni kuvvetlerin Azerbaycan’a yönelik devam eden işgalin genişlemesi ve Kelbecer’i işgali üzerine 1993’de Türkiye Ermenistan ile olan kara sınırını, 1994’de de hava sahasını kapatmıştır (Kasım, 2010:144). Türkiye’nin Ermenistan sınırını kapatmasından beri diplomatik gündemin sürekli parçası olmuştur. Bu süreçte Ermenistan tarafı, Türkiye’den sınırın açılması taleplerini sürekli gündemde tutmuştur ve kendisine ambargo uyguladığını dile getirmiştir. Avrupa’da etkili olan Ermeni diasporasının çalışmaları sonucu sınır meselesi Türkiye’nin AB’ye üyeliği yolunda masaya önkoşul olarak sunulmuştur (Yalçınkaya, 2006: 158).

Türkiye ise sınırların açılmasını; Ermenistan’ın, Kars antlaşmasını tanıması, sözde Ermeni “soykırım”ını tanıma taleplerinden vazgeçmesini ve işgal ettiği Azerbaycan topraklarından “Karabağ” dâhil çekilmesi gibi şartlara bağlamıştır (Dikkaya, 2011: 1).

Bazı gruplar, Türkiye’nin sınırın açılması konusunda Karabağ ısrarını sadece Azerbaycan ile dayanışmanın bir sonucu olarak görmektedirler. Türkiye’nin Azerbaycan’la dayanışmasının etkisi olduğu kadar asıl neden ilkesel olup Türkiye cumhuriyet tarihi boyunca gösterdiği tepkiyi göstermiştir. Türkiye Cumhuriyetinin dış politikasının en önemli ilkesi olan sınırların şiddet yoluyla değiştirilmesine karşı durması ilkesi olmuştur. Bölgede yaşanan sınır sorunlarının başlamasıyla birlikte Türkiye’nin sınırlarının da saldırıya uğrayabileceğini bilen Ankara, kendi lehine sınır

değişikliklerinde dahi şiddet kullanmamıştır. Ermeniler Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin en çok önem verdiği ilkeyi ihlal etmiş ve mevcut sınırlara tecavüz etmişlerdir.

Türkiye, kendi topraklarının tanımayan, kendisini sözde “soykırım” yapmakla suçlayan ve sınırları silah zoruyla değiştirmeye çalışan saldırgan bir devlet olan Ermenistan'ın Türkiye ile olan sınır kapısının açılması ile komşuları ile olan sorunları göz ardı ederek bölgenin bir anda huzura kavuşacağını pek gerçekçi görmemektedir.

3.4. PKK ve Ermenistan'ın İşbirliği

ASALA eliyle 1973'den itibaren yürütülen Hıristiyan Ermeni Terörünün Dış dünyanın tepkileri üzerine 1980'li yıllarda taktik değiştirerek kukla olarak kullandığı PKK terör örgütü ile işbirliğine gitmiştir. ASALA-PKK işbirliğinin temelleri birlikte siyasi ve askeri eğitim gördükleri Filistin kamplarında atılmıştır. 1979'da Lübnan'ın Sayda kentinde ASALA ve PKK ortak bir bildiri yayınlayarak; Türkiye'deki yönetimin faşist olduğunu, Ermeni ve Kürt halkı adına Faşist Türkiye'ye karşı ortak eylem kararı aldıklarını açıklamışlardır (Seferoğlu, 1990: 116-119). 1984 yılında cereyan eden Eruh-Şemdinli baskınlarıyla PKK sahneye itilmiş ve ASALA-Ermeni terörü geri plana çekilmiştir

21-28 Nisan 1980 tarihini “Kızıl Hafta” olarak ilan eden terör örgütü PKK, 24 Nisan tarihini de sözde Ermenilerin katledilme günü olarak ilan etmiştir. PKK-ASALA terör örgütü işbirliğinde ortak amaç olarak, Marksist-Leninist ideoloji doğrultusunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde devlet kurmayı hedeflemektedir. İki örgütün hedef aldığı bölgeler göz önüne alındığında, hedeflerinin örtüştüğü görülmektedir. Bu durumda iki örgütten birinin diğerine taşeronluk yaptığı fikri güçlenmekte olup Ermeniler, Kürtlerin mücadelelerini destekleyerek bugün Türklerin elinde olan toprakların yarın kendilerinin elinde olacağı düşüncesi ile hareket etmektedirler (Özoğlu, 2007: 422-423).

PKK'ya hamilik görevini Suriye gibi üstelenmek isteyen Ermenistan, Dağlık Karabağ'da bir Kürt oluşumu içerisine girmiştir. İran ve Suriye'nin Türkiye'nin baskısıyla PKK'ya bölgede verdiği desteği çekmesi, PKK'nın Kuzey Irak'taki diğer Kürt guruplar tarafından sıkıştırılması ve Türkiye'nin bölgede PKK'ya yönelik başarılı sınır ötesi harekâtları PKK'yı yeni bir “yerleşim” alanı arayışına yönlendirmiştir (İşyar, 2004: 279-280). Kuzey Irak'ta üslenen terör örgütü PKK'ya karşı gerçekleştirilen sınır ötesi

operasyonlarda örgütün büyük darbeler alması ve barınma imkânlarını kaybetmesi üzerine bir kısım örgüt mensupları Ermenistan'a geçerek PKK terör örgütünün Ermenistan'daki aktif faaliyetlerine başlayarak (Özoğlu, 2005: 425-426) Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ı yeni yerleşim yeri olarak seçmişlerdir. Ermeniler bir yandan işgal ettikleri bölgelerin güvenliğini sağlamayı hedeflerken, diğer yandan da Kürtlerin bölgede bir devlet kurma sürecini destekler gözükmektedir. Hıristiyan Kürtleri ön plana çıkarmayı çalışmışlardır (İşyar, 2004: 79-280). Ermenistan, Türkiye ile olan sorunlarından dolayı Kürtlere ve PKK'ya bu desteği vermektedir (<http://www.milliyet.com.tr/-ermenistan-daglik-karabag-a-gundem-2191939/>, 01.12.2016).

Ermenistan'ın başkenti Erivan'ın en işlek caddelerinden birisinde PKK temsilciliği faaliyet göstermekte olup son dönemlerde Ermenistan ile PKK'nın daha da yakınlaştığını görülmektedir. PKK'nın ana lojistik üssüne dönüşen Ermenistan ile PKK arasında gizli bir işbirliği anlaşması yapıldığı iddia edilmektedir. Söz konusu anlaşmaya göre; Ermenistan PKK'ya, kullanmak üzere her ay belli sayıda vize hakkı vermekte ve PKK'lı militanların her ay ayrılan vize sayısına göre kimliklerini Ermenistan'ın Paris Büyükelçiliği'ne vererek oradan vize alarak istedikleri ülkeye gitmektedirler. Ermeni subayları ile Dağlık Karabağ savaşının eski muharıpleri PKK'lı militanları bu bölgede eğiterek onlara silah vermektedirler. Resmi kayıtlarda ise, söz konusu silahlar kullanımdan çıkarılmış olarak göstermektedirler (<http://www.ihya.com.tr/haber-pkky-ermenistan-destegi-207061/>, 01.12.2016). Şimdi ise PKK'nın Dağlık Karabağ bölgesinde daha geniş çaplı kamplar kurma girişimleri söz konusudur. Oysa iki kesimin "tarihi vatan" dedikleri topraklar neredeyse aynı bölgeleri kapsamaktadır. Şimdilik yapılan Ermenilerin Kürtleri kullanmasından ibarettir (<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/468-daglik-karabag-a-yerlesen-pkk-ve-turkiye-nin-sinir-otesi-mudahale-hakki>, 01.12.2016).

1914-1915 yıllarında doğu ve güneydoğuda Ermeni zulmüne karşılık Kürtleri koruma görevini üstlenen Türklere, bugün Ermenilerin oyununa gelerek PKK işbirliğiyle kandırılan Kürt vatandaşları savaş açmıştır. Ermeni Yazar Verjine Svazlian'ın Ermeni Soykırımı (Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları) eserinde; Ermeniler, 1915 yıllarında kendilerini öldürenlerin ve mallarına el koyanların genelde Kürtler olduğunu ve kendilerine destek veren Rus komutanlardan Kürtlerden intikamlarının alınmasını sürekli talep etmektedirler (Svazlian, 2013: 47-149; 267,436). Ermenilerin intikam

amacıyla Kürtleri bilinçli bir şekilde yok etmeye çalıştıkları Ermenilerin yürüttükleri politikalarından anlaşılmaktadır.

Ermeniler PKK terör örgütünün içinde etkin faaliyet göstermekte doğu ve güneydoğuda Türk-Kürt ayrımı gözetmeden ağırlıklı olarak Kürt katliamı yapılmışlardır. Öldürülen çoğu PKK terör örgütü mensuplarının sünnetsiz olması bunun en büyük kanıtlarından birisidir (<http://www.milliyet.com.tr/-bazi-pkk-lilar-sunnetsiz--gundem-1279153/>, 01.12.2016). Alman Din adamı aynı zamanda Alman Ermeni Cemiyetinin yöneticisi olan Jonannes Lepsius anılarında; Ermenilerin Türklerle toprak, Kürtlerle kan davası olduğunu söylemekte uzun yıllardan beri Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde Kürt vatandaşlarımızı katletmektedir (<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-51/ermeni-dostu-olarak-taninan-bir-alman-din-adami-dr-johannes-lepsius>, 01.12.2016).

Dağlık Karabağ, 1915 olayları ve Sınır Sorunları gibi iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen sorunlara ek olarak Ermenistan'ın Türkiye içindeki terör faaliyetlerine her türlü desteği vermesi ve bu desteğinden vazgeçmemesi Türkiye–Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesini imkânsız hale getiren nedenlerden bir diğeri olmuştur.

3.5. Bölgesel Ve Küresel Aktörler

Türkiye-Ermenistan arasında yaşanan sorunlara Bölgesel ve Küresel aktörler Kafkasya da kendi menfaatleri doğrultusunda yaklaşım sergilemektedir. Hem bölgesel hemde küresel aktörlerin kendi gündemleri çerçevesinde uzlaştırıcı üçüncü taraflar olarak müdahil oldukları Türkiye-Ermenistan ilişkileri, pek çok aktörün etkili olduğu problematik sorunları da içinde barındırmaktadır. Bölgesel aktörlerin bölgeye yaklaşımı iki ülke ilişkilerine yaklaşımıyla paralellik arz ederken, Küresel aktörlerin yaklaşımı daha çok bölgede Rusya'nın etkisinin kırılarık ilişkilerin kendi kontrolleri dâhilinde yürütülmesini sağlamaktır. Özellikle bölgenin enerji kaynaklarından daha fazla pay almak için etkinlik sağlamaktadır.

3.5.1. Bölgesel Aktörler

Güney Kafkasya bölgesine yönelik bölgesel aktörlerden; Rusya, İran ve Azerbaycan'ın Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dair politikaları Güney Kafkasya politikaları ile paralellik arz etmektedir. Rusya, Güney Kafkasya'da Rus etkisinin hâkimiyeti için Ermenistan'ı yardımcı bir faktör olarak görmekte ve Batı bloğuna karşı yanında tutmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'ye yönelik politikalarında Türkiye-Ermenistan ilişkilerini kendi kontrolü dâhilinde yürütmeye çalışmaktadır. İran ise

bölgede etkin bir enerji yolu olmayı arzuladığı için Ermenistan'ı kendi tarafında tutmaya çalışmaktadır. Azerbaycan ise Türkiye-Ermenistan ilişkilerine daha çok Türkiye ile olan milliyetçi bağı ve aynı zamanda Ermenistan'ın işgalci tutumu yüzünden Türkiye ile birlikte hareket etmektedir.

3.5.1.1. Rusya Federasyonu

Rusya, Güney Kafkasya'yı stratejik politikasının bir parçası olarak algılamakta ve Azerbaycan, Türkiye ve İran ile buluşma noktası, Orta Asya'ya açılan bir kapı olarak görmektedir. Rusya Federasyonu, eski Sovyetlerin mirasına konan bir güç olarak, varlığını devam ettirmek ve kendine yönelecek tehditlere karşı koymak için Güney Kafkasya'yı kontrolü altında tutarak bir "tompon bölge" oluşturabilmek amacındadır. Rusya dış politikasını oluştururken, bu bölgeyi Türkiye'nin etki alanına bırakarak, diğer Orta Asya cumhuriyetlerine örnek teşkil etmesini istememektedir. Bu nedenle, Güney Kafkasya bölgesinde kendi yol açtığı siyasi ve etnik çatışmaları bahane ederek, Güney Kafkasya bölgesine yeniden Rus güçlerini yığmaya çalışmakta olduğu bilinmektedir. Ermenistan'da Rus Askerlerinin mevcudiyeti ve bu üslerin baskı sonucu, Gürcistan tarafından da kabulü Türkiye'yi oldukça rahatsız etmiştir (Şen, 2009: 73).

SSCB'nin dağıldıktan sonra birlikten ayrılarak bağımsız olan devletlerin havzalarını "Yakın Çevresi" olarak kabul eden Rusya Federasyonu, arka bahçesi olarak gördüğü Transkafkasya da, siyasi, askeri ekonomik ve kültürel açılarından hegemonyasını devam ettirmek istemektedir. Yakın çevresine; Türkiye, İran gibi bölge ülkelerinin ve ABD, AB ve Çin gibi küresel aktörlerin hiçbir surette müdahale etmesini istememektedir. Bu bölgede eski nüfuzunu kazanmaya çalışan Rusya, bir taraftan "yakın çevre" politikası ile eski Sovyet toprakları üzerindeki iddialarını ortaya koyarken, diğer taraftan bölgedeki etnik çatışmaları, bölgeye yeniden yerleşmekte bir araç olarak kullanmak istemektedir (Şen,2009,74).

Dış politikasını yeniden değerlendirerek 21. yüzyıla hazırlanan Rusya Federasyonu 1993-2000 yılları arasında oluşturduğu bu belgelerde;

- BDT sınırları içindeki Rus nüfuz alanının korunması,
- Bölgenin güvenliği ile istikrarından sorumlu olan ve bölgeye müdahale hakkı bulunan yegâne devletin Rusya Federasyonu olduğu,
- BDT üyeleri ile ekonomi, askeri ve siyasi alanda işbirliğinin genişletilmesi,

- Eski SSCB topraklarında Rusya Federasyonu'nun tek nükleer güç statüsünün kabul edilmesi,
- Yabancı devletlerin eski Sovyetler Birliği alanında nüfuz edinme çabalarının önlenmesi ve eski Sovyetler Birliği sınırları içinde bulunan yabancı askeri birlik ve üslerin ret edilmesi üzerinde durulmuştur (http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=635 15.03.2016).

Rusya federasyonu, “Yakın Çevre” politikası ile Barış Gücü Kuvvetleri (Abhazya ve Güney Osetya’da olduğu gibi) oluşturarak, eski Sovyetler Birliği toprakları üzerinde yer alan uzlaşmazlıklara bizzat müdahale etmektedir. Rusya içinde bulunduğu ekonomik yapıyı düzelttiği ölçüde “yakın çevre” de ki çıkarlarını koruma eğilimi artacak, ekonomik ve siyasi yolları kullanarak, bir şekilde, Kafkasya da bağımsızlığını kazanmış devletleri kendisine bağımlı hale getirmeye çalışmaktadır (Şen, 2009: 77).

Rusya ile Ermenistan arasındaki yakınlık tarihsel bağlara dayandığı gibi, Rusya'nın Kafkasya'da etkinlik kurma politikasında Ermenistan'ın önemli bir dayanak olmasından kaynaklanmaktadır. Rusya'nın Dağlık Karabağ Savaşı'nda Ermeni tarafını desteklemesi Azerbaycan üzerinde BDT'ye üye olma baskısı oluştururken Rusya'nın da Kafkasya'daki etkisini arttırmıştır. Rusya enerji sektörü başta olmak üzere Ermenistan'daki tesisleri yapılan özelleştirmelerle ele geçirmiştir. Enerji ve gıdada Rusya'ya bağımlı olan Ermenistan'ın bütçesinin önemli bir kısmı Rusya'dan kredi formundan gelen paralardan oluşmaktadır. Bu durumu Ermenistan içerisinden stratejik ortaklıktan çok Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı olması olarak değerlendirip eleştirenler de olmuştur. Rusya'ya olan bağımlılık Ermenistan'ın özgün bir dış politika oluşturmasını engellerken Ermenistan-Rusya ilişkilerini de Değişmeyen bir çizgiye oturtmuştur (Kasım, 2009: 130-131).

Rusya Federasyonu; Türk-Ermeni ilişkilerini de, genel olarak Güney Kafkasya bağlamında temel olarak iki konuda etkilemektedir. Bunlardan ilki; Dağlık Karabağ'da Ermenistan ve Azerbaycan arasında süren işgaller, diğeri de Ermeni Diasporasının dünya çapında Türkiye aleyhine yürüttüğü 1915 olaylarının soykırım olduğu yönündeki propagandasıdır. Güney Kafkasya'da Türkiye bölgesel istikrar ve Azerbaycan yanlısı bir politika izlerken, Rusya Federasyonu bölgedeki eski gücüne ulaşmak ve bunun paralelinde kendisiyle yakın işbirliği içinde olan Ermenistan yanlısı bir politika izlemektedir. Ermenistan, Rusya'nın bölgesel hegemonyasını yeniden kurması

konusunda Rus politikasını destekleyen Kafkasya'daki tek "Rus Kalesi" haline gelen ülkedir. Ermenistan'ın Rusya merkezli politikaları, Rusya ile problemleri olan Azerbaycan ve Gürcistan tarafından bloklaşma şeklinde algılanarak, her iki ülkenin Batı'ya ve Türkiye'ye yakınlaşmasını hızlandırmıştır (Kanpolat, 2000: 42-47).

SSCB topraklarındaki en büyük ihtilaflardan birisi olan Dağlık Karabağ meselesidir. Moskova, Azerileri Çeçenistan'a destek vermekle suçlamaktadır. Azerbaycan tarafı ise Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ meselesinde Rusya'nın Ermenistan yanlısı almış olduğu tavırdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Fakat tüm bunlara rağmen iki ülke 1997'de Azeri-Rus Ortak Güvenlik ve Dostluk antlaşmasını imzalamasını imzalamışlardır. Fakat birçok ortaklık ve barış antlaşması imzalayan Rusya'nın Ermenistan'la daha istikrarlı ilişkileri bulunmaktadır. Sovyetler Birliği dağılmadan mevcut olan Gümrü ve Erivan üslerinin, Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra, hukuki statüsü ile ilgili bir belirsizlik söz konusu olmuştur. 21 Ekim 1994'de Ermenistan ve Rusya Federasyonu arasında bir anlaşma imzalanmış, bu anlaşma şartlarına göre Rusya'ya Gümrü ve Erivan'da olmak üzere iki askeri üs kurmasına izin verilmiştir. Ermenistan bu üsleri ulusal bağımsızlıklarının garantörü olarak gördüğü için bu konuda Rusya Federasyonu'na herhangi bir sorun çıkarmamıştır. Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın Savunma Bakanlığını yürüttüğü sırada Trend Ajansına verdiği bir demeçte "*Ermenistan'da bulunan Rus askeri üslerinin varlığı bizim ulusal güvenliğimizin ayrılmaz bir parçasıdır*" demiştir (<http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-dogu/3375-ermenistan-ve-rusya-arasinda-gelisen-askeri-isbirligi.html> 12.05.2016).

Ermenistan'ı; Güney Kafkasya'da Rus etkisinin hâkimiyeti için yardımcı bir faktör olarak gören Rusya Federasyonu; Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra özgürlüğünü kazanmış Müslüman Türk bölgeleri ile (Batı Türkistan ve Güney Kafkasya) Türkiye'nin birleşmesine engel olan stratejik bir ortak olarak da görmektedir. 28 Ağustos 1997'de Rusya ve Ermenistan, Ermenistan'da bulunan Rus üslerinin kalış sürelerini uzatan "Dostluk ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşmasını" imzalamışlardır (Novikova, 2000, s.61).

Bu antlaşmanın 2. Maddesine göre;

"...Anlaşmaya varan taraflar, herhangi silahlı saldırı tehlikesi ile karşılaşır veya silahlı saldırıya uğrarsa, en kısa sürede anlaşmayı imzalayan diğer tarafla görüşmelere

başlayarak savunmayı sağlayacak, barış ve güvenliğin korunması yönünde ortak hareket edeceklerdir". 3. maddede ise; *"Anlaşmaya varan taraflar, her hangi bir devlet veya devletler grubu tarafından barış ve güvenliği tehdit edildiği takdirde, barış ve güvenliğin sağlanması için BM anlaşmasınının 51. maddesi gereğince askeri yardım da dâhil olmak üzere birbirilerine yardım edeceklerdir"*(<http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/birinci-dunya-savasindan-gunumuze-ermenistanin-bolge-ulkeleri-iliskilerinin-tarih-ekonomi-ve-nufus-gibi-parametrelerle-analizi/>, 01.12.2016).

Rusya Federasyonu'nu bu madde ile birlikte Türkiye veya Azerbaycan'ın Ermenistan'a saldırması durumunda Rus askeri üslerinin kullanılacağını ima etmiş ve bir anlamda Türkiye ve Azerbaycan'ı dolaylı olarak uyarmıştır. Azerbaycan ise Anlaşma imzalandıktan sonra Rusya'ya itiraz ederek Ermenistan'ın fiilen Azerbaycan ile savaş durumunda olduğunu ve bu anlaşmanın Azerbaycan'a karşı imzalandığını dile getirirse de, Rusya ve Ermenistan bu anlaşmanın her hangi bir devlete karşı imzalanmadığını açıklamıştır.

Azerbaycan-Ermenistan arasında Dağlık Karabağ Savaşı devam ederken, Ermenistan'ın Nahcivan'a doğru genişleme ihtimaline karşı Türkiye'nin de Nahcivan'ın garantörü olduğu ve herhangi bir saldırı durumunda Türkiye'nin Nahcivan'a asker göndermesi konusunun gündeme taşınması üzerine, Rusya Federasyonu duruma ciddi şekilde itiraz etmiş, BDT Savunma Bakanı Şapoşnikov, konuyla ilgili: *"Türkiye'nin sadece Nahcivan'a ordu göndermesi değil, Kafkasya'daki gelişmelere müdahale etmesi bile üçüncü dünya savaşına neden olur"* demiştir. Rusya Devlet Başkanlığı Ofisinden ise Türkiye'nin Nahcivan'a asker göndermesi durumunda taraflar arasında imzalanmış Kars ve Moskova Anlaşmalarının yeniden gözden geçirebileceklerini vurgulanmıştır (<http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-dogu/3375-ermenistan-ve-rusyaarasinda-gelisen-askeri-isbirligi.html/> 12.05.2016).

Rusya'nın Ermenistan ile olan stratejik düzeydeki ilişkilerinde askerî boyutun yanı sıra ekonomi ve enerji alanlarındaki ilişkiler de önemli boyuttadır. Ermenistan her ne kadar son zamanlarda İran'la olan bağlarını güçlendirmeye başlamış olsa da Bakü Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi gibi bölgede kurulan enerji nakil hatlarının dışında olan enerji alanında hâlihazırda Rusya Federasyonu'na bağımlıdır. Ermenistan'ın elektrik üretimi ve dağıtımı tamamen Rusya'nın kontrolündedir. Çok eski teknolojiye sahip olan Ermenistan Elektrik enerjisi üretiminde sıkıntı yaşamaktadır. Ayrıca riskli olan Metsamor

nükleer santrale bağımlı olan Ermenistan'ın enerji alanında Moskova'ya olan bağımlılığı Erivan'ın Moskova'dan bağımsız politikalar üretmesini güçleştirirken, Moskova'nın stratejik olarak Erivan'ı kontrol etmesini kolaylaştırmaktadır (Tanrısever, 2009: 135).

Rusya Federasyonu ile Ermenistan arsındaki ilişki Ermenistan'ın dış politikasını oluştururken çok farklı şekillerde Türk-Ermeni ilişkilerini etkilemektedir. Doğal olarak Rusya Federasyonu istekleri doğrultusunda Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkiler ilerlemekte olup, Türkiye, Ermenistan veya bölgenin menfaatine değil Rusya Federasyonu'nun bu bölgedeki nüfuzunun sağlamlaştırılması yönünde olacaktır.

İki ülke arasında çok iyi ilişkiler bulunmasına rağmen zaman zaman hoşnutsuzluk oluşturan bazı kararlar da alınmaktadır. Örneğin 2005 yılında Moskova'nın Erivan'a satacağı doğalgazın birim fiyatını attıracağı yönündeki kararıdır. Ermenistan'ın alınan bu kararın iki ülke arasındaki stratejik işbirliğine önemli ölçüde zarar vereceği yönündeki açıklamalarına rağmen Rusya kararda herhangi bir değişiklik yapmamış fakat doğalgaz zammı Nisan 2006 yılına ertelemiştir. Rusya'nın doğalgaz konusundaki tekelci durumu Ermenistan'ı çaresiz bırakmaktadır. Yine 21 Ocak 2006 gecesi Rus doğalgazının Gürcistan ve Ermenistan'a taşındığı boru hattında Rus yetkililer tarafından terör saldırısı olarak duyurulan iki patlama meydana gelmiş ve doğalgaz kesilmiştir. Ermeni yetkililer duruma sessiz kalırken, doğalgaz kesintisine Gürcistan büyük tepki göstermiştir. Çünkü doğalgaz satışından kâr sağlayan Rusya, aynı zamanda boru hattının güvenliğinden de sorumludur. Başka bir ülkeden kaynaklanan bir sıkıntıyı Gürcistan veya Ermenistan devletinin çekmesi akla uygun değildir. Oysaki Ermenistan'ın suskunluğu, bir takım çaresizliğinin göstergesidir (<http://www.tasam.org/tr/icerik/816/rusya-ermenistan-iliskileri-yeni-bir-renklidevim-mumkun-mu-.html>, 12.04.2016).

Ermenistan tarafından da Rusya'nın Ermenistan üzerindeki etkisinden şikâyet edenler de artmaktadır. Ukrayna'da gerçekleşen turuncu devrimden sonra Ermeni Ulusal Hareketi Başkan Yardımcısı Aram Manukyan 27 Kasım 2004 tarihinde yaptığı bir konuşmasında, "Rusya'nın Ermeni devletine karşı uyguladığı 'sürekli kendilerine bağımlı kılma' politikasına karşı olduklarını, bölgesel siyasette Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı olmasından dolayı etkinliği ve saygınlığını kaybettiğini, Putin'in bir telefonu üzerine Koçaryan'ın akıbeti belli olmayan Yanukoviç'i tebrik ettiğini" belirterek,

Erivan'ın Moskova merkezli politikasını eletirmiştir" (<http://www.tasam.org/tr/icerik/816/rusya-ermenistan-iliskileri-yeni-bir-renklidevrim-mumkun-mu-.html>, 12.04.2016).

Son dönemde yaşanan bir diğer gelişme ise Ermeni Diasporasının çabalarıyla Rusya Parlamentosu'nun alt kanadı Duma'nın 1995 ve 2005 yıllarında 1915 olaylarına dönük olarak Ermenilere karşı bir soykırım yapıldığı yönünde almış olduğu karardır. Türk Dışişleri Bakanlığı ise bu kararı kınamış ve cevaben 22 Nisan 2005 tarihinde alınan karar sonrası yaptığı 26 Nisan 2005 tarihli 67 sayılı basın açıklamasında: *"Rusya Federasyonu Federal Meclisi Devlet Duması'nın 22 Nisan 2005 tarihinde sözde Ermeni soykırımı hakkında kabul ettiği açıklamayı kınıyor ve reddediyoruz. Türklerin ve Ermenilerin karşılıklı büyük acılarına neden olan olayların çarpıtılarak bir soykırım olarak takdimi, üstelik bunun Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşananları en iyi şekilde hatırlaması gereken bir ülke Parlamentosu tarafından yapılması anlaşılabilir bir davranıştır. Federal Meclis Devlet Duması'nın kabul ettiği bu açıklama, Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında her alanda önemli ilerleme kaydeden ilişkilerimizin vardığı düzey ile bağdaşmamaktadır. Türkiye, tarihte yaşanan tartışmalı olaylar hakkında en sağlıklı kararı tarihçilerin vereceğine inanmaktadır. Bu amaçla, 1915 dönemine ilişkin gelişme ve olaylar hakkında Türk ve Ermeni tarihçiler tarafından, ilgili üçüncü ülke arşivlerindeki belgelerin de incelenerek gerçeğin ortaya çıkarılması konusunda iyi niyetli bir girişimde bulunmuştur. Federal Meclis Devlet Duması'nın ülkemizin bu yoldaki iyi niyetli girişimine destek vermek yerine, halklar, özellikle yeni nesiller arasında dostça duyguların yeşertilmesi ihtiyacına ters düşen bir açıklama yapması bölgemizde barışın, istikrarın tesis edilmesi ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi açısından da talihsizdir ..."* açıklamasıyla Türkiye'nin tavrını ortaya koymuştur (http://www.mfa.gov.tr/no_67---26-nisan-2005_-rusya-federasyonu-federal-meclisidevlet-dumasi_nin_-22-nisan-2005-tarihinde-sozde-ermeni-soykirimi-hakkinda_kabul_-ettiği-aciklamanin-kinanmasi-hk_.tr.mfa/, 13.02.2016).

Ermenistan'ın Batı'ya yakınlaşmasından çekindiğinden dolayı hem Türkiye ile Ermenistan arasında, hem de Ermenistan ile Azerbaycan arasında arabuluculuk yapabilecek en etkili ülke olmasına rağmen Rusya Federasyonu Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşme sürecinde Ankara'nın beklediği tavrı tam olarak göstermemiş; Türkiye'nin beklentilerini boşa çıkarmıştır. Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşme sürecini desteklediklerini ve Dağlık Karabağ meselesinin çözümünü arzu ettiklerini ileri sürse de

Moskova, bu iki konunun birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesini istemektedir. Bir taraftan sorunun çözülmesinden çekinmekte, diğer taraftan sürecin dışında da kalmak istememektedir (Özbay, 2011, s.35). Çünkü Rusya, gerek SSCB topraklarında gerekse Güney Kafkasya’da nüfuzunu arttırmak için bölgede yaşanan anlaşmazlıkları siyasi bir argüman olarak kullanmak istemektedir. Hem Ermenistan’ı hem de Azerbaycan’ı kendisine bağımlı kılan Dağlık Karabağ ihtilafı gibi Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi de bu siyasi argümanlardan birisidir. Rusya’nın böyle bir arabuluculuk yaptığı veya etkin olduğu bir süreçte atacağı adımlar sorunun çözülmesi yönünde olmayacağı gibi Ermenistan ve Türkiye’nin kendisine olan bağımlılığını arttıracak yönde olacaktır.

Rusya Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanan 2009-2020 Ulusal Güvenlik Stratejisi Raporu taslağında Ortadoğu, Kuzey Kutbu ve Hazar Havzasındaki enerji kaynaklarını ele geçirme mücadelesi yüzünden savaş çıkabileceği, NATO ve Avrupa’da “füze kalkanı” benzeri sistemlerin yayılmasının bölgesel dengelerin bozulmasına neden olabileceği saptamalarının yer alması önümüzdeki dönemde bölgesel politikaların hangi alanlarda yoğunlaşacağına ipuçlarını vermektedir (BÜSAM, 2009: 31).

3.5.1.2. İran

Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra İran, Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgesini kendi güvenliği açısından önemli bir yer olduğunu düşünmektedir. Rusya, Ermenistan ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerle olan ilişkilerinin yanında, ABD ve Avrupa Birliği gibi küresel aktörler ile olan çok boyutlu ilişkileri bölgedeki gelişmeleri yakından etkilemektedir. Bu yüzden Kafkasya’da gelişen tüm olaylarla çok yakından ilgilendiğinden İran’ın yeterince araştırılması gerekmektedir (Şen, 2009: 91).

İran’da diğer dünya devletleri gibi dış politikasını oluştururken ulusal güvenliğini ön planda tutmaktadır. Ülkesini Şia’lık çatısı altında bir arada tutan İran, Ermenistan’ın aksine homojen bir etnisiteye sahip değildir. Güney Azerbaycan olarak adlandırılan İran’ın Kuzey kısmında yoğun bir etnik Azeri nüfus bulunmaktadır. İran, Azerbaycan’dan nüfus yapısından dolayı etnik milliyetçilik tehdidi algılamış ve bu tehdidi dengelemek için Ermenistan’ı bir tampon devlet olarak görmüştür. Azerbaycan’daki rejimin karakteri, başta ABD olmak üzere Batı ile işbirliği içerisinde olması da İran’ın dış politikasında Ermenistan’a önem vermesine neden olmuştur (Kasım, 2009: 152).

Türkiye ve Ermenistan ilişkilerini de dolaylı olarak etkileyen İran'ın Ermenistan ile olan ilişkileri her iki ülke açısından olumlu yönde yükselen bir ivmeyle artmaktadır. İran ve Ermenistan arasında “stratejik ortak” olma yolunda yaşanan gelişmelerin etkilerinin önümüzdeki dönemlerde hem bölgesel aktörler hem de küresel aktörler tarafından daha derin hissedileceği düşünülmektedir. Bölgenin sorunlarına çözüm sağlayan aktör konumuna gelerek bölgesel istikrar ve güvenliğe katkı sağlamak, enerji alanında alternatif hat olma isteği ve sağlayacağı avantajını kullanarak Ermenistan ve Gürcistan'a nefes aldırma önerisi; yeni demir ve karayolları projeleriyle ekonomik ve ticari iş birliği tesis ederek etkinliğini arttırmak İran'ın hedefleri arasındadır. Tüm bunlar bir araya getirildiğinde İran'ın bahsedilen etkinliği sağlama yönünde Türkiye'den farklı olarak Kafkaslardaki oyunu üzerine kurmayı planladığı aktörün Ermenistan olduğu görülmektedir (Çelikpala, 2009: 124).

İran, kendisi için bir tehdit olarak gördüğü Azerbaycan için “Düşmanımın düşmanı benim dostumdur” prensibini düşünerek Ermenistan'la ilişkilerini daha sıkı tutmuştur. İki ülkenin ortak hareket etmesini sağlayan nedenleri arasında;

- İki ülkenin birbirini hem politik hem de ekonomik açıdan dış dünyaya açılan bir kapı olarak görmesi,
- İki ülke arasında yapılan ve bir bölümü hayata geçirilen stratejik değerdeki projelerin gerçekleştirilmesi,
- Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ probleminde İran'ın tutumu,
- İran ile Azerbaycan arasındaki Güney Azerbaycan sorununun iki ülke arasındaki ilişkilere yansımaya yer verilebilir (Şen, 2009, s.92).

25 Ekim 2010'da Tigran Sarkisyan'ın İran'a yaptığı ziyaret çerçevesinde İran Devlet Başkanı birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Rahimi ile Sarkisyan tarafından ekonomik ilişkilerin daha da derinleştirilmesi kapsamında eğitim, sağlık ve hayvancılık alanlarında işbirliğinin yoğunlaştırılması üzerinde durulmuştur. Tigran Sarkisyan İran'ın Ermenistan'a her alanda gösterdiği destekten ötürü teşekkür etmiş, Rahimi de Ermenistan'ın kendileri için önemli olduğunu belirterek iki ülke arasında yaklaşık 400 milyon dolar olan ticaret hacminin en azından 1 milyar dolara ulaşması gerektiğini vurgulamıştır (<http://news.am/tur/news/35926.html>, 23.03.2011).

Gelişen ekonomik bağlarının yanında stratejik bağlarını da kuvvetlendiren İran ve Ermenistan'ın hâlihazırda beraber yürüttüğü 4 stratejik proje bulunmaktadır. Bunlar:

- İran-Ermenistan boru hattı: Tamamı İran tarafından finanse edilen boru hattının ilk bölümünün temel atma töreni Mart 2007'de Ermenistan ve İran devlet başkanlarının katılımıyla yapılmıştır. 20 yıllığına imzalanan antlaşmanın gereği olarak İran'ın verdiği 1m³ doğalgaz karşılığında Ermenistan İran'a 3 kwh elektrik sağlayacaktır (Zarifian, 2008: 134). Ermenistan İran için elektrik ihracatçısı olurken, İran'da bu boru hattıyla doğalgazını Gürcistan üzerinden Avrupa ülkelerine ulaştıracaktır.
- İran-Ermenistan Demiryolu hattı: Toplam uzunluğu 443 ile 449 km arasında değişeceği öngörülen (Deveci ve Bozkuş, 2008: 2) demiryolunun yapımına başlanmıştır (Kasım, 2009: 154). Bu demiryolu ile direk Basra Körfezine bağlanacak olan Ermenistan aynı zamanda Tahran-Almaata demiryolunun tamamlanmasıyla Batı Türkistan'a da bağlanacaktır (<http://www.insaatmuhendisligi.net/index.php?topic=1824.0>, 11.02.2011).
- İran-Ermenistan enerji şebekelerini birleştirecek yüksek voltajlı bir aktarım hattının oluşturulması için çalışmalar yapılmaktadır. Bu hat İran Ermenistan arasında elektrik aktarımının 3. yüksek gerilim elektrik hattı olacaktır (<http://news.am/tur/news/35926.html> , 23.03.2011)
- Aras Hidroelektrik Santrali İnşası: Aras nehri üzerine yaklaşık maliyeti 200 milyon dolar civarında olan ve her biri 140 megavat gücünde iki hidroelektrik santralin inşası üzerine yapılan anlaşma Ermenistan'ın Mehri kentinde iki ülke Enerji Bakanları tarafından imzalanmıştır (<http://www.usakgundem.com/haber/11035/iran-ile-ermenistan-ortaklasa-ikihidroelektrik-santrali-kuracak.html>,22.03.2016). Enerji ve ulaşım alanında yapılan bu önemli antlaşmaların ilerleyen dönemlerde İran ve Ermenistan arasında çeşitlenerek artmasının muhtemel olduğu değerlendirilmektedir.

Bölgede alternatif bir enerji yolu olmayı arzulayan İran; Hazar hidrokarbonlarının Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden kendi topraklarına bağlanan bir boru hattı ile Basra Körfezinden uluslararası pazarlara aktarılmasını teklif etmiştir. İran bu yönde yapılacak bir stratejik ortaklığın aynı zamanda bölgedeki etnik temelli politik sorunları çözeceğini de iddia etmektedir. İran, Dağlık Karabağ savaşı sırasında Azerbaycan ve Ermenistan

arasında bir ateşkese arabuluculuk yapmıştır. Daha sonra AGİT tarafından organize edilen Minsk Grubu'nda Dağlık Karabağ ihtilafına müdâhil olmasına rağmen İran konunun dışında tutulmuştur (Novikova, 2000: 62). Bundan sonra İran'ın ısrarla Ermenistan ve Azerbaycan arasında hala sürmekte olan Dağlık Karabağ anlaşmazlığında arabuluculuk teklifi Ermenistan tarafından reddedilmiştir (<http://www.allvoices.com/news/4883295/s/45249326-armenia-rejects-iranmediation-in-karabakh-dispute> 2.02.2011).

İran ve Ermenistan arasında yaşanan bu yakınlaşmanın en büyük sebebinin ise; bölgede gerçekleşen uluslararası projelerde ABD'nin İsrail'e karşı terörist grupları desteklediği için İran'ı, Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın da Dağlık Karabağ ihtilafı nedeniyle Ermenistan'ı dışlaması olduğu Güney Kafkasya'da İran, Ermenistan, Türkiye, Azerbaycan, Rusya ve ABD çevresinde bölgesel ve küresel dinamik bir düzlem üzerinde yaşanan gelişmeleri daha net kavramsal bir çerçeveye oturtmak için bazı uzmanlar tarafından birbirine dik iki eksenin varlığını ortaya koyan bir paradigma oluşturduğu değerlendirilmektedir. Bu paradigmaya göre "Atlantik Eksen" olarak adlandırılan ABD-Türkiye-Azerbaycan'ın bulunduğu bir ittifak bloğu diğer taraftan tam da bu eksene dik "Avrasya eksen" olarak adlandırılan Rusya-Ermenistan-İran'ın bulunduğu bir ittifak bloğu olduğu yönündedir (Zarifian, 2008: 138). Bu iki eksenin hem gerçek manada hem de soyut manada kesişme/kırılma noktası ise Ermenistan ve Türkiye'nin bulunduğu noktadır.

3.5.1.3. Azerbaycan

Türk hükümetinin, Türkiye-Ermenistan ilişkilerini Dağlık Karabağ çözüm sürecine bağlaması, muhalefet ve Türkiye'deki kamuoyu tarafından da desteklenmiştir. Diğer yandan uluslararası toplum ve Ermenistan bu iki konu arasında herhangi bir bağa karşı çıkmakta ve bu ikisinin ayrı süreçler olduğunu iddia etmektedir (Görgülü vd.2010: 11). Oysa enerji alanında önemli bir ülke olan Azerbaycan'dan ayrı Türkiye –Ermenistan ilişkileri düşünülemez.

Enerji ulaşımı alanında merkez olmayı planlayan Türkiye için Azerbaycan enerji kaynakları ve tarihi kültürel bağları nedeniyle Azerbaycan Türkiye için önemli stratejik ortaklardan biridir. Azerbaycan dış politikasının temelinde ilk yıllardan itibaren toprak bütünlüğünün sağlanması ve dolayısıyla Karabağ probleminin çözülmesi yer almıştır. Günümüze kadar devam eden Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorununda, Türkiye Azerbaycan'ın yanında yer alarak uluslararası alanda Azerbaycan'ı

desteklemiştir. Dağlık Karabağ işgali nedeniyle Azerbaycan'ın, Ermenistan'a uyguladığı ambargoya katılmış, Ermenistan ile olan Diplomatik ilişkilerine son vermiştir. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmaların hızlandığı 1993 Martında, Türkiye, doğu geçiş kapısını mühürleyerek Ermenistan'la kara sınırını kapatmıştır. Ermeni diasporası ise bu olayı 'ambargo' nitelendirmesiyle uluslararası arenada kabul ettirmeye çalışmıştır. Azerbaycan ise, Türkiye'nin Ermenistan sınırı ile ilgili mevcut politikasının devamını istemekte ve Türkiye'nin bu tavrının Ermenistan'ı Karabağ sorununda geri adım atmaya zorlayacağını savunmaktadır. Hem Azerbaycan eski Devlet Başkanı Haydar Aliyev hem de Azerbaycan Meclis Başkanı Murtus Alasgarov Türkiye'nin sınırı açma girişimlerinin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin olumsuz etkileyeceğini ve Türk dünyasına zarar vereceğini birçok defa dile getirmişlerdir. Ayrıca sınırın açılması halinde Türkiye'nin Bakü, Ceyhan boru hattından elde ettiği kazançların azaltılabilmesi seçeneği Azerbaycan'a büyük bir koz vermekte ve Türkiye'ye bu konuda baskı yapabilme imkânı sağlamaktadır (Görgülü vd. 2010: 11). Yol Haritası'nın belirlenmesi sonrasında Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri küçük çaplı bir kriz yaşamıştır. Ancak bu defa Bakü'nün daha temkinli olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın güvencesi, Başbakan Erdoğan'ın Bakü'de 13 Mayıs 2009'da yaptığı konuşmada, Dağlık Karabağ konusunda bir gelişme sağlanmadığı takdirde, Türkiye-Ermenistan sınırının açılmayacağına dair Azerbaycan yönetimine verdiği sözdür (Radikal Gazetesi, 13 Mayıs2009, <http://www.radikal.com.tr/dunya/erdogan-ısgal-sona-ermeden-ermenistan-siniri-acilmaz-935713/>). Ancak Zürih'te imzalan Protokollerle, Azerbaycan tarafından hayal kırıklığı yaşanmıştır. Birincisi Başbakan tarafından verilen sözde Dağlık Karabağ işgali sona ermeden sınırların açılmayacağı sözü, ikincisi ise Protokollerde Dağlık Karabağ'dan bahsedilmemesi dikkat çekmiştir; ama bu sadece teknik bir gerginliktir. Çünkü bu iki taraflı bir protokoldür ve üçüncü tarafın yani Bakü'nün çıkarları burada yansıtılmamıştır (Aras ve Özbay, 2009: 9).

Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunları çözülmeden, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi ve sınırın açılması durumunda, Azerbaycan'ın yalnız kalacağı korkusuna kapılmıştır. Protokoller karşısında misilleme olarak Azerbaycan Türkiye'ye doğalgazı ucuz sattığını ve doğalgazın rotasını değiştirmekle tehdit etmiştir (<http://www.gazetevatan.com/azerbaycan-dan-cifte-misilleme-265431-gundem/>). Ayrıca İlham Aliyev'in 6-7 Nisan 2009'da İstanbul'da gerçekleşecek olan Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı Zirvesi'ni (UNAOC) boykot etme kararı, Türkiye-Ermenistan

arasındaki ilişkilerin normale dönmesini hedefleyen süreçte, Azerbaycan'ın Ankara'ya duyduğu kızgınlığı tekrar dile getirmiştir (<http://arsiv.sabah.com.tr/2009/04/07/haber,D88700FC085C44C8981950205D5C589B.html>).

Türkiye-Ermenistan protokolleri süreci şuan için her iki ülke tarafından dondurulmuştur. Türkiye bu kapsamda Azerbaycan ile olan ilişkileri zora sokmadan Ermenistan ile ilişkileri nasıl yürüteceği ise meçhuldür. Protokollerin imzalanmasıyla dahi Azerbaycan'ın enerji kartını devreye sokması Türkiye'nin elini zayıflattığı gibi ilişkilerde yaşanan en ufak bir sorun da Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ne kadar kırılgan olduğu ortaya çıkmıştır.

Sonuçta Türkiye, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgali nedeniyle kapatılan sınırları, işgal sona erdirmeden açması ise kendisiyle çelişmesi anlamına gelecektir. Nitekim bu konuyu uluslararası kuruluşlara taşıyan ve Ermenistan işgalci devlet olduğunu teyit eden kararlarda Türkiye'de desteklemektedir. Dağlık Karabağ konusundaki işgalci tutumundan vazgeçmediği sürece bölgede var olan sorunun devam ettirmiş olacaktır.

3.5.2. Küresel Aktörler

Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin ağırlıklı olarak yer aldığı Rusya Federasyonu ve Hazar Havzası bölgesi SSCB'nin dağılmasından sonra oluşan boşluğun doldurulması için ABD ve AB gibi küresel güçler için önemli bir politika haline gelmiştir. ABD süper güç konumunu sürdürebilmek ve özellikle enerji kaynaklarıyla ilgili olarak çıkarlarını savunabilmek için Kafkasya'ya yönelik olarak kapsamlı bir strateji oluşturmak zorunda kalmıştır. Dünya enerji piyasasında önemli bir payı olan AB ise sürekli genişleyen yapısı nedeniyle birliğin enerji ihtiyacını karşılamak için alternatif yollar aramaya başlamıştır. Güney Kafkasya politikalarını enerji üzerine kuran ABD ve AB Türkiye-Ermenistan ilişkilerini yaklaşımı da bu yönde olmuştur.

3.5.2.1. Amerika Birleşik Devletleri

ABD'nin Ermenistan politikası Güney Kafkasya bölgesel politikasının bir uzantısı olarak gelişmiştir. SSCB'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığına yeni kavuşan devletlere özgürlükleri destekleme kapsamında her yıl düzenli olarak ekonomik yardımlar da (<http://www.usaid.gov/>,15.03.2016) bulunan ABD'nin bölgedeki nihai hedefinin kendisi için vazgeçilmez olan 'enerji'nin, kurmuş olduğu hegomonik sistemin ekonomik düzleminde önce müttefiklerine sonra da çevrimsel olarak kendisine ulaşmasıdır. Enerji'nin 'güvenli' ve 'süreklî' bir biçimde aktarılması için, ABD bölgede

kendisi ile ‘ortaklık’ kuracak ‘istikrarlı’ hükümetleri desteklemektedir. Küresel ya da bölgesel rakipleri istemeyen ABD, ekonomik, stratejik açıdan çekici olan Güney Kafkasya’da İran’ın ve Rusya Federasyonu’nun etkinlik kurmasına karşıdır (Şen, 2009: 819).

Rusya Federasyonunda ABD’nin kendisini bir çevreleme politikası kapsamında yalnızlaştırmaya çalıştığı yönünde bir algı oluşmuştur (Çelikpala,2009: 5). Bu kapsam da Güney Kafkasya’da Rusya Federasyonunun sadık müttefiki Ermenistan iki ülke arasında kazanılması için mücadele edilen önemli bir “piyon” haline gelmiştir.

Dünyanın en büyük gaz üreticisi ve ihracatçısı konumuyla sahip olduğu avantajı ekonomik olduğu kadar siyasi bir enstrüman olarak kullanan Rusya, diğer ülkelerle ikili görüşmelerinde her ne kadar aksi seslendiriliyor olsa da enerji faktörü ön planda tutulmaktadır. Müzakerelerde, sınır sorunundan, askeri üsler konusuna, ikili ticaret ilişkilerinden, entegrasyon konularındaki görüşmelere kadar etkin bir ikna unsuru olarak kullanılabilir. Rusya’nın Ocak 2006’da, Ukrayna’ya ihraç ettiği doğal gazın fiyatını arttırması ile çıkan anlaşmazlık Rusya’nın doğal gaz vanalarını kapatması ile sonuçlanmıştır. 2008 yılının sonunda da tekrar aynı kriz yaşanmış ve sorunun çözüm süreci beklenenden uzun bir zaman almıştır. Yaşanan durum enerji unsurunun Rus dış politikasında ne kadar önemli bir enstrüman olduğunu göstermektedir (BÜSAM, 2009: 23).

Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasında 2008 yılında yaşanan Güney Osetya çatışması Rusya Federasyonu’nun bölgede askeri müdahale seçeneğini kullanacağını her zaman göstermiştir. Güney Osetya çatışmasında Rus kuvvetleri Tiflis’e 30 km olan Gori’ye kadar ilerlemiştir. Bu çatışmanın ABD ve (Türkiye’nin de aralarında bulunduğu) müttefikleri üzerinde enerjinin aktarımının ne kadar güvenli olduğu konusunda bir tedirginliğe yol açtığı değerlendirilmektedir. Hazar hidrokarbonlarının Batı’ya aktarılmasında Rusya Federasyonu dışında üç kilit ülke bulunmaktadır. Bunlar Türkiye, Gürcistan ve İran’dır. Ancak İran’ın İsrail ve ABD karşıtı politikaları nedeniyle, hâlihazırda Gürcistan ve Türkiye üzerinden bu aktarım yapılmaktadır. Ancak Rus kuvvetlerinin Gürcistan’a girmesiyle bu hattın güvenliği konusunda yaşanan tedirginliği gidermek için bölgede gerek coğrafi konumu gerekse kültürel bağları göz önüne alındığında Ermenistan alternatif bir hat olarak değerlendirilebilir. Bu konuda yaşanan açmazlar ise;

- Ermenistan'ın Azerbaycan'la olan Dağlık Karabağ savaşı nedeniyle Azerbaycan'ın böyle bir projeye sıcak bakmayacağı,
- Türkiye'nin Ermenistan sınırını kapatmış olması ve diplomatik ilişkilerinin asgari seviyede olmasıdır.

ABD yönetiminin Dağlık Karabağ anlaşmazlığı ve Türkiye sınırının kapalı olmasını çözülmesi gereken iki problem olarak görmektedir. Barack Hüseyin Obama ile birlikte, askeri gücün ön planda tutulduğu George W. Bush dönemi politikaların yerini, bölgesel ve yerel aktörlerle kurulacak çok yönlü ilişkiler almıştır. Yumuşak Güç adı verilen bu konsept gereği ABD'nin Dağlık Karabağ anlaşmazlığı ve Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi kapsamında girişimlerde bulunmuştur. ABD tarafından, Türk Ermeni ilişkilerinde yaşanacak olan bir normalleşme sürecinin, aynı zamanda Ermenistan'ı Rusya ve İran ekseninden uzaklaştıracağı düşünülmektedir (Gökırmak, 2009: 137).

Ermenistan'ın, hem Rusya Federasyonu ile imzalanan ortak savunma doktrini üzerinde anlaşmış ve Gümrü'de bulunan askeri üssü 2044 yılına kadar Rus askerlerinin kullanımına izin vermiş (Özertem, 2010: 1) hem de güney komşusu İran ile ekonomik ilişkileri kuvvetli olup en önemlileri enerji ve ulaşım olmak üzere birçok alanda anlaşmalar imzalamıştır (http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1704/ , 17.03.2016).

ABD, Rusya Federasyonu ve İran'ın bu etkisini kırabilmek için Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la olan sorunlu ilişkilerini iyileştirmek istemektedir. Fakat ABD politikalarının en büyük çelişkisi 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddialarını destekleyen yasa tasarılarını her sene ABD Temsilciler Meclisinde gündeme getirme konusundaki ısrarıdır. Türkiye'de halk üzerinde Ermenistan'a karşı olumsuz duygular gelişmesine ve tepki oluşmasına neden olan bu yasa tasarılarının Ermenistan-Türkiye ilişkilerine bir fayda sağlamadığı değerlendirilmektedir. Daha çok iç politika kaygısıyla hazırlanan yasa tasarılarının ısrarla Temsilciler Meclisine gündemine taşınması, ABD halkının genel çıkarları doğrultusunda oluşturulan dış politika ile de çelişmektedir. Aynı zamanda ABD'de etkili olan Diasporada Taşnaklar ve onlara yakın olan gurupların etkili olması ABD'nin Ermenistan'ı Batıya yaklaştırma amacına hizmet etmemektedir (Kasım, 2009: 182).

Ancak Ermeni lobilerinin tarihi gerçekleri çarpıtan isteklerine boyun eğen Amerikan hükümeti, Amerikan halkının gerçek çıkarlarını göz ardı etmektedir. Sınırların açılması, Azerbaycan ve Ermenistan arasında barışın tesis edilmesi ve Dağlık Karabağ anlaşmazlığının çözümünde önemli roller üstlenebilecek Türkiye'den birçok istekte bulunulmakta, ancak Rusya Federasyonu ile stratejik ortaklıkta bulunan Ermenistan'dan bahsedilen konularda izlediği politikalarda herhangi bir istekte bulunulmadığı gibi Temsilciler Meclisinde ve Kongrede gündeme taşınan yasa tasarılarıyla Türkiye'ye karşı sistemli bir baskı uygulanmaktadır. Ancak Ermenistan tarafından Türkiye'ye doğru bir adım atılmadan bu baskının bir etkisi olmayacaktır (Gökırmak, 2009: 151).

Genel olarak bakıldığında, ABD'nin iki ülkeyi de elinde tutmak için 1915 olayları ile ilgili olarak, hem ABD'de yaşayan Ermeni vatandaşlarını küstürmemek hem de Türkiye'yi kaybetmemek için her ikisinin de gönlünü almak suretiyle, dengeli bir politika izlemeye çalıştığı görülmektedir. Fakat hâlihazırda ABD'nin Türk Kamuoyu nezdindeki olumsuz imajı her sene uygulanan bu baskının yol açacağı olumsuz tepkiler nedeniyle iç politik dinamiklerin ABD'nin aleyhinde gelişmesine ve radikal bir ABD karşıtlığına dönüşmesine neden olabilir. Çok boyutlu küresel stratejiler çerçevesinde bir dış politika izleyen ABD'nin Türkiye'nin Batı Türkistan, Karadeniz ve Arap Yarımadasındaki potansiyeli dikkate alındığında bu yönde bir adım atmasının yanlış olacağı değerlendirilmektedir

3.5.2.2. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği ile Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki ilişki Güney Kafkasya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte başlamıştır. Enerji hatlarının güvenliği ve siyasi istikrar ön planda tutulurken doğalgaz konusunda Avrupa üzerindeki Rus tekelinin kırılması yönünde adımlar atılmaktadır (Şen, 2009: 95).

SSCB'nin dağılması ile beraber bağımsız olan devletlere yönelik olarak izlenen politikanın bir uzantısı olarak AB'nin Ermenistan ile ilk temasları gerçekleştirilmiştir. SSCB dağıldıktan kısa bir süre sonra Avrupa Birliği kendi bünyesinde;

- TACIS (BDT için Teknik Yardım) programını,
- BDT ülkelerini, Kafkasya ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlanmasını sağlamak amacıyla TRACECA (Avrupa, Kafkasya, Asya Ulaştırma Koridoru) programını,

- Ayrıca Batı Türkistan/Kafkasya bölgesi petrol ve gazının Avrupa'ya nakli amacıyla INOGATE (Avrupa'ya Ülkelerarası Petrol ve Gaz Takımcılığı) programını da hayata geçirmiştir (Şen,2009: 98).

Bu çerçevede Avrupa Birliği BDT ülkeleri ile işbirliği yapmak için, bu ülkelere maddi ve teknik yardım sağlamaktadır. 1996'da imzalanan ve 1999'da yürürlüğe sokulan "AB-Ermenistan Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması (PCA)" çerçevesinde AB ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin resmi olarak başladığı görülmektedir (Gökırmak, 2009: 143).

AB'nin 2004 yılında on ülkeyi (Güney Kıbrıs, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya) kapsayan büyük genişlemeden sonra; Avrupa Birliği'nin sınırlarının ve dolayısıyla da komşularının değişmesi, Birliği sınırlarının güvenliğini sağlayacak ve komşularıyla ilişkilerini geliştirecek yeni bir politika arayışına itmiştir. Bu kapsamda yeni sınırlar ve komşularla kurulacak ilişkileri belirlemek adına Mart 2003'te "Daha Geniş Avrupa Komşuluk: Güney ve Doğu Komşularıyla İlişkiler İçin Yeni Bir Çerçeve" dokümanı hazırlanarak "Daha Geniş Avrupa Görev Gücü" oluşturulmuştur. 12 Mayıs 2004 tarihinde ise komşuluk politikasının temel belgesi niteliğinde olan "Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi" yayımlanmıştır (Akçadağ, 2009: 55). Genişlemeden sonra ortaya çıkan yeni üyelerle beraber artan enerji ihtiyacının nasıl karşılanacağı olmuştur. 2006 tarihli "Yeşil Belge"de artan enerji ihtiyacı ile ilgili olarak AB enerji politikasını; AB'nin enerji ihtiyacının artmasına rağmen kaynakların azaldığı belirtilmekte ve bağlantılı olarak enerji çeşitliliğinin sağlanmasının önemine dikkat çekilmektedir. Hazar ülkeleri ve Arap Yarımadası'ndan temin edilecek doğalgaz için sürdürülmekte olan Nabucco Projesi bu politikanın en önemli sonucudur. Projenin hayata geçirilmesiyle birlikte Ermenistan'ın da projeye dâhil edilmesi yönünde Batı'dan teklifler gelse de, projenin en büyük gaz sağlayıcılarından biri olan Azerbaycan bu teklife olumlu yaklaşmaması nedeniyle Ermenistan'ın Nabucco dışında kalacağı değerlendirilmektedir (Gökırmak, 2009: 143).

AB'nin Ermenistan'la arasındaki ilişkilerin genel çerçevesini oluşturan, Avrupa Komşuluk Politikası (AKP), yeni oluşan sınırlar ve komşularla olan ilişkileri bir sistematik çerçevesinde; ekonomik, siyasi ve sosyokültürel olarak işbirliği yapmak; karşılıklı olarak refahın artırılması olarak açıklanmıştır. Komşuluk politikasına dâhil edilen ülkeler AB'ye katılmayacağı öngörülen devletler olmakla birlikte bu devletlerin

birçoğu enerji bölgesi veya bu enerji bölgelerine yakın devletlerden oluşmaktadır. Avrupa Komşuluk Politikası Doğu Avrupa’da Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova, Kafkasya’da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Akdeniz’de Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, İsrail, Filistin, Ürdün, Lübnan ve Suriye’yi kapsamaktadır. Rusya Federasyonu ise AB’nin komşusu kabul edilmekle beraber, “stratejik ortaklık” anlayışı zemininde şekillenen bir çerçevede ele alınmaktadır (Akçadağ, 2008: 55).

Bu politikayla AB hem enerji bölgelerine yakın olacağı hem de sınırlarının hemen ilerisinde yaşanan sorunlar için “çözüm için ortak sorumluluk alma” adı altında gelişmeleri kendi politikaları doğrultusunda yönlendirme inisiyatifine sahip olacağı değerlendirilmektedir. Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında, 2007-2013 dönemi için komşu ülkelere yaklaşık 12 milyar avro mali yardım yapılması planlanmıştır. Ermenistan ve AB’nin anlaşığı öncelikler doğrultusunda hazırlanan “Ulusal Program” ile bu yardımın 98,4 milyon avrosu 2007-2010 döneminde Ermenistan için ayrılmıştır.

AB, TRACECA kapsamında Ermenistan’ı Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’ye bağlayan Doğu-Batı tren yolu hattının iyileştirilmesi ve Ermenistan’ı Asya Karayoluna bağlayan Kuzey-Güney ana karayolu şebekesinin iyileştirilmesi kapsamında iki projeye dâhil etmiştir. Ermenistan Doğu-Batı trenyolu hattının iyileştirilmesi kapsamında onarılacak tren yolu hattının toplam uzunluğu 180 km olup, AB tarafından bu proje için ayrılan ödenek 915 milyon avrodur. Kuzey-Güney hattı karayolu ise Gürcistan’dan İran’a kadar uzanan anayol olup; bu onarım için de AB, 962 milyon avro ayırmıştır (http://www.traceca-org.org/en/investments/investmentprojects/detail/?tx_tracecainvprojectstable_pi3%5Buid%5D=28&cHash=b219b9328e720a81adfccb00a94bbf8c, 15.02.2016).

AB, bölgeye yönelik olarak uyguladığı genel projeler kapsamında yaptığı yardımların yanı sıra, Azerbaycan ve Ermenistan arasında ihtilaf konusu olan Dağlık Karabağ anlaşmazlığına arabuluculuk yapmak istemektedir. 24 Mart 1992’de Helsinki’de yapılan AGİT zirvesinde Dağlık Karabağ anlaşmazlığı ile ilgili bir konferans düzenlenmesi ve sorunun AGİT ilkeleri çerçevesinde mümkün olan en kısa zamanda çözülebilmesi için bir konsensüs oluşmuştur. Bu zirveden sonra Minsk’te düzenlenen bu konferansın katılımcılarına Minsk Grubu adı verilmiştir. Eş başkanlığını ABD, Fransa ve RF’nun yaptığı Minsk Grubu’nun daimi temsilcileri; Belarus, Almanya, İtalya, İsveç,

Finlandiya, Türkiye ve anlaşmazlığın tarafları Azerbaycan ile Ermenistan'dır. AGİT Minsk Grubunun (resmi olarak açıklanan) ana hedefleri:

- Sorunun çözümü için Minsk grubu tarafından desteklenen bir uzlaşma sürecinin garanti altına alındığı uygun bir çerçeve oluşturmak,
- Minsk Konferansında öngörüldüğü şekilde taraflar tarafından uygulanacak bir ateşkes antlaşmasının yürürlüğe sokulması,
- Barış sürecini destekleyici olarak bölgeye AGİT tarafından Uluslararası Barış Gücünün yerleştirilmesidir (<http://www.osce.org/mg/66872/> ,11.03.2016).

Minsk Grubu tarafından ortaya konulan çözümün adaletsiz ve Azerbaycan'ın çıkarları aksinde olması durumunda Türkiye'nin bölgede kültürel ilişkilerinin yoğun olduğu Azerbaycan'ı yalnız bırakması Türkiye'nin bölgedeki en güvenilir stratejik ortağını kaybetmesine neden olabilir.

AB'ye adaylık sürecinde her yıl düzenlenen gidişatını ve yapılan reformları değerlendiren yıllık AB ilerleme raporlarında Ermenistan ile iyi komşuluk ilişkileri tesis edilmesi ve bu doğrultuda vakit kaybetmeden sınırın açılmasının önemi devamlı olarak vurgulanmaktadır (Görgülü, 2009: 22). Türkiye'nin Doğu bölgesinden Batı Ermenistan olarak anayasasında atıfta bulunan Ermenistan'ın Kars ve Moskova Antlaşmalarına rağmen böyle bir harekette bulunması gerginlik döneminde bir savaş sebebi olarak kabul edilebilir. Bu kapsamda iyi komşuluk ilişkilerine zarar veren tarafın Türkiye değil Ermenistan olduğu görülmesine rağmen AB'nin bu konuda objektif davranmamaktadır. AB ile Ermenistan arasındaki ilişkiler Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında, AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler ise Türkiye'nin AB'ye adaylık süreci çerçevesinde gelişmektedir. Avrupa Komşuluk Politikası ve adaylık sürecinde AB'nin her iki tarafa olan yaptırım gücü arasında büyük fark bulunmaktadır. Avrupa Komşuluk Politikası sadece bir takım mali yardım ve küçük çapta projelerden oluşurken, adaylık süreci ülkenin bütün kurumlarını ilgilendiren küresel çapta stratejik bir gelişmedir. AB'nin her iki tarafla olan diplomatik ilişkilerindeki bu farklılık Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesi yönünde atacağı adımlarda AB'nin önüne bir engel olarak çıkmaktadır. Bu yüzden AB'nin Türk-Ermeni ilişkilerini iyileştirme potansiyeli düşüktür.

AB'nin Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesi konusunda etkisiz olmasının sebeplerinden bir diğeri de Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinin belirsiz olması ve tam üyelik sürecinde Türk Kamuoyunda AB'nin içten olmadığı yönünde oluşan güçlü kanıdır.

Dolayısıyla AB'nin Türk-Ermeni ilinkilerinde daha etkin olabilmesi için bu belirsizliğin bir an önce giderilmesi gerekmektedir. Her ne kadar Türkiye'nin adaylık sürecinin temel çerçevesini oluşturan Kopenhag kriterlerinde 1915 olaylarına değinilmese de Hollanda, Almanya ve Fransa gibi birçok Avrupa ülkesinde ve en önemlisi Avrupa Parlamentosunda 1915 olaylarına dair Ermeni iddialarını destekleyen yasa tasarıları kabul edilmiştir. Hatta bu ülkelerden bazıları Türkiye'nin 1915 olaylarını "soykırım" olarak kabul edilmesinin de üyelik şartlarından birisi olması gerektiğini ifade etmektedirler. AB'nin sürekli olarak Ermeni iddialarını gündeme getirerek Türkiye'yi kendisinden uzaklaştırması AB'nin Güney Kafkasya politikaları açısından olumlu bir durum oluşturmaktadır. Çünkü Türkiye'nin AB'ye girmesi kültürel ve iktisadi açıdan Ermenistan'ın lehindedir (Görgülü, 2008: 38).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDEKİ TÜRKİYE- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

4.1. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İktidara Gelişi ve Değişim

Kafkasya'nın etnik ve karmaşık yapısından kaynaklanan dondurulmuş ya da çözülemeyen sorunlar etnik gruplar ve ülkeler arası çatışmalara, sosyo-ekonomik sorunlara ve bölgesel istikrarsızlığa sebep olmaktadır. Bölgede ortaya çıkan Kafkas ülkelerini ve Kafkasya ile tarihsel, kültürel, siyasi ve ekonomik bağları bulunan diğer ülkeleri doğrudan etkilemektedir. Ayrıca diğer aktörlerin müdahalesine zemin hazırlamakta ve çözümü zor olan sorunları daha da çözülemez bir hale getirmektedir. Bütün bu faktörler bir araya getirildiğinde, bölgeye komşu ve bölge ile tarihi, kültürel, siyasi ve ekonomik bağları bulunan Türkiye'nin Kafkasya üzerinde dikkatle durması gerekmektedir.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri genel anlamda Türkiye'nin Kafkasya politikasının doğal olarak bir parçasıdır. Türkiye'nin coğrafik konumu itibariyle, Kafkasya ülkeleri için batıya açılan bir kapı olmasına rağmen çevresindeki ülkelere karşı izlediği barışı sağlamaya yönelik politikalarının Kafkasya bölgesinde henüz istenilen sonucu vermediği tek ülke Ermenistan'dır. Türkiye'nin komşusu olan ve Güney Kafkasya bölgesinin önemli bir üyesi olarak Ermenistan'ın bu politikanın dışında bırakılması düşünülemez.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (Ak Parti) iktidara gelişi Ermenistan ile ilişkilerde değişimin habercisi olmuştur. Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi Ak Parti'nin öncelikli hedeflerinden biri olmuştur. Türkiye yeni bir anlayış ile önce ticari, sonra da siyasi ilişkilerin geliştirilebileceğine inanmaktaydı.

İktidara geldiği günden itibaren Ak Parti hükümeti Ermenistan ile ilişkileri düzeltebilmek için çeşitli yolları denemiş bunun için ABD ve AB'nin arabulucu olmasını Ermenistan'a çözüme yönelik telkinlerde bulunmasını istemiştir. Bunun yanı sıra Ankara son bir şans olarak Rusya'ya yönelmiş, 6 Ağustos 2004 yılında Rus Devlet Başkanı olan Vladimir Putin'in Ankara ziyaretinde önemli gündem maddelerinden biri de Ermenistan olmuştur. Dışişleri bakanları, Abdullah Gül ve Sergey Lavrov'un görüşmelerinde Gül, Lavrov'a Türkiye'nin Ermenistan'a dönük bir takım açılımlar yapmak istediğini, fakat

bunun Ermenistan'ın sert ve hareketsiz tutumu nedeniyle mümkün olmadığını belirtmiş ve Rusya'dan bu konuda Ermenistan'ı ikna edici bir rol üstlenmesini istemiştir. (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=27924>, 02.04.2016).

O dönem Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan da Ermenistan ile ilişkileri geliştirmede ne kadar kararlı olduğunu, 2004 NATO Zirvesi'nde yaptığı değerlendirmede belirtmiştir. Erdoğan 10 Mayıs 2004'te yaptığı açıklamada, Türkiye'nin çevresindeki tüm ülkelere, özellikle de Türkiye'nin o ana kadar önemli sorunlar yaşadığı ülkelere gittiğini, gitmediği tek ülkenin Ermenistan olduğunu belirterek, "*Gitmediğim bir Ermenistan kaldı Ermenistan ile de bir temas kurmamız lazım*" demiştir. (http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/2004/05/12/Sira_Ermenistan_a_geldi02.04.2016).

Yukarıda ifade edilen sorun alanları sebebiyle günümüze kadar devam eden ilişkilerde herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır. Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte özellikle Türkiye tarafından zaman zaman iyi niyet girişimlerinde bulunulmuş "futbol diplomasisi" ve bunun sonucunda protokoller imzalanmıştır.

4.1.1. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İyi Niyet Girişimleri

1988 yılında başlayan Ermeni-Azeri çatışmalarının şiddetlenerek artması, 1992 yılında Hocalıda Ermeni katliamına neden olması, Türkiye'nin 1993'te Ermenistan sınırını tek taraflı olarak kapatmasına neden olmuş ve 1995'e kadar herhangi bir yakınlaşma yaşanmamıştır. 1995 yılında gelindiğinde, Ermeni vatandaşlarına vize şartları kolaylaştırılarak serbestçe seyahat etmelerine izin verilmiş Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde Ermeni kültür ve sanat eserleri restore edilerek bazı iyi niyet girişimleri yaşanmıştır. Ancak 1998 yılında Robert Koçaryan'ın iktidara gelmesinden sonra soykırım tartışmaları ve bu iddiaların uluslararası alanda tanınması hususunu dış politikada öncelik haline getirmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar gerilmesine neden olmuştur (Özbay, 2011: 4).

2002 yılına gelindiğinde Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle Türk dış politikasındaki anlayış değişikliğiyle birlikte Ermenistan'a yönelik iyi niyet girişimleri tekrar ortaya çıkmaya başlamıştır.

16 Ekim 2003'te hava sahasını Ermenistan'a açan Türkiye, 28-29 Haziran 2004'te İstanbul'da düzenlenen NATO Zirvesi'ne, Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert

Koçaryan'ı davet etmiştir. Fakat Ermenistan devlet başkanı Koçaryan daveti reddederek Ermenistan'ın Türkiye olmadan da gelişebileceğini söylemiş Türkiye'nin iyi niyet girişimine olumsuz tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur (<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ermenistanin-davet-oyunu-3-9267h.htm> 16.12.2016). 15 Nisan 2005'te Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a gönderilen bir mektupla tarihi gerçeklerin bilimsel araştırmalarla gün yüzüne çıkarılması için "ortak bir komisyon" kurulması teklif edilmiştir (Özdal, 2009: 70).

2007 yılı itibariyle Türkiye'nin Ermenistan'la iyi ilişkiler kurma isteği daha hızlı bir ivme kazanmış Van Gölü'ndeki Akdamar Kilisesi'nin Türkiye tarafından restore edilmesi, Erivan-Antalya uçak seferlerinin başlaması iyi niyetin en önemli göstergelerinden biri olmuştur (Kodaman, 2013: 111-112).

2007 yılının Şubat ayında Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında imzalanan demiryolu projesinde Ermenistan'a işgalden vazgeçip projeye katılması için teklifte bulunulmuş ve aynı teklif 2008 yılındaki temel atma töreninde de tekrar edilmiştir (Özbay, 2009: 4). 2008 yılında ise ilişkileri normalleştirmek adına "futbol diplomasisi" olarak isimlendirilen yeni bir süreci başlatmıştır.

4.1.1.1.Futbol Diplomasisi

İki ülke arasında görüşmeler devam ederken, Şubat 2008 yılında Ermenistan'daki seçimleri kazanan Serj Sarkisyan'a Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün kutlama mesajı göndermesiyle iki ülke arasındaki temaslar daha da yoğunlaşmaya başlamıştır. Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü 6 Eylül 2008'de Türkiye ile Ermenistan Milli futbol takımları arasında Erivan'da oynanacak olan Dünya Kupası eleme maçına davet etmiş, Cumhurbaşkanı Gül davete icabet etmiştir (ARAS, www.anlayis.net/makaleredirector.aspx?makaleid=5379, 16.12.2016).

Erivan'a hareket etmeden önce Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Havalimanında yaptığı açıklamada Türkiye-Ermenistan arasında oynanan maçın iki ülke arasında ilk kez milli bir karşılaşma olmanın ötesinde önemli fırsatlar sunacağını, bu ziyaret çerçevesinde Ermenistan Cumhurbaşkanı ile bölgedeki gelişmelerin değerlendirileceğini yönünde açıklamalarda bulunmuştur (<http://www.milliyet.com.tr/tepkilere-ragmen-gidiyor-siyaset-986517>, 04.09.2008).

Sarkisyan, Erivan'daki Başkanlık sarayına gelerek kendisini ziyaret eden Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e; "*davetimizi kabul ettiniz elimizi havadan bırakmadınız, bizi mutlu ettiniz. Size tüm Ermeni halkı adına teşekkür ediyorum*" diyerek memnuniyetini dile getirmiştir. Sarkisyan'la görüşmede Gül, spor ve devlet tarihinde bir ilk olan bu müsabaka ve görüşmelerin önemli fırsatlar taşıdığını belirterek, "*Biz ortak tarihi ve kültürleri paylaşan iki halk olarak bu maç ve beraberinde oluşan olumlu havanın önümüzdeki engelleri kaldıracağına inanıyoruz*" demiştir (<http://www.hurriyet.com.tr/tesekkurler-elimizi-havada-birakmadiniz-9839374>, 16.12.2016).

Ermenistan Futbol Federasyonu, futbol maçından birkaç gün öncesinde üzerinde Ağrı Dağı'nın resmi olan logoyu yeni bir logoyla değiştirmiş ve bu durum Türkiye tarafından bir iyi niyet göstergesi olarak algılanmıştır (Görgülü vd., 2010: 8). Görüşmelerde bazı temel prensip kararları alınmıştır:

Bundan sonra Türkiye-Ermenistan arasında düzenli istişare mekanizmaları oluşturulacak; görüşmeler dışişleri bakanları seviyesinde yapılacak ve ay sonundaki BM zirvesinde iki cumhurbaşkanı tekrar bir araya gelecek; tarih Komisyonu oluşturulması çalışmaları hızlandırılacak ve ekonomik alanda bir komite kurulacak (<http://www.hurriyet.com.tr/tesekkurler-elimizi-havada-birakmadiniz-9839374>, 16.12.2016).

Ziyaret sonrası ülkeye dönen Cumhurbaşkanı Gül Serj Sarkisyan'a bir mektup göndererek kendisine ve beraberindeki heyete gösterilen konukseverlik için teşekkür etmiş; Sarkisyan'ı milli takımlar arasında 2009 yılında Türkiye'de yapılacak rövanş maçına davet etmiştir (<http://www.haberturk.com/gundem/haber/97254-gul-hem-tesekkur-etti-hem-de-rovansa-davet-etti>, 12.09.2008).

Bu ziyaretlerle başlayan görüşmeler uluslararası alanda "futbol diplomasisi" olarak isimlendirilmiş ve Haziran 2007'de başlayan ve 2008'de yaşanan gelişmelerle hız kazanan müzakereler 22 Nisan 2009'da yol haritasının açıklanmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

4.1.1.2. Yol Haritasının Çizilmesi

Dışişleri Bakanlığında yapılan yazılı açıklamada; “*Türkiye ve Ermenistan, İsviçre’nin arabuluculuğunda, ikili ilişkilerini normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba göstermektedirler. İki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde kapsamlı bir çerçeve de bir yol haritası üzerinde mutabık kaldığı*” duyurulmuştur (Lütem, 2014: 18).

Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesi için kabul edilen yol haritasında, gerek Türk dış politikasının gerekse de Ermenistan’ın dış politikasında önemli bir değişim yaşandığı görülmektedir. Yol haritası hakkında henüz ayrıntılı bilgilendirme yapılmasa da komisyonlar kurulması, sınırların açılması ve diplomatik ilişki kurulması gibi birçok ayrıntıyı içerdiği yapılan yorumlardan anlaşılmaktadır. Kısacası yol haritası Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde tarihi değişikliklere yön verme potansiyeline sahiptir. Dikkatli bir politika izlenerek ele geçirilen bu fırsat çok iyi değerlendirilmeli ve tarafların çabası desteklenmelidir (<http://www.bilgesam.org/incele/987/-turkiye-ermenistan-iliskilerinde-yol-haritasi/#.WLMxNubVzIU>, 16.12.2016).

Yol haritasının açıklanmasıyla 31 Ağustos 2009’da Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Federal Dışişleri Bakanları tarafından eş zamanlı olarak yapılan bir basın açıklamasıyla; iki ülkenin İsviçre’nin arabuluculuğunda sürdürdükleri çabalar sonunda “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü ve İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü⁴”nü parafladıklarını ve iç siyasi istişarelerini başlatma konusunda mutabakata vardıkları açıklanmıştır (http://www.mfa.gov.tr/no_-153-turkiye-cumhuriyeti-ve-ermenistan-cumhuriyeti-disisleri-bakanliklariile.tr.mfa, 16.12.2016). İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırın açılmasını hedefleyen söz konusu protokollerin imzalanmasıyla Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine yönelik hukuki süreç sona ermiş ve siyasi süreç başlamıştır. Bu aşamadan sonra söz konusu protokollerin iki ülkenin meclislerine gönderilmesi ve onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi gerekmektedir.

⁴Bkz.Ek-4:Türkiye-Ermenistan Arasında İmzalanan Protokoller

Türkiye ve Ermenistan arasında parafe edilen protokoller 10 Ekim 2009'da Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanları tarafından İsviçre'nin Zürih kentinde imzalanmıştır. İmza törenine; ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, AB Yüksek Temsilcisi Javier Solana, Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner ve Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov katılmış ve böylelikle iki ülke arasındaki yakınlaşma uluslararası alanda da desteklenmiştir (http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1592:24-nisanyaklarken-ermenistan-tuerkiye-likilerinde-son-durum&catid=171:analizler-kafkaslar, 16.04.2016).

10 Ekim'de Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının protokollere attıkları tarihi imzalar kısa bir zaman öncesine kadar çok az insanın hayal edebileceği bir gelişmedir. İki ülke arasındaki normalleşme sürecinde gelinen noktada Türk Dışişleri bakanı Ali Babacan'ın, Ocak 2009 da NTV'ye verdiği demeçte “*Türkiye ile Ermenistan arasında nihai bir normalleşmeye yönelik ilgili bir plana herhalde hiçbir zaman bu kadar yaklaşmamıştık*” demiştir (Görgülü vd., 2010:8).

Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan, Ali Babacan'ı iki ülkenin barışmaya yakın olduğu yolundaki değerlendirmesi konusunda hemfikir olduğunu ancak “*sorunlar, sadece Türkiye koşulsuz olarak Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini kurmayı kabul ederse çözümlür*” demiştir (www.haber7.com/haber/.../Nalbantyan-dan-normallesme-resti. Php, 21.01.2008).

Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ın açıklamalarından da anlaşılacağı üzere ilişkilerin normalleşmesi adına önemli adımlar atılsa da iki ülke arasındaki sorunların çözümü adına tam bir mutabakatın sağlanamadığı görünmektedir.

4.2.Protokollerin İmzalanması

Zorlu diplomatik sürecin habercisi olan Protokoller Türkiye-Ermenistan Dışişleri Bakanlarının birbirlerinin törendeki konuşma metinlerine itirazıyla gecikmeli de olsa İsviçre'nin Zürih kentinde düzenlenen törende 10 Ekim 2009 tarihinde ikili ilişkileri normalleştirmek amacıyla “Diplomatik İlişkilerin Kurulması Hakkında Protokol” ve “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Hakkında Protokol” olmak üzere iki protokol imzalanmıştır. Bu iki protokol, ikili ilişkilerin makul bir zaman diliminde normalizasyonu için bir çerçeve sunmaktadır. Siyasi istişareler altı hafta içinde tamamlanacak, bunu müteakiben iki Protokol imzalanacak ve her iki Parlamentonun onayına sunulacaktır. Her

iki taraf anayasal ve yasal prosedürlerine uygun biçimde onay işleminin zamanlıca ilerlemesi için çaba gösterecektir (Lütem, 2014: 23).

Ayrıca bu iki protokolün yanı sıra, “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Hakkında Protokol” ün unsurlarını ve uygulama takvimini belirleyen bir belgeyle de sürecin nasıl işleyeceği belirtilmiştir. Her iki protokolde de bazı maddeler dikkat çekmekte ve protokollerin onaylanması durumunda iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl şekilleneceği ve mevcut duruma göre nasıl bir değişikliğe gidileceği hakkında bilgi vermektedir (Özbay, 2011: 5).

Türkiye'nin Ermenistan'la sınırını kapatması, Karabağ'ın işgaliyle ilgili bir mesele iken ayrıca Ermenistan'ın sözde soykırım iddialarını dış politikasının temel amacı olarak görmesi Ermenistan'la diplomatik ilişkiler kurulamamasının nedeni olarak görmüştür. Oysa ne protokollerde nede eklerinde Karabağ meselesinin çözülmesiyle ne de Ermenistan'ın sözde soykırım iddialarından vazgeçtiğine dair hiç bir husus yer almamıştır.

Bu iki protokolü ekleriyle birlikte şu altı maddeyi kapsamaktadır:

- İki ülke arasında önce konsolosluk ve sonra da elçilik seviyesinde diplomatik ilişkilerin kurulması,
- Sınırların karşılıklı olarak tanınması,
- İki ay içinde Türkiye'nin sınırını açmasının sağlanması,
- Sözde Ermeni “soykırımı” konusunda Türkiye, Ermenistan, İsviçre ve diğer bazı Avrupalı tarihçilerin dâhil olacağı bir tarih alt komisyonunun kurulması.
- Terör konusunda işbirliğinin sağlanması,
- Kültürel, ekonomik ve ticari konularda işbirliğinin yapılması ve Ermenistan'ın Avrupa'ya enerji nakil projelerine dâhil edilmesinin önündeki Türk vetosunun kaldırılmasının sağlanmasıdır (<http://www.usgam.com/tr/index.php?l=807&cid=471&bolge=0&konu=27>, 10.05.2016).

Protokollerin imzalanmasından sonra Türkiye söz konusu protokolleri TBMM'ye sevk etmiş fakat muhalefetin tepkisi ve Azerbaycan'la kriz düzeyine varan sorunlarla karşılaşmıştır (Akgün-Çemrek, http://www.sde.org.tr/userfiles/file/sde_ermeni.PDF). Ermenistan'da ise, anayasanın 100. Maddesine göre protokollerin önce anayasaya uygunlukları açısından denetlenmesi için Anayasa Mahkemesine gönderilmesi gerektiğinden, Ermenistan Cumhurbaşkanı tarafından Anayasa Mahkemesine gönderilen

protokollerle ilgili karar 12 Ocak 2010 tarihinde açıklanmış; verilen kararda, protokoller Ermenistan Anayasası'na uygun bulunduğu açıklanırken gerekçeli kararda protokoldeki bazı maddelerin Ermenistan Anayasası'yla ve Anayasa'nın atıfta bulunduğu 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi ile çelişmeyeceği belirtilmiştir. Ermenistan'ın vermiş olduğu bu kararlar yapılması gereken anayasa değişikliğinin gerçekleştirilemeyeceği açıklanmıştır. Kısacası Ermenistan Sınırların açılması için Türkiye'nin iler sürdüğü Dağlık Karabağ şartını kabul etmediğini, ortak sınırı tanımadığını, kendilerine göre soykırımın yapıp yapılmadığı yönündeki iddiaların kesin ve tartışmasız olduğunu ve dolayısıyla protokollerde kararlaştırılan Ortak Tarih Komisyonu'nun kurulamayacağını bir anlamda ilan etmiştir (Özbay, 2011: 5). Ermenistan Anayasa Mahkemesine göre protokollerde uygulanması gereken iki ana husus vardır. Bunlardan biri sınırların açılması, diğeri ise diplomatik ilişkilerin tesisidir (Lütem, 2014: 42).

Ermenistan Anayasa mahkemesinin verdiği karar Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından 18 Ocak 2010 tarihinde yapılan açıklamada; söz konusu verilen kararda, Protokollerin lafzına ve ruhuna aykırı önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümleri içerdiğini ve bu nedenle protokollerin müzakere gerekçesini ve bu protokollerle hedeflenen amacı sakatlandığını ve bu yaklaşımın Türkiye tarafından kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir (http://www.mfa.gov.tr/no_-14_18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokollerine-iliskingerekceli-karari-hk_.tr.mfa, 14.07.2016).

Türkiye, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin protokollerin amacına aykırı bir karar aldığını savunurken; Ermenistan ise Dağlık Karabağ sorunun protokollerle ilişkilendirilmesine, sözde soykırım konusunun tartışma konusu yapılmayarak protokollerin önkoşulsuz olarak onaylanması gerektiğini savunarak sürecin devam ettirilmesinin Türkiye'nin elinde olduğu yorumlarını yapmışlardır (Duran, İnâat ve Özcan, 2011, s.383). Yaşanan bu gelişmeler sonucunda herhangi bir ilerleme kaydedilememiş ve söz konusu protokoller Türkiye ve Ermenistan parlamentolarında süresiz olarak askıya alınmış ve böylece normalleşme süreci durdurulmuştur (Lütem, 2014: 46-48).

4.2.1. Diplomatik İlişkilerin Kurulması Hakkında Protokoller

Diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair Protokolde, iki ülke arasındaki mevcut sınırın Uluslararası Hukuk'un ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanınması kabul edilmiştir. Taraflar, Birleşmiş Milletler Antlaşması, Helsinki Nihai Senedi ve Yeni Avrupa için Pars antlaşması çerçevesindeki yükümlülüklerine atıfta bulunmaktadır. Diplomatik ilişki kurulmasının amacı iyi komşuluk ilişkilerinin tesis edilmesi ve diğer alanlarda ikili ilişkilerin geliştirilmesidir. İkili ve uluslararası ilişkilerde eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine karışmama, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı gösterileceğini teyit etmektedir (Özbay, 2011: 5).

Protokolün içeriğine bakıldığında:

- İki ülke arasında güven ortamının oluşturulması ve bunun muhafaza edilmesi, güven ve istikrarın kuvvetlendirilmesi,
- Anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü, insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasını,
- İki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarda belirtildiği şekilde karşılıklı olarak tanınması ve ortak sınırın açılması,
- Hangi nedenle olursa olsun terörizmin tüm biçimlerini, şiddeti ve aşırıcılığı kınayarak, bu tür eylemlerden kaçınarak iyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak siyaset izlemeyeceklerine dair taahhüt etmişlerdir.

1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi uyarınca Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren kurulacak ve karşılıklı olarak diplomatik temsilcilikler açılacaktır. Bu Protokol ile İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü ile aynı gün ve onay belgelerinin değişimini takip eden ayın ilk günü yürürlüğe girecektir (<http://www.haberler.com/turk-ermenisi-siniri-diplomatik-iliskinin-haberi/>, 15.12.2016).

Bu durum üstü kapalı olarak Ermenistan'ın soykırım konusunda izlediği politikada değişikliğe gideceği ve Protokolle, Ermenistan'ın Türkiye sınırını tanımama konusunu ortadan kaldırdığı gibi diplomatik ilişkilerin de önünü açmıştır. Türkiye'nin doğusunu Batı Ermenistan olarak gören ve 1921 Kars Antlaşmasını kabul etmeyen Ermenistan bu protokolle bu iddialarından vazgeçtiğinin göstergesi anlamına gelmiştir.

4.2.2. İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Hakkında Protokoller

Birinci protokolde olduğu gibi bu protokolde de, iki ülke aralarındaki ikili ilişkilerin karşılıklı çıkarlara saygı ve güven temelinde geliştirilmesi, ilişkilerin iki ülkenin ortak çıkarları esas alınarak, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye kararlaştırmışlardır. Özellikle uluslararası kuruluşlar kapsamında iki devletin işbirliği yapmasının ortak amaçları olduğu, bölgesel ve uluslararası uyuşmazlık ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları esas alınarak barışçı bir şekilde çözümlenmesi hususunda taahhütlerde bulunmuşlardır. Bu protokolde ayrıca tarafların terör, sınır aşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı mücadeleyi destekleyeceklerini vurgulamışlardır (Lütem, 2014: 27).

Ayrıca, her iki ülke de iki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulmasını kabul etmişlerdir (Özbay, 2011: 5).

İkili İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol’de dikkat çeken konulardan biri olan bu protokolün 6. Paragrafında; “Bölgesel ve uluslararası anlaşmazlıkların ve çatışmaların uluslararası hukukun öngördüğü normlar ve prensipler temelinde barışçıl yoldan çözümlenmesine bağlılıklarını yinelenmekte” ifadesi yer almaktadır. Bilindiği gibi Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik BM ve AB’nin farklı organlarının Ermenistan’ın işgal ettiği Dağlık Karabağ’dan çekilmesinin gerektiği yönünde kararları bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, metinde belirtilemese bile Dağlık Karabağ Sorunu’nun da Uluslararası Hukuk’a uygun olarak çözüleceği anlamını çıkarmak mümkündür (Lütem, 2014: 28-29).

Ayrıca Protokolde dikkat çeken “Ortak Tarih Komisyonunun” kurulması konusunu içeren 9. Paragraf; “iki halk arasındaki karşılıklı güveni yeniden tesis edilmesi amacıyla var olan sorunların tanımlanması ve çözümüne yönelik tavsiyelerde bulunmasına yönelik olarak tarihi kayıtların ve arşivlerin tarafsız şekilde incelenmesini de içeren bir diyalogun uygulamaya konması için Türk, Ermeni, İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanların yer alacakları bir komisyonun kurulması yönünde” ifadesi yer almaktadır (Lütem, 2014: 29). Bu açıdan bakıldığında 9.paragraf, Türkiye’nin daha önce soykırım olayına dair önerdiği ortak Komisyon kurulması ve araştırmalar yapılmasının önünü açmaktadır (Kodaman, 2013: 116).

4.3. Yol Haritasının Belirlenmesine Azerbaycan'ın Tepkisi

Gece yarısı yapılan açıklamayla ortaya çıkan ‘‘Yol Haritası’’ Dağlık Karabağ sorunu ozülmeden sınırın açılması ihtimali üzerine Azerbaycan tarafından büyük tepki ile karşılanmıştır. Azerbaycan topraklarını İşgal eden Ermenistan’a ambargo uygulayarak Dağlık Karabağ sorununun ozülmesi hem de işgal edilen toprakların geri alınması yolunda Erivan’a siyasi, ekonomik ve psikolojik baskı kurmak yolunda geliştirmiş olduğu yegâne politikadır (Özby, 2011: 6). Azerbaycan Türkiye-Ermenistan sınırının Dağlık Karabağ sorunu ozülmeden açılması durumundan Ermenistan’ın güçlenmesinden ve Dağlık Karabağ konusunda elinin zayıflamasından çekinmektedir (Aras ve Özby, 2009: 9).

Türkiye ile Ermenistan arasında onaylanan protokoller, Azerbaycan kamuoyunda, Bakü tarafından yaklaşık 20 yıldır uygulanan Ermenistan’ın Kafkasya’da izole edilme politikasının netice alınmadan iflas edeceği endişesini uyandırmıştır. Bundan dolayı Azerbaycan’da Türkiye’ye karşı yoğun bir tepki ve protesto süreci başlamıştır (Özby, 2011: 6).

Dışişleri bakanı Ali Babacan Aralık 2008 ve Şubat 2009’da olmak üzere süreçle ilgili bilgi vermek için iki kez Azerbaycan’ı ziyaret etmiş ama buna rağmen Türkiye-Ermenistan görüşmelerinin Azerbaycan’da rahatsızlık uyandırmaya devam ettiği görülmüştür. Azerbaycan makamları bu rahatsızlığı dile getirirken bir yandan da Azer’i gazetelerinde Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında olumsuz tepkiler gelmeye başlamıştır (Lütem, 2014: 20).

Müsavat Gazetesi, Ankara ile Erivan anlaştı başlıklı haberinde, ‘‘Türkiye Ermenistan ile sınırları Dağlık Karabağ sorunu ozülmeden açmayacağına dair daha iki üç ay önce verdiği vaadleri bir kenara koyarak, Erivan’la tarihi anlaşmaya karar verdi’’ diye yazmıştır (<http://www.gazetevatan.com/karabag-i-ermeniler-in-iradesi-cozer--257306-gundem /03.09.2009>).

Diğer taraftan Bakü’de Şehitler Camii’nin onarım gerekçesiyle kapatılması, Azeri petrol şirketi Socar’ın Türkiye’ye sattığı doğalgazın fiyatını arttırmaya çalışması, Protesto mitingleri ve Rusya ile yakınlaşma politikaları geniş bir yelpazeye yayılmıştır (Lütem, 2014: 21).

Başbakan Erdoğan tepkileri yatıştırmak amacıyla, 13 Mayıs 2009'da Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Başbakan Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ikili ilişkilerin durumuyla ilgili olarak hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde tüm belirsizlikleri ortadan kaldıracak ifadeler yer vermiştir. Erdoğan, Türkiye de sürekli dile getirdiği gibi Bakü'de de "Karabağ sorununda çözüm olmadan sınır kapısının açılmasının mümkün olmayacağını" yinelemiştir. Türkiye tutumunu net bir şekilde ortaya koymuş Azeri topraklarının işgalini bir sebep ve sınırın kapatılmasını ise sonuç olarak vurgulayarak sebep ortadan kalkmadığı sürece sonuçta bir değişme yaşanmayacağını dile getirmiştir (Erdoğan'dan Bakü'ye Tam Güvence, yenisafak.com.tr/yazarlar/?i=16755&y=IbrahimKaragul, 14.05.2009).

Başbakan Erdoğan; ilişkilere gölge düşürmek isteyenlere bu görüşmenin en güzel cevap olduğunu ve Karabağ üzerine yapılan spekülasyonları geçmişte kabul etmedikleri gibi bundan sonra da kabul etmeyeceklerini söylemiştir. İşgal bitmeyene kadar kapıların açılmayacağını bunu Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak garanti olarak vererek bütün görüşmeleri özetleyerek Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Karabağ Sorunu ile doğrudan bağlantılı olduğuna açıkça dile getirmiştir (Erdoğan'dan Bakü'ye Tam Güvence, yenisafak.com.tr/yazarlar/?i=16755&y=IbrahimKaragul, 14.05.2009).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ise; Başbakan Erdoğan'ın Karabağ sorunu çözülmeyen sınıra açılmayacağı sözleri için teşekkür ettiğini, bu konuda hiçbir şüpheye yer kalmadığını, sorunun Ermeni basınından kaynaklandığını söylemiştir (Lütem, 2014: 22).

Sonuç olarak Başbakan Erdoğan'ın ziyaretinden sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkileri normalleşmeye başlamış ve Türkiye çok önem verdiği Azerbaycan ile ilişkilerini daha da geliştirebilmek için Karabağ sorununun çözümünü Ermenistan ile ilişkilerin geliştirilmesinin ön şartı olarak bütün görüşmelerde göstermiştir.

SONUÇ

S.S.C.B.'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Ermenistan Türk Dış politikasının Güney Kafkasya'ya yönelik politikasında belirleyici unsur olmuştur. Güney Kafkasya'da yılların kemikleştirdiği mevcut durumu bozmadan, köklü değişiklikler yapmak oldukça zordur.

Bu çalışmada Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine yönelik atılan adımlar ve ikili ilişkilerin normalleşmesinin önündeki engeller incelenmiştir. Bu incelemeyi yaparken, konu kapsamına giren kaynaklar ele alınmış; daha sonra elde edilen belgelerin incelenerek yorumlanması ve değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir.

Burada acılarını Birinci Dünya Savaşı şartlarında yaşadığından hareketle, ne acılara maruz kalan Ermeni ve Türk toplumlarını kutsamak ne de “günah keçisi” haline getirmektir. Tam tersine uzun yüzyıllar boyunca iç içe ve huzurlu yaşamış iki toplumu karşı karşıya getiren olumsuz unsurların kesin olarak veya tarihi gerçekler ışığında nedenlerinin bulunmasıdır. Gerçeklerin ortaya çıkması için yaşanan olayların incelenmesi tarihçilere bırakılması gerekirken siyasetçilerin elinde çıkar aracı haline dönüşmüştür. Çözumsuzlüğü “çözüm” olarak gören Ermeni devrim komitelerinin hizmetindeki bazı kalemlerin ifade ettiği gibi Türk-Ermeni ilişkilerinin düzelmesi, bir toplumun geçmiş ve gelecek nesillerinin değerini daha fazla katlettiğini dünyaya açıklamasıyla mümkün değildir. Birbirlerinin hukuki varlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duyularak, kin ve nefretten uzak durarak ikili ilişkileri geliştirmekle mümkündür.

İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için Türkiye'nin Ermenistan'dan istekleri çok açık ve net olmasına rağmen, son tahlilde Ermenistan bu politikalarından asla vaz geçmemektedir. Türkiye'nin taleplerine ve Ermenistan'ın politikalarına bakıldığında;

- Türkiye; sınırların silah zoruyla değiştirilmesine karşı çıkmakta ve Ermenistan'ın komşusu Azerbaycan'ın işgal ettiği topraklarından çıkmasını istemektedir. Ermenistan ise Türkiye'nin bu konuyu iki ülke arasındaki ilişkilerin önünde politik bir sorun haline getirmesine karşı çıkmakta ve bu işgalci politikasından asla vaz geçmemektedir.
- Türkiye, Ermenistan'dan uluslararası antlaşmalar ile çizilmiş olan sınırları tanımamasını resmen açıklamasını ve yasal düzenlemelerinde ya da resmi

açıklamalarında bu konuda soru işaretleri uyandıracak yaklaşımlardan kaçınmasını talep etmektedir. Ermenistan ise gerek anayasasında gerekse politikacılarının konuşmalarında Türkiye'nin doğu topraklarını kendilerinin toprak parçası olduğunu sürekli dile getirmişlerdir.

- Türkiye, Ermenistan'ın 1915 olaylarındaki karşılıklı kayıpları siyasete malzeme yapmamasını ve diğer ülkeleri ikili ilişkilere katarak Türkiye'ye dış dünyada sorunlar çıkarmamasını talep etmektedir. Oysa Ermenistan diasporası etkin olduğu ülkelerin meclislerinde soykırımı onaylatma çalışmalarından asla vazgeçmemiştir.
- Türkiye, Ermenistan'dan terör örgütleri ile arasına mesafe koymasını talep ederken, Ermenistan önce ASALA terör örgütüne ardından da bölücü terör örgütüne kendi ülke topraklarında destek vererek, Türkiye'nin güvenliği için tehdit oluşturmaya devam etmiştir.

Türkiye'nin hedeflerine bakıldığında, Ermenistan'dan geri adım atmasının beklendiği görülmektedir. Ermenistan toprak taleplerinden vazgeçecek, işgal ettiği Azeri topraklarından geri çıkacak ve "soykırım" iddialarından da vazgeçecektir. Ermenistan'dan beklentilerini taviz olarak değil, en doğal hakkı olarak gören Türkiye sınırlarını açıp, ilişkileri normalleştirmek için sayılan maddelerin aslında birer ön şart olmadığını, normal iki devlet ilişkisinde olmazsa olmaz doğal koşullar olduğunu kabul etmektedir. Buna karşın Ermeniler de kendilerini bu derecede haklı görmekteyizler. İşgal altındaki toprakları ve Türkiye'nin doğusunu "Tanrı'nın Ermenilere bahsettiği topraklar" olarak değerlendirmekte ve "soykırım" yapıldığından şüphe etmemektedirler.

ABD, Ankara, Bakü ve Gürcistan Atlantik İttifakını oluştururken; Rusya, Ermenistan, İran ve Suriye Avrasya ittifakını oluşturmuştur. Birbirine karşıt bu iki eksenin hem gerçek anlamda hem de soyut anlamda kesişme noktası Türkiye ve Ermenistan'ın kesiştiği eksenidir. Bu yüzden Türk Ermeni ilişkilerindeki değişimler bölgedeki dengeleri yakından etkilemektedir. Bölgesel ve küresel aktörlerin bölgeye hâkimiyet sağlama konusunda Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilere genelde menfaatleri doğrultusunda yaklaşmışlardır. ABD ve AB Güney Kafkasya'da Rusya Federasyonunun hâkimiyetini kırmak için Türkiye'yi desteklerken aynı zamanda Rusya'nın en iyi müttefiki Ermenistan'ı yanlarına çekmek için destekleyerek iki ülke arasında denge kurmaya çalışmaktadır. Rusya Federasyonu ise Güney Kafkasya da iki

üssü bulunan Ermenistan'ı Azerbaycan ve Türkiye'ye rağmen daha fazla desteklemektedir.

Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte iki ülke arasında normalleşme süreci başlanmış iki ülke arasında protokoller imzalanmıştır. Türkiye; bu protokoller sayesinde iki ülke sınırları konusundaki tartışmaları sona erdirmeyi, soykırım iddialarını bir komisyonda görüşmeyi ve daha da önemlisi Karabağ sorununun iki ülke ilişkilerini ipotek altına almasını engellemeyi hedeflemiştir.

Mevcudiyetini ve meşruluğunu soykırımdan alan diaspora Ermenileri, protokollerin diaspora Ermenileri için bağlayıcılık taşımadığını ve bunu Türkiye'nin Ermenistan'a karşı zaferi olduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi Ermenistan'daki Ermenilerin anlayabileceği bir durum iken diaspora Ermenileri için aynı şeyi söylemek güçtür. Kısacası Ermenistan Ermenileri ile diaspora arasında çok ciddi bir tutum farklılığı vardır ve önümüzdeki süreçte ilişkilerin seyri açısından bu farklılık önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Ermenistan Meclisi protokollerini sınır açılmadığı için onaylamazken, Türkiye ise Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgalinden sonlandırıp Azerbaycan topraklarından çıkmadığı için mecliste onaylamadan askıya almıştır. İki ülke parlamentolarından onaylanmadan askıya alınan çözüm girişimleri bir kez daha kronik sorunların çözülememesinden dolayı çıkmaza girmiştir.

KAYNAKÇA

- AKÇADAĞ E., (2009). “Avrupa Komşuluk Politikası”, *BİLGESAM*. Ankara: Vadi Yayınları.
- AKÇADAĞ, E., (2010). “24 Nisan Yaklaşırken Türkiye Ermenistan İlişkilerinde Son Durum”. *BİLGESAM*.
- ARAS, B. ve ÖZBAY, F. (2009). “Türkiye ve Ermenistan Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti”. *SETA Analiz, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*,2:1
- ARI, Tayyar., (2010). “*Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*”. Bursa: Marmara Kitap Merkezi Yayıncılık.
- ASTOURİAN, Stephan H. (2000), “*From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*”, Berkeley Program in Soviet Studies Working Papers, University of California.
- AYTAR, Aygün (Haşimzade). (2012). *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- BİLGİN, M.S. (2016) “Ermenistan Açılımı ve Geleceği: Başkan Obama 24 Nisan’da Sözde Soykırım Sözüünü Kullanacak Mı?”. *USGAM*.
- BÜSAM. (2009). “Obama Dönemi Bölgesel Yaklaşımlar”. İstanbul: *Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi*.
- CİCİOĞLU, S,(2012).“Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları: Türkiye’nin Balkanlar ve Türk Dünyasına Yönelik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme”. *Avrasya Strateji Dergisi*, 1:1.
- ÇELİKPALA M. (2009). “ İran-Ermenistan İlişkileri ve Kafkaslara Yansımaları”. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 13: 123-136.
- ÇELİKPALA M. (2009). “Kafkasya’da Neler Oluyor?” . *Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Tartışma Metinleri*,
- ÇİÇEK, Kemal (2013).*Türk Ermeni İlişkileri ve Tehcir*. Ankara: Cedit Neşriyat yayınları, (der: Cedit Neşri: Ermeni Soykırımı İddiaları), 6.Baskı.
- DE WAAL. Thomas. (2014).*Karabağ, Barış ve Savaş Süreçlerinde Ermenistan ve Azerbaycan* (Çev. Didem Sone). İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları,(2014)
- DEMİR, A.F. (2003). *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

- DEMİRTEPE, M.T. (2011). *Dağlık Karabağ Sorunu, Dar Alanda Büyük Oyun*. Ankara: USAK Yayınları,
- DIETZEN, Mark. (2011) . “A new look at old principles: Making the Madrid Document work”. Caucasus Edition: Journal of Conflict Transformation. .
- DURAN, Burhanettin, İNAT, Kemal ve ÖZCAN, Mesut (2011).*Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*. Ankara: SETA Yayınlar.
- ERTEKİN, Binnur. (2007). *1995-2005 Yılları Arasında Türkiye-Ermenistan İlişkileri*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- GÖKIRMAK M. (2009).“Batı’nın Ermenistan’a Yönelik Politikası”. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 13: 137-154.
- GÖRGÜLÜ, A, ISKANDARYAN, A., ve MINASYAN, S.,(2010). ‘Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek’. *TESEV-Kafkas Enstitüsü Ortak Raporu*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- GÖRGÜLÜ, A., GÜNDOĞAR, Ş., ISKANDARYAN, A., ve MINASYAN, S., (2010). “Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Kısır Döngüyü Kırma”, *TESEV-Kafkas Enstitüsü Ortak Raporu*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- GÜLER, Ali, AKGÜL, Suat, (2003). *Sorun Olan Ermeniler*. Ankara: Berikan Yayınları.
- GÜRÜN, Kamuran, (1993). *Ermeni Dosyası*. Ankara: Remzi Yayınevi.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, (2010). “Ermeni Tehciri”. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- İŞYAR, Ömer Göksel, (2006). “Türkiye’nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları: 1992-2004”.Yelda Demirağ ve Cem Karadeli(Ed.). *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- KALAFAT, Yaşar, (2003). “Türk Ermeni Kültür İlişkilerinde Mitolojik Boyut” İdris Bal-Mustafa Çufalı (Ed.).*Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*. Ankara: Nobel Yayın.
- KANPOLAT, Hasan, (2000). “Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya’daki Askeri Varlığı ve Gürcistan Boyutu”. *İstanbul: Stratejik Analiz*. Cilt:3
- KANTARCI, Hakan, (2006).*Kıskaçtaki Bölge Kafkasya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KANTARCI, Şenol, (2007). *Tarih ve Uluslararası ilişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*. Ankara: Lalezar Kitapevi Yayınları.

- KARABAYRAM, Fırat , (2007).*Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*. Ankara: Lalezar Yayınları.
- KARAYUMAK, Ömer, (2007).*Ermeniler Ermeni İsyancıları Ermeni Katliamları*.
- KASIM, Kamer, (2009).*Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*. Ankara: USAK Yayınları.
- KASIM, Kamer, (2010) “Ermenistan”. Tayyar Arı (Ed.). *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- KASIM, Kamer, (2010). “Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Zor Komşuluk”. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (Ed.). *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Komuları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KILIÇ, Davut, (2003). “Selçuklulara kadar Anadolu’da Gregoryen Ermeni Kilisesi”. İdris Bal, Mustafa Çufalı (Ed.).*Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*. Ankara: Nobel Yayın.
- KIRZIOĞLU, Mehmet Fahrettin, (1953). *Kars Tarihi*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- KOÇAŞ, M.Sadi, (1990). *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*. İstanbul: Kastaş Yayınları.
- KODAMAN, Timuçin,(2013). “Ermeni Açılımı Ve Türk Dünyası”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 30: 111-122*.
- KORKMAZ, Ramazan, (1992). “Ermeni Meselesi Ve Canlı Kaynaklara Göre Çıldır’da Yapılan Ermeni Mezalimi”. Azmi Süslü ve Enver Koyuncu (Ed.). *Yakın Tarihimizde Kars Ve Doğu Anadolu Sempozyum*, Ankara: Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi yayınları.
- LÜTEM, Ömer Ergün, (2014). “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu ”.
- LÜTEM, Ömer Ergün, (2005). “Olaylar ve Yorumlar”. *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı I*.
- METİN, Halil, (1997). *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*. Ankara: Milli Eğitim Yayınları, Düşünce Eserleri Dizisi 20.
- NOVİKOVA G. (2000). “ Armenia and Middle East Middle East Review of International Affairs”. Vol. 4, No. 4
- OĞAN, Sinan (2008).“Rusya ve Ermenistan’ da Devlet Başkanlığı Seçimlerinin Bölge ve Türkiye’ye Etkileri”, 2023. 83: 1.
- ÖZBAY, Fatih (2009). “Normalleşme Sürecinde Ermenistan”, *BİLGESAM*.

- ÖZBAY, Fatih (2009).“Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Antipatiyi Empatiye Çevirme”.
BİLGESAM.
- ÖZBAY, Fatih, (2011). *Türkiye –Ermenistan İlişkileri*, (Rapor No: BİLGESAM: 25).
İstanbul: BİLGESAM.
- ÖZDAL, Barış(2009). “Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı?”. *Ortadoğu Analiz*, (1):10
- ÖZKAN, Arda, (2012). “Normalleşme Sürecinde Türkiye-Ermenistan ilişkileri: Zürih Protokolleri ve Uluslararası Hukuk”. Hasret Çomak, Arda Ercan ve Bilge Ercan (Ed.). *Uluslararası Kafkasya Kongresi Bildiriler Kitabı* Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi yayınları.
- ÖZKUL, Osman ve VERMEZ, Hüseyin(2014). “Dağlık Karabağ Probleminin Tarihi ve Siyasi Nedenleri”. *Yeni Türkiye*,
- ÖZOĞLU, Ali. (2007). *Şifre Çözüldü Masonlardan Türkiye'ye Kanlı Hediye ASALA-PKK*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- PALABIYIK, Mustafa Serdar, (2015).*1915 Olaylarını Anlamak Türkler ve Ermeniler*. Ankara: Beta Yayınları.
- PAMUK, Mustafa,(2002). *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dumu-Bugünü-Yarını*. İstanbul: Harp Akademisi Yayınları.
- SAPMAZ, Ahmet,(2008).*Rusya'nın Transkafkasya politikası ve Türkiye'ye Etkileri*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- SARAY, Mehmet,(2010).*Ermenistan Ve Türk ermeni İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- SAYDAM, Abdullah,(1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SHAMKHAL Abilov, (2015). “The Discourse “One Nation Two State”: The Position of Turkey in the Nagorno-Karabakh Conflict”, *Journal of Caspian Affairs*, Vol.1, No.2, (Summer, 2015).
- SÜSLÜ, Azmi, (1992). “ Doğu Anadolu Ve Kars'ta Oynanan Oyunlar”, Azmi Süslü ve Enver Koyuncu, (Ed.). *Yakın Tarihimizde Kars Ve Doğu Anadolu Sempozyumu*. Ankara: Kars Valiliği Ve Atatürk Üniversitesi Yayınları.

- SVANTE E. Cornell, (1998). “Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance Middle Eastern Studies”, Vol.34, No.1, January 1998, PUBLISHED BY FRANK CASS, LONDON.
- SVAZLIAN, Verjine, (2013).*Ermeni Soykırımı (Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları)*. İstanbul: Belge Yayınları.
- ŞEN, Levent,(2009). *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası*. Ankara: Ürün Yayınları.
- ŞİMŞİR, Bilal N., (2013). “Ermeni Meselesi 1774-2005”. Ankara: Bilgi yayınevi.
- TANRISEVER O. F. (2009).“ Rusya-Ermenistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu”. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*,13: 131-136.
- TARAN, Kemal,(1984). *Ermeni İddiaları Tutarsızdır*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- TAŞKIRAN, Cemalettin,(2006). “Türk-Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı Ve Sözde Soykırım”. Hasan Celal Güzel (Ed.). *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- TAVKUL, Ufuk,(2002).*Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- TEZCAN, Mehmet (2007).“V. Yüzyılda Ermeni – Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (32): 183-202.
- URAS, Esat,(1987).*Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- YALÇINKAYA, Alaeddin,(2006). *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*. Ankara: Lalezar Yayınları.
- YANAR, Savaş,(2002). *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık.
- YAVUZ, Kemal (2009). “Orta Asya'nın Batıya Açılan Kapısı: Kafkasya”. *Ulusal Strateji*, 12:
- YILMAZ, Reha ve İSMAYILOV, Elnur (2011). Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu Raporu. (Rapor No: BİLGESAM: 37).İstanbul: BİLGESAM
- YÜKSEL, Sefa M. (2005). *Soykırımlar Tarihi I Batının İnsanlık Suçu*. Ankara: Near East Publishing.

ZARİFAİN, J. (2008).“Christian Armenia, Islamic İran Two(Not so) Strange Companions, Jeopolitical Stakes and Significance of a Special Relationship”.
İran and The Caucasus, Volume 12,

GAZETELER

Azerbaycan'dan Çifte Misilleme. (2009, 18 Ekim). Vatan Gazetesi.

Bazı PKK'lılar Sünnetsiz. (2016, 01 Aralık). Milliyet Gazetesi.

Erdal ŞAFAK (2004,12 Mayıs). Sıra Ermenistan'a Geldi. Sabah Gazetesi.

Erden ERGENÇ (2009, 07 Nisan). Nalbantyan'ın Gelişi Aliyev'i vazgeçirdi. Sabah Gazetesi.

Erivan'a Gerekenler Anlatılacak. (2004, 7 Aralık). Hürriyet Gazetesi.

Ermenistan Dağlık Karabağ'a PKK'nın yerleşmesine izin verdi. (2016, 01 Aralık). Milliyet Gazetesi.

Ermenistan'ın Davet Oyunu(2016,16 Aralık). Yeniçağ Gazetesi.

Ermenistan da Harekete Geçti, (2006, 9 Ekim). Milliyet Gazetesi.

Gül Hem Teşekkür Etti, Hem de Rövanşa Davet Etti(2008, 12 Eylül). Habertürk Gazetesi.

İbrahim Karagül(2009, 14 Mayıs). Erdoğan'dan Bakü'ye Tam Güvence. Yeni Şafak Gazetesi.

İşgal Sona Ermeden Sınır Açılmaz. (2009,13 Mayıs).Radikal Gazetesi.

Metehan DEMİR (2008, 07 Eylül). Teşekkürler Elimizi Havada Bırakmadınız. Hürriyet Gazetesi

Nerdun HACIOĞLU (2007, 30 Aralık). 301'i At Sevr'i Getir. Hürriyet Gazetesi.

Semih İDİZ (2008, 15 Şubat). Ermeniler Sınırın Açılmasını İstiyor. Milliyet Gazetesi.

Tepkilere Rağmen Ermenistan Ziyareti. (2008,04 Eylül). Milliyet Gazetesi.

Vatan Gazetesi, Karabağ'ı Ermeniler'in İradesi Çözer(2009, 03 Eylül). Vatan Gazetesi.

Yasemin ÇONGAR (2000, 20 Eylül). Tarihten Korkmayın. Milliyet Gazetesi.

Yeni Türkiye, 60: 1-91.

İNTERNET

Ana Hatlarıyla Dağlık Karabağ Sorunu,
(<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ana-hatlariyla-daglik-karabag-sorunu>).

Armenia,
<http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>

AKGÜN, Birol-ÇEMREK, Murat, “Türk Dış Politikasında Ermeni Sorunu”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Tarihsel Açmaz İçin Çözüm önerileri,
http://www.sde.org.tr/userfiles/file/sde_ermen.pdf

ARAS, Bülent, “Ermenistan İle Futbol Diplomasisi”,
www.anlayis.net/makaleredirector.aspx?makaleid=5379

Fuad Hüseyinov, “Bağımsız Devletler Topluluğu’nun Oluşumunun Hukuki Boyutları”,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2544.pdf>.02.11.2016

BOZKUŞ-DEVECİ Y., “Ermenistan’ın Demografik Yapısı ve Ermenistan’da Azınlıklar”, ERAREN, www.eraren.org.tr/, 04.09.2011

Dağlık Karabağ,
https://www.turkcebilgi.com/Dağlık_Karabağ

Dağlık Karabağ Sorunu Ve Bu Eksende Türkiye Ermenistan İlişkileri
http://www.academia.edu/25862138/DA%27%9ELIK_KARABA%27%9E_SORUNU_VE_BU_EKSENDE_T%27%9CRK%27%9B0YE_ERMEN%27%9B0STAN_%27%9B0L%27%9B0%27%9EK%27%9B0LER%27%9B0

Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan’ın NTV’ye Verdiği Mülakat, Ankara,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-ntv_je-verdigi-mulakat_-ankara_-10-mart-2009.tr.mfa

Diaspora,
http://tdk.gov.tr/?option=com_karsilik&view=karsilik&kategori1=abecesel&kelime2=D

Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius,
<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-51/ermeni-dostu-olarak-taninan-bir-alman-din-adami-dr-johannes-lepsius>,

Ermeni Sorunu İddialar-Gerçekler,
<http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/yanitlar/yanit19.html>

Ermenistan,
http://tr.wikipedia.org/wiki/Ermenistan#cite_note-52

Ermenistan,
<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5275.htm>

Ermenistan,
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>

Ermenistan,
<https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/954/ermenistan/>, 21.03.2016

Ermenistan,
<http://www.president.am/library/presidents/eng/?president=2>

Ermenistan ve Rusya Arasında Gelişen Askeri İşbirliği,
<http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-dogu/3375-ermenistan-ve-rusya-arasinda-gelisen-askeri-isbirligi.html> 12.05.2016

Ermenistan Rusya arasında yeni bir Renkli devrim Mümkün Mü?
<http://www.tasam.org/tr/icerik/816/rusya-ermenistan-iliskileri-yeni-bir-renklidevrim-mumkun-mu-.html>, 12.04.2016

Hocalı Katliamı,
<http://www.islamdergisi.com/wp-content/uploads/karabag-hocali-harita.jpeg>
 16.09.2017

Okan Yeşilot, Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları,
<http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunitaed/article/view/1020001937>, 16.06.2017

ÖZBAY, Fatih, “Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Yol Haritası”,
<http://www.bilgesam.org/incele/987/-turkiye-ermenistan-iliskilerinde-yol-haritasi/#.WLMxNubVzIU>

AYTAŞ, Gülseren S., “Ermenistan Anayasa Mahkemesi Protokolleri Derhal Onayladı”,
 23 Şubat 2010, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2010/02/23/ermenistan-anayasa-mahkem-esi-protokolleri-derhal-onayladi/>

Haberler.com sitesi, “Türk-Ermeni Sınırı Diplomatik İlişkinin Kurulmasından Sonra İki Ay İçinde Açılacak”,
<http://www.haberler.com/turk-ermeni-siniri-diplomatik-iliskinin-haberi/>

İran ile Ermenistan İki Hidroelektrik Santrali Kuracak,
http://www.usakgundem.com/haber/11035/iran-ile-ermenistan-ortaklasa-ikihidro_elektrik-santrali-kuracak.html/,22.03.2016

KÜÇÜK, Levent, “Tarihi Belgeler ve Tanıkların Beyanatları Işığında Ardahan’da Ermeni Mezalimi: ‘Yanık Cami Örneği”, <http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/98ec77c8-7890-4b11-b20b-a6a282ee90e7.pdf>

GÖÇER, Mahmut, “Uluslararası Andlaşmalara Ardılık ve İnsan Hakları Sözleşmeleri”, http://todaie.gov.tr/resimler/ekler/dabd03e9b6cdd1e_ek.pdf?dergi=Amme%20Idaresi%20Dergisi

DIKKAYA, Mehmet, “Türkiye-Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasının Olası Etkileri”, http://www.mehmetdikkaya.org/images7stories/KAFKASYA/TRKYE-ERMENISTAN_SINIR_KAPISININ_AILMASININ_OLASI_ETKLER_Haziran_2009.pdf

Sarkisyan Türkiye ile İlişkiler Konusunda Olumsuz,
<http://www.cnnturk.com/210/dunya/06/22/sarkisyan.turkiye.ileiliskiler.konusunda.olumsuz/580925.0/index.html>. 10.05.2017

SINACI, Mustafa Nevruz, Ermeni Planları Üzerine, 05.10.2014,
<http://www.turkishnews.com/tr/content/2008/10/25/ermeni-planlari-uzerine/>

Sözde Ermeni Soykırımı,
http://www.mfa.gov.tr/no_67---26-nisan-2005_-rusya-federasyonu-federal-meclisi-devlet-dumasi_nin_-22-nisan-2005-tarihinde-sozde-ermeni-soykirimi-hakkinda_kabul_-ettigi-aciklamanin-kinanma-si-hk_.tr.mfa/, 13.02.2016

Nalbantyan’dan “Normalleşme” Resti, Haber7, 21 Ocak 2008,
www.haber7.com/haber/.../Nalbantyan-dan-normallesme-resti.php

Nalbandyan: Ermenistan hiçbir zaman Türkiye'den toprak talebinde bulunmadı
<http://www.hurriyet.com.tr/nalbandyan-ermenistan-hicbir-zaman-turkiyeden-toprak-talebinde-bulunmadi-28945801.12.05.2017>

PKK’ya Ermenistan Desteği,
<http://www.ihha.com.tr/haber-pkkya-ermenistan-destegi-207061/>

Protokoller İmzalandı, Diaspora Tepkili, Cnnturk, ,
<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/11/protokoller.imzalandi.diaspora.tepkili/547129.0/index.html>

OĞAN, Sinan, “Dağlık Karabağ’a Yerleşen PKK ve Türkiye’nin Sınır Ötesi Müdahale Hakkı”,
<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/468-daglik-karabag-a-yerlesen-pkk-ve-turkiye-nin-sinir-otesi-mudahale-hakki>

Türkiye’nin Ermeni Soykırım İddialarına Cevabı, Akademik Perspektif,
<http://akademikperspektif.com/2011/04/13/turkiyenin-ermeni-soykirim-iddialarina-cevabi/>

Ömer Engin Lütem, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu”,
<http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/15839b92-ab79-46c6-b386-a48f0d4f815e.pdf>

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı’nın Ortak Basın Açıklaması”,
http://www.mfa.gov.tr/no_-153-turkiye-cumhuriyeti-ve-ermenistan-cumhuriyeti-disisleri-bakanliklariile.tr.mfa,

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin Türkiye Ermenistan Protokollerine İlişkin Gerekçeli Kararı Hakkında”,
http://www.mfa.gov.tr/no_-14_18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokollerine-iliskingerekceli-karari-hk_.tr.mfa

Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, “Ermeni Diasporası ve Türkiye’nin Uluslararası İlişkilerine Etkisi”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/239/ermeni_diasporasi_ve_turkiyenin_uluslararası_iliskilerine_ etkisi

Ülke Rehberi Ermenistan,
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040112_ermenistan_rehber.shtml

EK-1:Tehcir Kanunu

- 1-Nakledilecek halkın sevk edilmesi, o yerin idarecilerinin sorumluluğundadır.
- 2-Nakledilecek Ermeniler, taşınabilir bütün mallarını hayvanlarını birlikte götürebilirler.
- 3-İskân yerlerine gönderilen Ermenilerin yolculuk sırasında mal ve canlarının korunması, iaşeleri ve dinlenmelerinin sağlanması yolları üzerindeki idarecilerin sorumluluğundadır. Bu konuda olabilecek ihmal ve kusurlardan bütün memurlar derecelerine göre sorumludurlar.
- 4-İskân yerlerine ulaşan Ermeniler, yerine göre ya oradaki köy ve kasabalarda yapılacak evlerde ya da hükümet tarafından kararlaştırılacak yerlerde yeni kurulacak köylerde barındırılacaktır.
- 5-İskân bölgelerinde köy kurulmasına elverişli boş yerler veya hazine arazisi yoksa tespit edilecek devlet çiftlik ve köylerinin bu amaçla kullanımına tahsisi uygundur.
- 6-Kurulacak Ermeni köy veya kasabaları Bağdat demiryolu hatlarından en az 25 kilometre mesafede olacaktır.
- 7-Köy ve kasabalara yerleştirilen Ermenilerin nüfus sayımı yapılarak bir deftere ailenin ismi, lakabı, yaşları sanatları ve geldikleri ve yerleştirildikleri yerler yazılacaktır.
- 8-Belirli bir yere yerleştirilen bir kimsenin, o yerin zabıtasından izin almadan başka yere gitmesi yasaktır.
- 9-Yerleşim alanına varan halkın, kesin yerleşime kadar yiyeceklerinin sağlanması ve ihtiyacı olanlara ev yapılması ödenekleri muhacirin tahsisatından karşılanmak üzere Hükümete aittir.
- 10-Yiyecek ve barınmanın sağlanması ve çabuklaştırılması, halkın sağlığının korunması ve rahatı için gerekenlerin yapılması başta ilgili yerin en büyük idari amiri olmak üzere muhacirin komisyonunun sorumluluğundadır. Komisyon olmayan yerlerde muhacirin nizamnamesine göre yeniden teşkili gereklidir.
- 11-Yiyecek ve barınma ihtiyaçlarının sağlanması için gerekli memurların çalıştırılması Bakanlıktan izin almak şartıyla Mutasarrıf ve valilere aittir.
- 12-Kesin yerleşim yapılan her aileye eskiden sahip olduğu ekonomik durum ve o andaki ihtiyacına göre yeterli miktarda arazi verilecektir.
- 13-Arazinin parsellenmesi ve dağıtılması muhacirin komisyonu tarafından yapılacaktır.
- 14-Parsellenen arazinin sınırları ve dönümü belirlenip geçici ilmühaber karşılığında hak sahiplerine verildikten sonra düzenli bir biçimde özel deftere kaydedilecektir.

15-İhtiyç duyan çiftçi ve sanatkâra yeterince sermaye veya araç ve gereç verilecektir.

Kaynak: Kemal Çiçek Türk Ermeni İlişkileri ve Tehcir, s:165 (der: Cedit Neşri: Ermeni Soykırımı İddiaları).

EK-2: Soykırımı Parlamentolarında Tanıyan Ülkeler

Uruguay: 1965, 2004, 2005.

Güney Kıbrıs Rum Kesimi: 1982.

Arjantin: 1993, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007.

Rusya: 1995, 2005.

Kanada: 1996, 2000, 2004

Yunanistan: 1996

Lübnan: 1997, 2000

Belçika: 1998

İtalya: 2000

Vatikan: 2000

Fransa: 2001

İsviçre: 2003

Slovakya: 2004

Hollanda: 2004

Polonya: 2005

Almanya: 2005

Venezuela: 2005

Litvanya: 2005

Şili: 2007

Kaynak:http://tr.wikipedia.org/w...eden_%C3%BClkeler_listesi

Ek-3: Şehit Diplomatlarımız ve Vatandaşlarımız⁵

Mehmet BAYDAR
27.01.1973
Başkonsolos
Santa Barbara

Bahadır DEMİR
27.01.1973
Konsolos
Santa Barbara

Daniş TUNALIGİL
22.10.1975
Büyükelçi
Viyana

İsmail EREZ
24.10.1975
Büyükelçi
Paris

Talip YENER
24.10.1975
Şoför
Paris

Oktar CİRİT
16.02.1976
Başkatip
Beyrut

⁵Şehit Edilen Diplomatlarımız ve Vatandaşlarımız, http://www.mfa.gov.tr/sehit-edilen-diplomatlarimiz-ve-vatandaslarimiz_tr.tr.mfa

Taha CARIM
09.06.1977
Büyükelçi
Vatican City

Necla KUNERALP
02.06.1978
Büyükelçi Eşi
Madrid

Beşir BALCIOĞLU
02.06.1978
Emekli Büyükelçi
Madrid

Ahmet BENLER
12.10.1979
Büyükelçi Oğlu
Lahey

Yılmaz ÇOLPAN
22.12.1979
Turizm Müşaviri
Paris

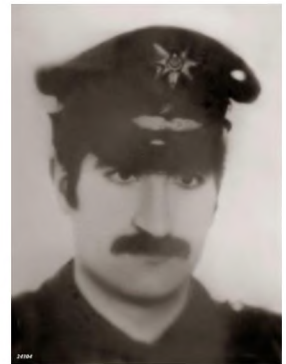
Galip ÖZMEN
31.07.1980
İdari Ataşe
Atina

Neslihan ÖZMEN
31.07.1980
İdari Ataşe Kızı
Atina

Şarik ARİYAK
17.12.1980
Başkonsolos
Sydney

Engin SEVER
17.12.1980
Güvenlik Ataşesi
Sydney

Reşat MORALI
04.03.1981
Çalışma Ataşesi
Paris

Tecelli ARI
04.03.1981
Din Görevlisi
Paris

M. Savaş YERGÜZ
09.06.1981
Sözleşmeli Sekreter
Cenevre

Cemal ÖZEN
24.09.1981
Güvenlik Ataşesi
Paris

Kemal ARIKAN
28.01.1982
Başkonsolos
Los Angeles

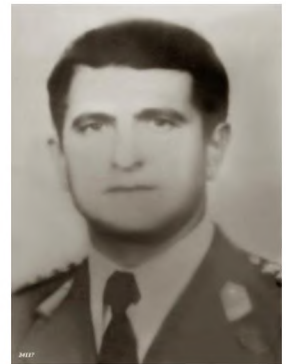
Orhan GÜNDÜZ
04.05.1982
Fahri Başkonsolos
Boston

Ercut AKBAY
07.06.1982
İdari Ataşe
Lizbon

Nadide AKBAY
07.06.1982
İdari Ataşe Eşi
Lizbon

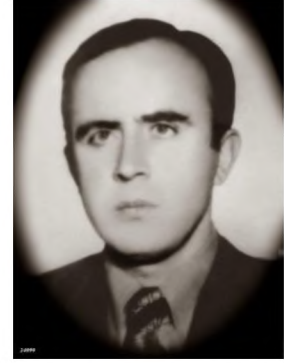
Alb. Attila ALTİKAT
27.08.1982
Askeri Ataşe
Ottava

Bora SÜELKAN
09.09.1982
İdari Ataşe
Burgaz

Galip BALKAR
09.03.1983
Büyükelçi
Belgrad

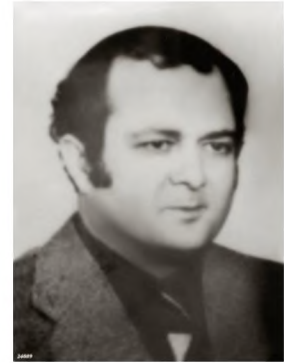
Dursun AKSOY
14.07.1983
İdari Ataşe
Brüksel

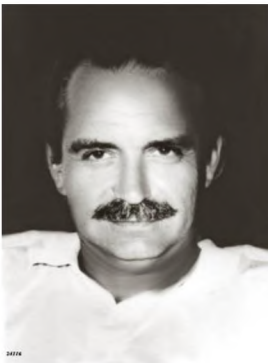
Cahide
MIHÇIOĞLU
27.07.1983
Müsteşar Eşi
Lizbon

Işık YÖNDER
28.04.1984
Sözleşm. Sekreter
Eşi
Tahran

Erdoğan ÖZEN
20.06.1984
Çalışma Ataşesi
Viyana

Evner ERGUN
19.11.1984

Çetin GÖRGÜ
07.10.1991

Çağlar YÜCEL
11.12.1993

Uluslararası Memur
Viyana

Haluk SİPAHİOĞLU
04.07.1994
Müsteşar
Atina

Basın Ataşesi
Atina

Nihat AKBAŞ
17.12.2004
Baş komiser
Musul

İdari Ataşe
Bağdat

Bilal URGEN
17.12.2004
Komiser
Musul

Adem ÇİÇEK
17.12.2004
Polis Memuru
Musul

Bülent KIRANŞAL
17.12.2004
Polis Memuru
Musul

Süleyman
KARAHASANOĞLU
17.12.2004
Polis Memuru
Musul

Sinan YILMAZ

27.07.2013

Kaynak: Şehit Edilen Diplomatlarımız ve Vatandaşlarımız, http://www.mfa.gov.tr/sehit-edilen-diplomatlarimiz-ve-vatandaslarimiz_tr.tr.mfa

Ek-4:Türkiye-Ermenistan Arasında İmzalanan Protokoller

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KURULMASINA DAİR PROTOKOL

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol'de öngörüldüğü şekilde, halklarının yararı hizmet etmek amacıyla iyi komşuluk ilişkileri tesis etmeyi, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlar ikili ilişkileri geliştirmeyi arzulayarak,

Birleşmiş Milletler Şartı, Helsinki Nihai Senedi, Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı çerçevesinde yükümlülüklerine atıfta bulunarak,

İkili ve uluslararası ilişkilerinde, eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme, topi bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmes sağlayacakları yönündeki taahhütlerini teyit ederek,

İki ülke arasında güven ve itimat ortamı oluşturulmasının ve bunun muhafaza edilmesinin, tüm bölge barışın, güvenliğinin ve istikrarın kuvvetlenmesine katkıda bulunacağını, güç kullanımından ya da ş kullanma tehdidinden imtina etmeye kararlı olarak, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümünü teş etmenin, insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasının önemini akılda tutarak,

İki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekli karşılıklı olarak tanıdığını teyit ederek,

Ortak sınırın açılması hususunda aldıkları kararı vurgulayarak,

İyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerine c taahhütlerini yineleyerek,

Hangi nedenle olursa olsun terörizmin tüm biçimlerini, şiddeti ve aşırıcılığı kınayarak, bu tür eylemler teşvikinden veya müsamaha görmesinden kaçınılacağını ve bunlara karşı mücadelede işbirliği gidileceğini taahhüt ederek,

Ortak çıkarlar ve iyi niyet zemininde, barış, karşılıklı anlayış ve uyum hedefleri doğrultusunda ilişki için yeni bir model geliştirme ve istikamet belirleme iradelerini teyit ederek,

1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi uyarınca bu Protokolün yürürlüğe girer tarihten itibaren diplomatik ilişki kurulması ve karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması hususu anlaşmışlardır.

Bu Protokol ve Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine İ Protokol aynı gün, ve esasen onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürl girecektir.

10 Ekim 2009 günü Zürih'te, Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde her biri orijinal olarak ikişer nü olarak imzalanmıştır. Yorum farklılığı olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

Ahmet Davutoğlu
Dışişleri Bakanı

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

Edward Nalbandian
Dışişleri Bakanı

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İLE
ERMENİSTAN CUMHURİYETİ
ARASINDA İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİNE DAİR
PROTOKOL**

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol **rehberliğinde**,

İkili ilişkilerini karşılıklı çıkarlara saygı ve güven temelinde geliştirme hedeflerini göz önünde **bulundurarak**,

İkili ilişkilerini iki ülkenin ortak çıkarları temelinde, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye ve ilerletmeye **kararlı olarak**,

Uluslararası ve bölgesel örgütlerde işbirliğinin, iki ülke arasında özellikle BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve KEİ kapsamında geliştirilmesine **destek vererek**,

İki devletin, bölgede demokratik ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması, bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapmak yönündeki ortak amaçlarını **dikkate alarak**,

Bölgesel ve uluslararası uyuşmazlık ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları temelinde barışçı şekilde çözümlenmesi hususundaki taahhütlerini **tekrarlayarak**,

Terörizm, sınıraşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi bölgeye ve dünya güvenlik ve istikrarına yönelik ortak güvenlik tehditleri konusunda uluslararası toplumun eylemlerini etkin şekilde desteklemeye hazır olduklarını **yeniden vurgulayarak**,

1. Bu Protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren 2 ay içerisinde ortak sınırın açılması hususunda **anlaşmışlardır**,

2. Her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare gerçekleştirilmesi;

İki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini de içerecek şekilde tarihsel boyuta ilişkin bir diyalogun uygulamaya konulması;

İki ülke arasında mevcut ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde istifade edilmesi ve bu yönde tedbirler alınması;

İki ülke arasında işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi;

İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi ve uzman ve öğrenci değişimini teşvik etmek yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği yapılması ve iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması amacıyla harekete geçilmesi;

İki ülkenin vatandaşlarına gerekli yardımı ve korumayı sağlayabilmek için 1963 tarihli Konsolosluk İlişkilerine dair Viyana Sözleşmesi uyarınca konsolosluk alanında işbirliği tesis edilmesi;

İki ülke arasında ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması;

Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin güçlendirilmesi;

hususlarında **anlaşmışlardır**.

3. Bu Protokol'ün yukarıdaki 2. işlem paragrafında ifade edilen yükümlülüklerin hızlı bir şekilde uygulanmasını teminen, ayrı alt komisyonları da kapsayan Hükümetlerarası bir ikili Komisyon'un kurulması hususunda **anlaşmışlardır**. Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere işbu Protokolün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra iki Dışişleri Bakanı başkanlığında bir çalışma grubu oluşturulacaktır. Bu çalışma kuralları, işbu Protokol'ün yürürlüğe girmesini izleyen 3 ay içerisinde Bakanlar seviyesinde onaylanacaktır. Hükümetlerarası komisyon anılan çalışma kurallarının kabul edilmesinin hemen ardından ilk toplantısını gerçekleştirecektir. Alt komisyonlar bu andan itibaren en geç 1 ay içerisinde çalışmalarına başlayacak ve görevlerini tamamlayana dek ara vermeden çalışacaklardır. Uygun olması halinde alt komisyonlara uluslararası uzmanlar da katılacaktır. İşbu Protokol'ün uygulanmasına ilişkin ve iki tarafın üzerinde mutabakata vardıkları zaman çizelgesi ve unsurlar bu Protokolün ayrılmaz parçası olan ekli belgede zikredilmektedir.

Bu Protokol ve Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol aynı gün ve esasen onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

10 Ekim 2009 tarihinde Zürih'te, Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde her biri orijinal olarak ikişer nüsha olarak imzalanmıştır. Yorum farklılığı olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

Ahmet Davutoğlu
Dışişleri Bakanı

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

Edward Nalbandian
Dışişleri Bakanı

Ekli belge: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün uygulanması için zaman çizelgesi ve unsurlar.

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol'ün uygulanmasına ilişkin zaman çizelgesi ve unsurlar

Atılacak adımlar	Zamanlama
1. Ortak sınırın açılması	Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra 2 aylık bir süre içinde
2. İki Dışişleri Bakanının başkanlığında, hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere bir çalışma grubunun oluşturulması	Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra
3. Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanması	Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra 3 aylık bir süre içinde
4. Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısının düzenlenmesi	Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanmasından hemen sonra
5. Aşağıdaki alt komisyonların çalışmaya başlamaları: -siyasi istişare alt komisyonu; -ulaştırma, iletişim ve enerji altyapı ve şebekeleri alt komisyonu; -hukuki konulara ilişkin alt komisyon; -bilim ve eğitim alt komisyonu; -ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği alt komisyonu; -çevre sorunlarına ilişkin alt komisyon; ve - iki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması için ve Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanların da yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin alt komisyon.	Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısından en geç 1 ay sonra

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

Ahmet Davutoğlu
Dışişleri Bakanı

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

Edward Nalbandian
Dışişleri Bakanı

ÖZGEÇMİŞ

02.11.1983 tarihinde Ardahan ili Göle ilçesinde doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimimi burada tamamladıktan sonra 2002 yılında Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümüne girdim. Bu bölümden 2007 yılında mezun oldum. 2009 yılında Kafkas Üniversitesi Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi bölümünden Yüksek Lisansa başladım. (2016 yılında Ardahan Üniversitesine geçiş yaptım). Tez aşamasındayken Türkiye İş Bankasında Bireysel Krediler Müşteri İlişkileri Temsilcisi olarak 2010-2015 yıllarına kadar çalıştım. 2015 yılından geçiş yaptığım Türkiye Halk Bankasında Kobi Kredileri Servis Yetkilisi olarak çalışmaktayım.